

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4

OBSAH

Jaromír Kincl: Servus suis nummis emptus	237
Stanislav Balík: Sociální struktura a právní postavení obyvatelstva v raném koloniálním období v Massachusetts	261
V. O. Miller, E. A. Melkisis: Ohlas hnutí českých bratří v Pobaltí v 18.—19. století	297

СОДЕРЖАНИЕ

Я. Кинцль: Servus suis nummis emptus	237
С. Балик: Социальная структура и юридическое положение населения в ранний колониальный период в Мэсэчусетс	261
В. О. Миллер, Э. А. Мелькисис, Отзвуки движения „Чешских братьев“ в Прибалтике в 18—19 веках	297

TABLE DES MATIÈRES

Jaromír Kincl: Servus suis nummis emptus	237
Stanislav Balík: La structure sociale et la situation juridique de la population à la première période coloniale aux Massachusetts	261
V. O. Miller, E. A. Melkisis: La répercussion du mouvement des Frères tchèques dans les pays baltiques au XVIII—XIX siècle	297

Servus suis nummis emptus

JAROMÍR KINCL

V římském státě byla *možnost* vykoupit se vlastními penězi z otroctví priznávána otrokům zřejmě již v období republiky. V pramenech nacházíme sice o tomto svérázném postupu jen ojedinělé zprávy, lze však důvodně předpokládat, že jak se rozvíjela a upevňovala hospodářská samostatnost a nezávislost některých kategorií nesvobodných lidí, objevovaly se případy výkupů dosti často. Nesvobodný nabízel pánovi za svou osobu obnos peněz (nebo jiných věcí) a pán, byl-li svolný, jej za to propouštěl na svobodu.

Je nesporné, že původně se toto jednání realizovalo jen ve sféře mimoprávní. Bylo nejen v příkrém rozporu se zásadami, které pro postavení otroků vypracovalo římské právo civilní, ale odporovalo i principům, které se postupem doby vytvořily v pružnějším a životu bližším právu pré-torském.

Pro oba systémy, pro právo civilní i pré-torské, stalo se již za republiky východiskem úplné popření právní osobnosti otroka.¹⁾ Klasická regule „servus nullum caput habet“ neplatila sice ještě v době kodifikace Zákona 12 desek (tam se ještě setkáváme s některými rysy otroctví patriarchálního²⁾), objevila se však zcela jistě v dobách nejbliže následujících. Prosadila se s růstem počtu nesvobodných lidí, s rozmachem významu jejich produktivní činnosti a s konsolidací otrokářského výrobního způsobu vůbec.

Z úplného popření právní osobnosti otroka vyplynuly, vedle jiných, dvě maximy, na kterých římské právo tvrdě setrvalo a jež zdůrazňovalo po celou dobu existence otrokářského státu.

¹⁾ L. Heyrovský, *Dějiny a systém soukromého práva římského*, Praha 1910, str. 125 a násl.; M. Kaser, *Römisches Privatrecht*, München 1972, str. 66–69; J. Gaudement, *Institutions de l'Antiquité*, Paris 1967, str. 542 a násl., tam i přehled nejnovější literatury. V odkazech na instituce a principy římského práva bylo by možno citovat nejrozdílnější, starší i novější, domácí i zahraniční učebnice a manuály. Používáme zejména dnes již klasický výklad Leopolda Heyrovského a nejrecentnější, mezinárodně renomované příručky Maxe Kasera a Jeana Gaudemeta.

²⁾ Charakteristicky je to patrné např. na ustanovení o zlomení ruky (VIII, 3): výše pokuty se u otroka určuje zlomkem (polovinou) obnosu, který se platil za poranění člověka svobodného. Cf. Kaser, o. c., str. 67; o patriarchální formě otroctví v Římě jedná podrobně E. M. Štaerman, *Rasvet rabovladelčeskich otnošenij v rimskoj respublike*, Moskva 1964, str. 164 a násl.

Především to byla zásada, že otrok není způsobilý mít vlastní majetek, a že cokoli nabývá, nabývá pro svého pána. Druhá zásada doplňovala jen prvou: vylučovala otroka jako subjekt, jenž svým jednáním může sám pro sebe zakládat práva a povinnosti. Nebylo přípustné, aby nesvobodný vstupoval s kýmkoli v jakékoliv právní jednání. Ať již to tedy bylo s osobou cizí, anebo s vlastním pánem, popírala se principiálně možnost vzniku právního vztahu a poměry se posuzovaly pouze jako faktické. Uzavřel-li otrok nějakou smlouvu, či spáchal-li nějaký delikt, šlo o jednání pro jeho osobu právně neúčinné: deliktem zavazoval pána, ze smlouvy vznikaly nežalovatelné a nevynutitelné závazky či nároky. Teprve na pokročilejším stupni právního vývoje začaly tyto smluvní vztahy být chápány alespoň jako naturální obligace, tedy jako obligace sice nežalovatelné, s plnými právními účinky však dobrovolně splnitelné.³⁾

Strohá právní regule „servus nullum caput habet“ nemohla ovšem nikdy být realizována beze zbytku. Právo mohlo sice potlačit osobnost otroka na minimum, mohlo jej prohlásit za věc, za pouhý objekt práv, nemohlo však nikdy trvat na všech důsledcích, jež by z tohoto principu měly vyplývat. Již proto ne, že v osobě otroka regulovalo postavení člověka, tvora myslícího, samostatného, vlastního rozhodování schopného, schopného zlého úmyslu i dobré vůle, svobodného volního projevu vůbec.

Proto také od doby, kdy se otroctví rozvinulo v klasických a nejtvrdějších formách, připouštělo právo různé výjimky, které reagovaly na zvláštnosti postavení otroka a respektovaly úlohu, kterou nesvobodný člověk ve společnosti hrál.⁴⁾

Pro nedostatek spolehlivých zpráv mohou být závěry samozřejmě jen hypotetické, zdá se však nesporné, že nejdříve byla zásada popření právní subjektivity prolamována v oblasti práva trestního. V zájmu otrokářů samotných uznával se otrok za subjekt, způsobilý páchat trestné činy (crimina), a nezdála-li se pravomoc vlastníka nad jeho osobou dostatečnou zárukou, byl stíhán veřejnými, státem uvalovanými tresty.⁵⁾

Vedle odpovědnosti kriminální, vyvinula se postupem doby i zvláštní subjektivita majetkoprávní a posléze i rodinná. V oblasti vztahů majetkových a rodinných byla ovšem tato subjektivita vždycky subjektivitou „sui generis“. Uznávala se jako výjimka z principu obecné nezpůsobilosti a realizovala se proto obyčejně jen nepřímo, prostřednictvím subjektu plně způsobilého, tj. pána, majitele otroka.

³⁾ A. Pernice, *Labeo III*, 1, Halle 1892, str. 253 a násl.; G. Longo, *Concetto e limiti dell' obbligazione naturale dello schiavo*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris XVI* (Roma 1950), str. 86 a násl. Definitivní rozpracování teorie naturálních obligací spojuje nauka až se jménem klasického právníka Juliána.

⁴⁾ To ovšem neopravňuje k závěru, že v antickém světě nikdy neexistovalo „čisté otroctví“ (eine reine Sklaverei), jak tvrdí S. Lauffer (*Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt*, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports II, Antiquité, Uppsala 1960, str. 85–88). Již sám pojem „čisté otroctví“ je rozporný a nehistorický.

⁵⁾ T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, str. 78 a násl.; str. 897 a násl.

Ve sféře práv rodinných probíhal proces velmi pomalu. Ještě klasičtí právníci prvních století principátu vycházejí běžně ze stavu, že otrok nemá, a de iure ani nemůže mít rodinu, a posuzují svazky otroků jako vztahy, jež právní důsledky nemají buď vůbec, anebo jen v míře velmi omezené.

Jinak je tomu s právy majetkovými. I tady sice právníci formulují zásadu „quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur“,⁶⁾ připouštějí však již celou dlouhou řadu mimořádných vztahů, ve kterých se majetkoprávní způsobilost v omezené míře otrokovi přece jen přiznává.

To, že ve vztazích rodinných se vývoj opožďuje, je dáno podstatou těchto vztahů samých. Postavení člověka v rodině a okruh jeho rodinných práv jsou konec konců vždycky determinovány jeho hospodářským a sociálním postavením, a je-li potom otrokovo majetkoprávní postavení sporné a nejisté, jsou i jeho rodinná práva problematická, resp. se mu upírají vůbec. Právě proto, že neodrážejí ekonomické skutečnosti bezprostředně, mohou být principiálnější a obecnému teoretickému východisku „servi pro nullis habentur“ bližší, než práva majetková.

Ta musí reagovat na hospodářské poměry přímo, a vyžaduje-li to denní život, musí sledovat z maxim, které byly vytýčeny.

Římské právo začalo z principu totální majetkové nezpůsobilosti otroka připouštět výjimky velmi záhy. Lze tak usuzovat např. ze skutečnosti, že již v republikánském přetorském ediktu byla do velkých podrobností rozpracována zvláštní skupina tzv. adjektických žalob (actiones adiectitiae qualitatis), žalob, které předpokládají samostatnou hospodářskou činnost nesvobodného člověka a nepřímo nasvědčují růstu jeho majetkoprávní subjektivity.⁷⁾ Kdyby totiž majetkoprávní způsobilost otroka byla opravdu naprosto popírána, a kdyby pravidlo, že otrok nemůže mít majetek a že nabývá jen pro svého pána, platilo opravdu bezvýjimečně, byla by většina těchto žalob zcela nepochopitelná a zbytečná.

Actiones adiectitiae qualitatis vycházejí totiž z rozdělování majetku na majetek vlastníka otroka a majetek otroka samého, a i když se nikdy nepřiznává, že by snad otrok ke „svým“ věcem měl právo vlastnické, postupuje se tak, že de iure se majetkové masy oddělují, a to s nejrůznějšími právními účinky. Na otrocký majetek se nahlíží jako na majetek zvláštní,⁸⁾ připouštějí se pohledávky mezi pánem a otrokem, uznává se možnost vést exekuci jen na otrocké jmění atd.⁹⁾

Otrocký „majetek“, tzv. *peculium servi*, je instituce, se kterou se

⁶⁾ Gai I, 52; II, 86–87.

⁷⁾ Heyrovský, o. c., str. 826–829; Kaser, o. c., str. 192–195; Gaudemet, o. c., str. 623–624. — „Actiones adiectitiae qualitatis“ se nevztahují jen na otroky, ale i na osoby svobodné, cizí moci podřízené. Ty nás však v těchto souvislostech nezajímají. Stejně platí i o pekulárním majetku.

⁸⁾ „...quasi patrimonium liberi hominis *peculium servi intellegitur*...“, D 15, 1, 47, 6 — Paulus; „nam qui cum servo contrahit, universum *peculium eius quod ubicumque est veluti patrimonium intuetur*“, D 15, 1, 32, pr. — Ulpianus.

⁹⁾ Příznačné jsou z tohoto aspektu zejména *actio de peculio*, *actio de in rem verso* a *actio tributoria*.

v Římě setkáváme od nejstarších dob.¹⁰⁾ Je to jev, který se na určitém stupni vývoje otrokářské společnosti stává symptomem jejího úpadku a rozkladu, je to zárodek pozdější (pro pozdní otrokářství a celý středověk tak charakteristické) individuální nesvobodné či polosvobodné malovýroby — zdaleka ovšem nemůžeme říci, že otrokářská formace se začíná rozkládat již tehdy, když se objevují otrocká peculia.¹¹⁾ Lze ostatně s jistotou tvrdit, že otroci mívali peculia vždycky. I ten nejubožejší, do ergastula zavřený a v poutech držený nesvobodný „vlastnil“ drobné věci osobní spotřeby, jež mu pán či jeho správce ponechával, a v jejichž užívání jej proti ostatním spoluotrokům i chránil. Takové peculium bylo ovšem hospodářsky bezvýznamné a právo si proto tohoto nevelkého majetku nemuselo vůbec všímat.

Jinak se utvářela situace tehdy, když postavení otroka dovolilo, aby si nashromáždil peculim větší či velké, zejména pak tehdy, když pán svému nesvobodnému přímo vydělil část majetku a svěřil mu ji do svobodné správy (*libera administratio peculii*).¹²⁾ Tím získával otrok nemalou dávku hospodářské samostatnosti, přestával být na svém vlastníkově bezprostředně závislý a mohl pomocí peculia zlepšovat svůj úděl. V této podobě představuje peculium formu, jež zvyšuje zainteresovanost nesvobodného na práci, prospívá nejen otrokovi, ale i pánovi, a stává se tak ekonomicko-politickým jevem, jenž po určitou dobu upevňuje otrokářský výrobní způsob.¹³⁾

Juristická podstata peculia jakékoli formy byla již za republiky principiálně jasná: peculium zůstává vlastnictvím pána, otrok je pouze spravuje, pán může peculium nesvobodnému kdykoli odejmout a nesvobodný se nemůže nijak bránit.¹⁴⁾

V denním životě nebýval ovšem vztah pána k otrokovi s peculiem zdaleka tak jednoduchý: přehlédneme-li snad morální zábrany, jež vlastníkově v zásahu proti otrokovu majetku mohly stát v cestě, nemůžeme již přehlédnout hospodářské aspekty, jež pánovi svazovaly ruce: *libera administratio peculii* byla vlastníkově otroka prospěšná, zvyšovala produktivitu nesvobodné práce a odejmutí peculia mohlo tak pro vlastníka znamenat jen dočasnou výhodu.

Právě díky tomuto ekonomickému tlaku (spojenému ještě s politickým problémem, že svévolné zásahy proti otrokovi mohly provokovat jeho odpor a vyvolávat potřebu intenzivnějšího dozoru a tím i zbytečné plýtvání pracovními silami, jež bylo možno využít jinde) vysvětlíme nejspíše fakt, že již za republiky měla otrocká peculia určitou stabilitu, že na otrocký majetek se záhy začalo nazírat jakoby na otrokovo vlastnictví,¹⁵⁾ a že právo

¹⁰⁾ Štaerman, o. c., str. 106 a násl.; Gaudemet, o. c., str. 547.

¹¹⁾ Štaerman, o. c., str. 141 a násl.

¹²⁾ D 15, 1, 7, 1; 15, 1, 24; 15, 1, 46; 15, 1, 48 aj.

¹³⁾ Štaerman, o. c., str. 107–108; str. 141–142.

¹⁴⁾ Heyrovský, o. c., str. 893–900; cf. D 15, 1, 8; 15, 1, 4, pr. aj.

¹⁵⁾ Výbornou charakteristiku režimu otrockých peculí podává na základě rozboru textů Plautových komedií Emilio Costa (*Il diritto privato romano nelle comedie di Plauto*, Torino 1890, str. 104): „Il peculio è qualche cosa di ben distinto e indi-

— i když trvalo na majetkoprávní nezpůsobilosti nesvobodného — začalo zvláštní vztah otroka k peculiu alespoň nepřímě respektovat.

Především tím, že v některých případech snižovalo vlastníkovu odpovědnost za majetkoprávní jednání nesvobodného,¹⁶⁾ o něco později pak tím, že ve formě naturálních obligací uznávalo obligace otrokem kontrahované, a to dokonce i s vlastním pánem,¹⁷⁾ nakonec ve výjimečných případech připouštělo mezi otrokem a pánem i jednání s přímými účinky právními.¹⁸⁾

Tento neobvyklý postup máme sice doložen až pro 2. století n. l., je ovšem zřejmé, že jeho kořeny jsou starší, a že postupně vyrůstaly ze situace, ze zvláštností vztahů, které se mezi pánem a otrokem s peculiem vytvářely odedávna.

Jak zvláštní tento vztah býval, vyplýne již pro republikánský Řím velmi názorně z konfrontace právnických textů s prameny jiného druhu.

Stanovisko právní, tak jak je známe zejména z citací republikánských právníků v dílech klasické jurisprudence, bylo kategorické, a i když připouštělo vztahy zvláštní, vycházelo v podstatě z axiomatu úplného popření právní osobnosti otroka. Našlo někdy, byť ojediněle, ohlas i v literatuře neprávní. Na oficiálním právním (a tedy obecně politickém) stanovisku, stojí například římscí aristokrati, kteří v Senecově traktátu *DE BENEFICIO* uvažují o tom, zda otrok může svému pánovi prokázat nějaké dobrodiní. Docházejí k závěru, že nemůže, protože všechno, co dělá, je jen plněním povinností, které mu ukládá právo:

„Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pecuniam illi dererit. Alioqui cotidie dominum suum obligat: peregrinantem sequitur, aegro ministrat, rus eius labore summo colit; omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. Beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi liceret non dare; servus autem non habet negandi potestatem; ita non praestat sed parat, nec, si id fecit, iactat, quod non facere non potuit.“ (*DE BENEFICIO* III, 19, 1)

To jsou ovšem úvahy vysloveně teoretické,¹⁹⁾ poměry v denním životě se utvářely jinak. Praxe znala výjimky, dokonce velmi časté, pro některé

pendente dal patrimonio del padrone: è una vera e propria emanazione di una personalità patrimoniale del servo. Il padrone non se ne ingerisce. Egli giuridicamente certo può farlo allora, come lo può senza alcun dubbio più tardi; ma ciò sta contro i boni mores.“

¹⁶⁾ Snižování odpovědnosti vlastníka za škodu otrokem způsobenou, sleduje již prastará „noxae datio“, alternativa, jejíž pomocí byl vztah pána nesvobodného k osobám třetím regulován patrně vůbec nejdříve. Odpovědnost za jednání jiná omezuje např. pretorská actio de peculio aj.

¹⁷⁾ Heyrovský, o. c., str. 894.

¹⁸⁾ D 5, 1, 53 (Hermogenianus). Fragment shrnuje případy, jež byly již v době klasické běžné.

¹⁹⁾ J. Češka, *Diferenciace otroků v Itálii*, Praha—Brno 1959, str. 98.

kategorie otroků stávaly se pak tyto výjimky již za republiky přímo pravidlem.

Postačí se podívat jen na texty Plautových komedií.²⁰⁾ Otroci u Plauta vystupují obvykle jako lidé samostatní, nejednou dirigují i své pány. Leccos je ovšem nadsázka, leccos je snad převzato z řeckých předloh, leccos nelze absolutizovat a brát jako měřítko pro římské otroky vůbec, sama skutečnost ovšem, že takové postavy bylo možno s úspěchem předvádět na jevišti, nasvědčuje tomu, že muselo jít o typy a situace římskému divákovi známé a blízké.²¹⁾

Na Plautových otrocích plasticky vidíme, jak velkou nezávislost nesvobodní někdy mívali a jak často představa úplného popření jejich právní osobnosti zůstávala jen politickou fikcí. De iure byl otrok podřízen pravomoci pána, de iure tvořilo otrocké peculium jen zvlášť část pánova majetku, de facto nakládal však otrok s peculiem jako s majetkem vlastním, staral se o jeho prosperitu a v jednání a vystupování nebyl k rozeznání od lidí svobodných. Platí to zcela jistě především pro otroky nějak kvalifikované, zejména pro otroky s kvalifikací vysokou, např. umělecké řemeslníky. Těm dopřával vlastník takové samostatnosti, že u Petronia se Trimalchio může chlubit krásnými bronzovými nádobami, které koupil u svého otroka Korintha (SATIRICON, 50).²²⁾

Volnější postavení mívali ovšem nejen otroci s kvalifikací tak exkluzivní, i docela obyčejní kuchaři, kteří jsou v Plautově AULULARII najati uvařit jídla pro svatební hostinu, jednají a vystupují tak, jako kdyby ani pána neměli. Přivedou si s sebou své učedníky (discipuli — patrně to jsou servi vicarii z jejich peculia), sami sjednají nájemní smlouvu, nespokojenému zákazníkovi vyhrožují soudem, zákazník hrozí zase soudem triumvira jim, nikoli jejich pánovi. Když Congrio, jeden z kuchařů, dostane výprask, nařiká, že nevydělal ani tolik, kolik bude potřebovat na lékaře (AULULARIA 280 a násl.; 414 a násl.; 445 a násl.).

Bývala to tedy obvykle nějaká osobní dovednost, zvláštní vlastnost, zejména znalost nějakého řemesla, co dávalo otrokům možnost samostatnější, na pánovi ne zcela závislé existence. Proto také v Plautově komedii RUDENS nařikají rybáři, že nejhůře jsou na tom ti, „quibus nec quaestus est nec didicere artem ullam“ (RUDENS 291). Někdy ovšem záleželo i na

²⁰⁾ Hodnocení Plautových komedií jako historického pramene je v literatuře velmi sporné. J. Češka (o. c., str. 14) stojí na stanovisku, že „nesmíme Plauta užívat jako historického pramene bez velké opatrnosti“. Podobně, ale s výhradami, J. Gaudemet (o. c., str. 552). Sovětská badatelka E. M. Štaerman považuje texty komedií za pramen prvohradé důležitosti a v souhlase s nejnovějšími výzkumy s ním ve své knize pracuje jako s materiálem, pro římské poměry 3.–2. stol. př. n. l. hodnověrným (o. c., str. 35; str. 189). Pokud jde o právo, zastával stejný názor již E. Costa (o. c., str. 21 a násl.).

²¹⁾ Plaute, tome I, Paris 1932, Introduction, str. X a násl.; podle tohoto šesti-svazkového vydání, jež v letech 1932–1938 pořídil Alfred Ernout, jsou v dalším textu citovány Plautovy hry.

²²⁾ E. M. Štaerman, o. c., str. 107–108.

skutečnostech jiných, např. na oblibě, jaké se otrok u svého pána těšil, nebo vůbec na postavení, jaké mezi ostatními spoluotroky měl.

V podstatě šlo však vždycky o jedno, a to u otroků kvalifikovaných i obyčejných: vyhnout se bezprostřední kontrole, nashromáždit majetek, na který by pán neměl přímý vliv a pomocí tohoto majetku zlepšovat své postavení, event. zbavit se otrocké podřízenosti úplně. Otrocká peculia považovala se totiž velmi záhy za majetek tak samostatný, že se připouštělo, aby z prostředků peculia nabídl otrok pánovi výkupné a dosáhl propuštění na svobodu.

Je charakteristické, že v právních pramenech z období římské republiky nenajdeme o tomto svérázném postupu skoro žádné zprávy. Plautovi otroci mají však již myšlenek na výkupné plnou hlavu:

Anthrax, jeden z kuchařů-otroků, kteří v AULULARII přijdou uspořádat hostinu, ptá se hned při vstupu do domu domácích lidí, dá-li se u nich vydělat „velký talent“, aby si mohl vykoupit svobodu (AULULARIA 309–310). Strobilus, jiný otrok v téže komedii, ukradne hrnec se zlaťáky a chce jej nabídnout svému pánovi, aby jej propustil z otroctví (AULULARIA 823).

Ve hře STICHUS nařiká otrok, který dárky svému děvčeti vyčerpал peculium, tímto veršem: „Vapulat peculium. Actum est; fugit hoc libertas caput.“ (STICHUS 751)

V PSEUDOLOVI kritizuje otrok Harpax neřádné otroky takto: „Luxantur, lustrantur, comedunt quod habent, ei nomen diu servitutis ferunt: . . .“ (PSEUDOLUS 1107–1108)

Velmi charakteristické scény, a jsou to patrně jedny z nejlepších dokladů pro praxi výkupu svobody „z vlastních peněz“, najdeme v Plautově komedii RUDENS.

Gripus, otrok-rybář, vyloví z moře cestovní vak a v naději, že je v něm zlato, rozumuje:

„Nunc haec tibi occasio, Gripe, optigit, ut liberet extempulo praetor te. Nunc sic faciam, sic consilium est: ad erum veniam docte atque astu, Pauxillatim pollicitabor pro capite argentum, ut sim liber.“ (RUDENS 927–929)

Ukáže se ale, že cestovní vak je vlastnictvím kuplíře Labraka, ten ovšem slíbí Gripovi jeden talent, jestli mu prozradí, kde je zavazadlo uschováno. Gripus by byl ochoten, zasáhne však jeho pán Daemones. Prohlásí, že odměna příslibená Gripovi patří podle práva jemu („Quod servo meo promissisti, meum esse oportet“ — 1384–1385), nakonec se ale dá přemluvit, ponechá Gripovi polovinu talentu a propustí jej na svobodu (1407 a násl.).

Zdá se, že scény z Plautovy komedie zachycují postup a praxi při výkupu svobody v původní podobě. Nejde, jak patrně, o jednání právní, právním aktem se stává až pánem provedená manumisse. Všechno, co předchází, odehrává se jen ve sféře faktické a závisí výlučně na vůli vlastníka otroka. Ten nemusí nabízený obnos přijmout, může prohlásit, že otrokův majetek či otrokovy pohledávky jsou jeho majetkem vlastním, a tím vý-

kup zmařit. Vůči nesvobodnému pán žádé závazky nemá, a přijme-li peníze, dělá to jen z dobré vůle, někdy však i proto, aby otroka zbytečně neprovokoval k odporu^{22a)} či útěku.²³⁾

Jak jsme již výše řekli, nemáme o výkypech „vlastními penězi“ u republikánských právníků prakticky žádné zprávy,²⁴⁾ nic také nenajdeme v ostatním legislativním materiálu. Z toho potom, co vyčteme z Plauta a Varrona, lze usuzovat na jedno: z hlediska práva mohlo otrokem nabízené výkupné být původně pouze p o h n u t k o u k provedení manumisse, tedy jednáním právně irevalentním.²⁵⁾ Patrně proto republikánští autoři-právníci o vlastní problematice výkupu nikde nemluví.

Podrobné údaje nacházíme až u juristů doby klasické, konkrétně u Ulpiana, Marciána a Hermogeniána. Ti ovšem analyzují otázky výkupu „suis nummis“ již poté, co výkupy byly upraveny zákonem, resp. císařskými konstitucemi, a jejich úvahy mají formu komentáře a výkladu o aplikaci těchto norem.

Z textu Ulpiana (D 40, 1, 4, pr.) víme celkem dosti přesně, kdy k zákonné úpravě došlo. V šesté knize Disputací začíná autor své pojednání o výkypech odkazem na „dopis božských bratrů“ (epistula divorum fratrum), tedy výnos císařů Marka Aurelia a Lucia Vera z doby jejich spoluvlády v letech 161–169.²⁶⁾ O něco dále mluví Ulpianus několikrát o císařské konstituci (např. „an . . . servus constitutionem uti possit“ — D 40, 1, 4, 4), z kontextu zdá se pak vyplývat, že „constitutio“ a „epistula“ jsou jeden a týž dokument.

Protože ale Marcianus ve svých Institucích uvádí, že výkup byl upraven „sacris constitutionibus divorum fratrum“ (D 40, 1, 5, pr.), a protože také Justinian v zákoně z roku 531 se zmiňuje o výkupu „podle starých zákonů“ (κατά τούς παλαιούς νόμους — C 6, 4, 4, 4), je pravděpodobné, že císařové upravili problém nejdříve výnosem obecným, a Ulpianem citovaná „epistula“ obsahovala již jen výklad, resp. upřesnění některých sporných otázek.²⁷⁾

O obsahu císařských výnosů známe z Ulpiana a Marciána leccjaké podrobnosti, některé podstatné problémy zůstávají však sporné.

^{22a)} Když za vlády Neronovy byl městský prefekt Pedanius Secundus zavražděn vlastním otrokem, uvádělo se jako jeden z možných motivů to, „že mu byla odepřena svoboda, za níž měl již smlouveno výkupné“. Tacitus, Annales, XIV, 42–43.

²³⁾ Útěk býval patrně častou reakcí na neústupnost pána. Podle výpisků Nonnia Marcella (Doctrina compendiosa, 156–157) stály ve Varronově hře Synephebos verše, ve kterých kdosi radil otrokovi, aby našel za sebe náhradníka, a kdyby jej pán nechtěl přijmout, aby utekl. Cf. Plautus, CAPTIVI, 119–121.

²⁴⁾ Výjimkou je text Alfena Vara D 40, 1, 6; viz dále.

²⁵⁾ Heyrovský, o. c., str. 197 a násl.

²⁶⁾ Lothar von Seuffert, Der Loskauf von Sklaven mit ihrem Geld, Giessen 1907, str. 3. Studie je dnes již zastaralá, je to však stále jediná monografie, jež byla výkupům „suis nummis“ věnována.

²⁷⁾ Seuffert (o. c., str. 4) se domnívá, že první z konstitucí postavila výkupy „suis nummis“ na právní základ, druhá vyhlásila trestní sankce proti otrokovi, který by manumissi vymáhal protiprávně.

Je to především otázka, proč vůbec zákony byly vydány, a dále potom problém, zda jejich vydání navazovalo na úpravu starší, či zda konstituce byly svým obsahem úplně novum.

Na první otázku lze odpovědět asi takto: výkupy „suis nummis“ se ve 2. století n. l. staly záležitostí běžnou, anebo alespoň dosti častou, jejich realizace narážela však na nějaké obtíže. Vzhledem k tomu, že z textů Ulpiána i Marciána je patrné, že hlavní myšlenkou konstitucí byla ochrana vykupujících se otroků, můžeme s velkou dávkou pravděpodobnosti dedukovat, že potíže vznikaly ze strany pánů. Jejich postavení bylo zřejmě příliš výhodné a dalo se snadno zneužívat.

Na druhou otázku, byly-li konstituce úplně novum, lze předběžně dát odpověď jen velmi nejistou. Až do doby Ulpiána a Marciána nemáme sice v právnických textech žádné svědectví o z á k o n n é úpravě výkupu „suis nummis“, z počátku 2. století (konkrétně z doby vlády císaře Traiana) dochovala se však tři usnesení senátu, která upravovala postup při osvobození otroka, kterému byla testamentem zůstavena „fideicommissaria libertas“. Protože — jak ještě dále uvidíme — je za určité situace postavení otroka vykoupěného „suis nummis“ úplně analogické postavení nesvobodného, který byl propuštěn fideikomisem, můžeme v trajánských usneseních senátu spatřovat historického předchůdce právní úpravy, kterou zavedly konstituce Marka a Vera. Jak z komentáře Ulpiána vyplývá, konstituce o výkupu „suis nummis“ se také na tento vzor odvolávaly a vzhledem k analogické situaci nařizovaly i aplikaci některých forem soudního řízení, které citovaná senatusconsulta zavedla.²⁸⁾

Podívejme se ale nejdříve, jaký byl — podle svědectví právníků-komentátorů — obsah konstitucí Marka a Vera v podrobnostech.

Z Ulpiánových i Marciánových poznámek je především patrné, že otrokům se přiznávala vždycky jen možnost vykoupit se vlastními penězi, nikoli právo. Rozhodujícím faktorem zůstávala vůle pána nesvobodného člověka: nechtěl-li pán propustit otroka na svobodu, anebo nechtěl-li jej alespoň prodat, neexistoval žádný právní prostředek, kterým by k tomu mohl být donucen.²⁹⁾ Proto také v Digestech zařadili kompilátoři fragmenty o výkupech „suis nummis“ do titulu „De manumissionibus“,³⁰⁾ a ne do titulu o smlouvách trhových, kam by — přinejmenším alespoň při výkupu redemptorem provedeném — měly vlastně patřit.^{30a)}

Juristickou podstatou výkupu je totiž vždycky manumisse, někdy přímá, někdy zprostředkovaná.

Manumisse přímá — tedy případ, kdy otrok nabízí peníze svému dosavadnímu vlastníkovi a ten jej za to propouští na svobodu — zůstává u práv-

²⁸⁾ D 5, 1, 67 (Ulpianus libro sexto disputationum); viz dále.

²⁹⁾ Podle konstituce Antonina Pia (Gai I, 52–53) vlastník někdy k prodeji donucen být mohl, je to však případ mimořádný.

³⁰⁾ D 40, 1, 4–6; doplňky procesního charakteru D 5, 1, 53; 67.

^{30a)} Do titulu „De actionibus empti et venditi“ je ve 4. knize justiniánského Kodexu zařazen jeden z reformních reskriptů císařů Diokleciána a Maximiána (C 4, 39, 7). Viz o něm dále.

níků, kteří komentují konstituce Marka a Vera, úplně stranou. Patrně proto, že konstituce o této modalitě nejednaly buď vůbec, anebo ji připouštěly jenom jako formu vedlejší. Podstatná byla manumisse zprostředkovaná: otroka vykupovala od vlastníka osoba třetí, člověk, se kterým se otrok předem dohodl a jemuž také poskytl na výkup peníze. Teprve tento člověk, jakýsi zprostředkovatel neboli redemptor,³¹ propouštěl potom otroka na svobodu.

V osobě redemptora se mezi otroka a jeho posavadního pána stavěl nový subjekt, který měl jednání o výkupu dát pevnější základ: otrok nejednal se svým vlastníkem přímo, výkup prováděl (tj. trhovou smlouvu kontrahoval) k poukazu otroka redemptor, jemu také na základě předchozího jednání s otrokem vznikala závazek, propustit vykoupeného z otroctví. Vzájemné vztahy zainteresovaných osob lze tedy juristicky kvalifikovat takto: mezi otrokem a redemptorem jde o poměr příbuzný smlouvě příkazní^{31a}) redemptor s vlastníkem nesvobodného kontrahuje smlouvu o koupi a prodaji.

Jak je z komentářů zřejmé, měla podle konstitucí Marka a Vera tato trhově smlouva docela obvyklé právní účinky. Alespoň pokud šlo o vlastníka-prodávatele: ten přijímá za otroka sjednanou trhovou cenu a převádí svá oprávnění k nesvobodnému na kupce-redemptora. Z Ulpianova textu nepřímě vyplývá, že v této situaci bylo lhostejné, věděl-li či nevěděl-li prodávatel, jaký cíl trhově smlouva sleduje, nezáleželo ani na tom, bylo-li či nebylo-li prodávateli známo, že za otroka přijímá peníze z jeho peculia, tedy konec konců své peníze vlastní.³²)

Z juristického hlediska je tento závěr velmi povážlivý, otrokově peculium pokládalo se však za majetek tak samostatný, a od pánova majetku tak oddělený, že „s přivřenýma očima“ (*coniventibus oculis*) bylo prý možno uznat, že pán-prodávatel přijímá vlastně peníze cizí.³³)

Tam tedy, kde praxe denního života se dostala do neřešitelného rozporu s normou právní, postupoval zákonodárce i právní teoretik tak, že „favore libertatis“ dal zapravdu praxi. Tento „favor“ jde pak tak daleko, že kupec

³¹) V souvislosti s výkupy „*suis nummis*“ se termín „redemptor“ v pramenech nikde neobjevuje, užívá se však běžně v literatuře. Také výraz „*redemptio suis nummis*“ se u klasických právníků nenajde. Obojí usance má však své oprávnění v často používaném slovesu „*redimere*“, stylisticky je pak vhodnější proti příliš obecnému „*emere*“, resp. „*emptor*“ a „*emptio*“.

^{31a}) C 4, 36, 1; titul je opatřen rubrikou „*Si servus se emi mandaverit*“.

³²) Jde o *argumentum ex silentio*, má však svou váhu: ve smluvním vztahu vyžaduje Ulpianus vědomí o sledovaném cíli a povaze trhově ceny pouze na straně redemptora. Také dva reskripty z doby císaře Diokleciána (C 4, 36, 1 a 4, 39, 7) tento závěr negativní formou potvrzují.

³³) D 40, 1, 4, 1; „*Et primo quidem nummis suis non proprie videtur emptus dici cum suos nummos servus habere non possit: verum coniventibus oculis credendum est suis nummis eum redemptum, cum non nummis eius, qui eum redemit, comparatur.*“ Na argumentu nemění nic skutečnost, že slova „*coniventibus oculis*“ byla v Ulpianově textu pravděpodobně interpolována (cf. *Index interpolationum ad D 40, 1*).

(redemptor) neztrácí právo propustit koupeného otroka ani tehdy, když by ke smlouvě o koupi a prodeji byla připojena vedlejší doložka „ne eum manumittat“ (sc. emptor servum). O této modifikaci se sice v konstitucích Marka a Vera nemluví, zavedla ji však právní praxe, která ve smyslu a podle poslání zákonů interpretovala „favor libertatis“ co nejvolněji.³⁴⁾

Změny v nazírání na postavení prodávatele se objevily až koncem 3. století, v době otevřené krize otrokářského výrobního způsobu. Císařové Dioklecián a Maximián, zřejmě ve snaze upevnit postavení vlastníků otroků a položit důraz na jejich samostatné a svobodné rozhodování, vyslovili ve dvou reskriptech z jara a podzimu roku 293 (C 4, 49, 7 a 4, 36, 1) kategoricky myšlenku, že podmínkou nenařikatelnosti smlouvy mezi vlastníkem otroka a redemptorem je vědomí vlastníka o sledovaném cíli a o povaze tržové ceny, kterou za prodáváného otroka přijímá.

Podle prvního reskriptu, jenž je adresován jakémusi Diodorovi, platí, že redemptor, který poskytne tržovou cenu z peculia vykupovaného otroka, není osvobozen od závazku, jestliže prodávatel nevěděl, že přijímá peníze z peculia, které podle práva náleží jemu: „Si servos distraxisti ac pretium de peculio eorum, quod at te pertinebat, nesciens unde solveretur accepisti, consequens est integram te pretii actionem habere...“. Tržová smlouva zůstává v platnosti, prodávatel má však nárok, aby redemptor vyplatil tržovou cenu znova.

Druhý reskript jde dále. V odpovědi na dotaz Aurelie Dionysie císařové uvádějí, že prodávatel má nejen právo požadovat zaplacení tržové ceny z prostředků redemptora (anebo osoby třetí), ale alternativně i právo odstoupit vůbec od smlouvy a žádat navrácení prodávajícího otroka: „Sane in illius (sc. venditoris) arbitrio relictum est, utrumne mancipium an pretium consequi velit...“. Jak se z ne právě jasně formulovaného textu C 4, 36, 1 zdá, příslušelo však prodávajícímu toto právo jen do doby, než redemptor propustil vykoupěného otroka na svobodu.

Bylo-li podle konstitucí Marka a Vera, a zvláště pak podle reskriptů Diokleciána a Maximiána, postavení prodávatele juridicky nesporné a jednoznačné, byla naproti tomu situace redemptora nemála komplikovanou.

Redemptor neuzavíral tržovou smlouvu proto, aby získal nového otroka, ale jen proto, aby zprostředkoval jeho propuštění na svobodu. Nejednal tedy z vlastní vůle, plnil pouze úmluvu, kterou s otrokem dojednal.³⁵⁾

Z toho se podává především samozřejmý požadavek, že kupce musel do jednání s vlastníkem otroka vstupovat s plným vědomím toho, jaký cíl tržová smlouva sleduje, musel se od samého počátku řídit jen zájmem cízím.³⁶⁾ V důsledku toho byla potom kontrahovaná koupě jen „imaginaria emptio“, kupce sám „imaginarius emptor“, resp. člověk, „qui emptioni

³⁴⁾ D 40, 1, 4, 7; „Ergo et si forte quis sic comparaverit suis nummis, ne eum manumittat, benigna est opinio dicentium hunc ad libertatem pervenire...“

³⁵⁾ Seuffert, o. c., str. 6.

³⁶⁾ D 40, 1, 4, 2.

suum nomen accomodaverit“.³⁷⁾ Redemptor tedy vystupuje v jednání jen jako nastrčená osoba, jako zprostředkovatel propuštění otroka:³⁸⁾ jeho funkce je zcela analogická funkci „assertora libertatis“ při procesech o svobodu člověka, resp. manumissi „per vindictam“.³⁹⁾

Redemptor, píše právník Marcellus, „nihil amplius quam operam suam accomodare videri potest“ (D 37, 15, 3), jeho úkolem je pouze provedení výkupu a manumisse: jinak nemá z jednání žádný prospěch, nemá mu ovšem vzniknout ani žádná škoda.

Peníze, které prodávateli vyplácí, dostává zpravidla od otroka samého,⁴⁰⁾ není však vyloučeno, aby je poskytla i osoba jiná: jak z Ulpianova komentáře vyplývá, považovala se za výkup „suis nummis“ každá trhovářská smlouva, při které kupec nevyplácel cenu otroka ze svého majetku.⁴¹⁾ Na zvláštním postavení redemptora neměnila potom nic skutečnost, že prostředky k výkupu poskytl „amicus servi“ (Ulpianus),⁴²⁾ a že se tedy nejednalo o výkup „suis nummis“ ve vlastním slova smyslu.

Lhostejné bylo i to, zda redemptor měl k dispozici cizí peníze již v době, kdy kontrahoval smlouvu o výkupu. Za normální a běžný považoval se zřejmě případ, kdy otrok (či „amicus“) dal kupci peníze předem, a ten je hned prodávateli vyplatil jako trhovářskou cenu. Bylo však i možné, aby otrok peníze jen přislíbil, event. aby kupec sám nabídl, že zaplacenou částku poskytne otrokovi jako zápůjčku.⁴³⁾

V těchto případech neměla ovšem „imaginaria emptio“ bezprostřední právní účinky. Otrok přecházel do vlastnictví kupce a nárok na propuštění mu vznikl až poté, co zaplatil kupci peníze, anebo co uhradil náklady výkupu vlastní prací.⁴⁴⁾

Vzhledem k tomu, že redemptor vstupuje do jednání jako pouhý zprostředkovatel, jako člověk, který plní jen vůli cizí a za žádných okolností nemá mít z výkupu škodu, připouštěly konstituce Marka a Vera, aby redemptorem byl kdokoli. Tedy muž i žena, osoba fyzická i právnická, nezáleželo ani na věku, ani na postavení. Výkup mohl provést nejen pupillus, ale i jiný otrok:⁴⁵⁾ za provedení manumisse odpovídal ovšem v případě nedospělého majitel moci, v případě otroka jeho pán.⁴⁶⁾

³⁷⁾ D 40, 1, 4, 1; 2; 7.

³⁸⁾ „In Wirklichkeit ist der Käufer der Vertrauensmann (Strohmann), der vom dem Sklaven vorgeschoben wird...“ (Seuffert, o. c., str. 6).

³⁹⁾ G. Franciosi, Il processo di libertà in diritto romano, Napoli 1961, str. 136 a násl.

⁴⁰⁾ Proto také staví Ulpianus tuto eventualitu do čela svého výkladu; Seuffert, o. c., str. 4.

⁴¹⁾ „satis est enim, quod is, qui emptioni suum nomen accomodaverit, nihil de suo impedit“ (D 40, 1, 4, 1).

⁴²⁾ „sive ex peculio, ... sive ex adventitio lucro, sive etiam amici beneficio... redemptus sit, credendum est suis nummis eum redemptum“, l. c.

⁴³⁾ D 40, 1, 4, 1; 4; 5; D 15, 3, 3, pr.

⁴⁴⁾ D 40, 1, 4, 10.

⁴⁵⁾ D 40, 1, 4, 8.

⁴⁶⁾ Seuffert, o. c., str. 6.

Vykoupil-li redemptor otroka, dostávali se na základě předchozí úmluvy oba, kupec i vykoupený, do zvláštního postavení. Kupec nabýval k otrokovi vlastnické právo, současně mu však vznikala povinnost propustit vykoupeného na svobodu. Otrok dostával v osobě redemptora nového pána, proti němu mu však příslušel nárok na osvobození z otroctví.

Z komentářů Ulpiana i Marciana je jasné patrné, že podle konstituce Marka a Vera šlo v obou případech již o pouto právní: ze strany redemptora o právní povinnost, ze strany otroka o právní nárok. Jestliže redemptor povinnosti propustit otroka na svobodu nedostál, mohl se otrok obrátit na státní orgán a *manumissi* si vynutit.⁴⁷⁾

Konstituce tedy spojovaly s jednáním mezi redemptorem a otrokem pravidelné právní účinky a prohlašovaly dohodu, jež by jinak pro nezpůsobnost jednoho ze subjektů byla neúčinná, za právně relevantní.

Bylo to opatření mimořádné, výjimečností situace odůvodněné, bylo to novum, které konstituce Marka a Vera zaváděly. Všechno zdá se totiž nasvědčovat tomu, že teprve ony postavily výkupy „*suis nummis*“ na právní základ, že teprve ony daly sankce závazkům, jež zatím byly jenom morální.

1. Z pramenů není známa žádná zákonná úprava starší. *Argumentum ex silentio* by nemuselo být v této souvislosti rozhodující, důležité však je, že právníci až do doby „božských bratrů“ si výkupů všímají vždycky jen jako problému vedlejšího, v podstatě jako problému mimoprávního.⁴⁸⁾ Nikde se nedočteme, že by snad výkup měl právní závaznost.

2. Že úmluva mezi vykupovaným a redemptorem neměla původně žádné právní důsledky, je patrné i z terminologie, které právníci autoři užívají. Ani podle Ulpiana, ani podle Marciana či Marcella nejde mezi otrokem a redemptorem o civilní či prétorskou smlouvu, ale o zvláštní vztah, jehož základem je vzájemná důvěra, „*fides*“.⁴⁹⁾ Tedy morální kategorie, jež ve sféře právní může mít účinky pouze tehdy, když jí je zákonodárce výslovně přizná. Při výkupech „*suis nummis*“ dostala *fides* sankci až konstitucemi Marka a Vera.

3. V souvislosti s tím se objevily některé problémy, které zatím nebyly aktuální. Především to byl problém, jaké právní postavení má vlastně redemptor, může-li být k provedení *manumisse* donucen pořadem práva; rubem tohoto problému byla pak otázka, jak posuzovat postavení otroka, který na propuštění má zákonný nárok. Z Ulpianova komentáře se zdá, že právě na problém právního postavení vykoupeného otroka se po vydání konstituce ptal císařů blíže neznámý úředník Urbis Maximus. Odpověď,

⁴⁷⁾ „*Si quis dicat se suis nummis emptum, potest consistere cum domino suo, in cuius fide se confugit, et queri, quod ab eo non manumittatur... ex sacris constitutionibus divorum fratrum ...*“ (D 40, 1, 5, pr.).

⁴⁸⁾ Viz dále citace Juliána, Neratia a Alfena Vara.

⁴⁹⁾ „*et per fidem contractus inter emptorem et servum agatur*“ (Ulpianus, D 40, 1, 4, 2); „*an ab eo servo, qui cum esset alienus in fide eius devenit.*“ (Marcellus, D 37, 15, 3); cf. text Marcianův, citovaný v poznámce 47.

Ulpianem citovaná „epistula divorum fratrum“⁵⁰⁾ je velmi opatrná: „(servus) in eam condicionem redigitur, ut libertatem adipiscatur.“⁵¹⁾

Zákonodárce vychází zřejmě ze skutečnosti, že otrokovi přísluší proti redemptorovi právní nárok, že jeho postavení je jen přechodné, protože manumissio může být vynucena soudním rozhodnutím. Proto mluví v konstituci o vykoupeném již jako o osvobozeném („constitutio non liberum pronunciari praecipit, sed restitui ei libertatem“ — D 5, 1, 67), proto také Ulpianus užívá v případě, že vykoupěný nezaplátí redemptorovi trhovou cenu, obratu „cessabit libertas“ (D 40, 1, 4, 3).

Pokud jde o postavení redemptora, neuvádějí se v pramenech žádné bližší údaje, zřejmě proto, že problém je v podstatě řešen charakteristikou postavení vykoupěného otroka. V literatuře najdeme potom názor, že redemptor získává výkupem jen vlastnické právo formální,⁵²⁾ že tedy jde o zvláštní vztah, determinovaný a modifikovaný právním nárokem ne-svobodného, který musí být propuštěn z otroctví.

4. Konstituce Marka a Vera mají — jak jsme již výše řekli — historického předchůdce ve třech usneseních senátu z doby vlády císaře Traiana.⁵³⁾ Jde o právní normy, které upravovaly problém nabytí svobody otrokem, jemuž byla v testamentu zůstavena „fideicommissaria libertas“.

Aniž bychom si zatím všímali podrobností, je možno jejich obsah tlumočit takto: otrok, propuštěný fideikomisem, má právní nárok na provedení manumisse. Neprovede-li propuštění zavázaný fiduciář sám, propustí otroka na svobodu z moci úřední prétor. Osvobozený stane se pak propuštěncem bez patrona, libertus orcinus.

Trajánská usnesení senátu se stala pro Marka a Vera vzorem pro regulaci osvobození otroka, který byl vykoupěn „suis nummis“, anebo jinak řečeno, chtěl-li zákonodárce upravit vztah, jenž zatím normován nebyl, sáhl po řešení k normám, které již před ním upravovaly situaci docela analogickou: neboť redemptorem vykoupěný otrok má ke svému novému pánovi úplně stejný vztah, jako má otrok, fideikomisem propuštěný, k fiduciáři. V obou případech je základem vzájemného vztahu „fides“, čestná povinnost vyhovět vůli zůstavitele, resp. vykoupěného otroka.

Tuto čestnou povinnost prohlásila trajánská usnesení senátu za právně vynutitelnou v případě fideikomisární svobody, konstituce Marka a Vera pak v případě výkupu „suis nummis“. Pro řízení převzaly potom konstituce formy, které již byly zavedeny senatuskonsulty o fideikomisech.

Ulpianus píše: „Proinde compellendus erit (sc. dominus servi) manumittere eum qui se suis nummis redemit. Sed et si latitet, exemplum

⁵⁰⁾ Epistula je forma císařského reskriptu, tedy odpověď na dotaz, na císaře vznesený; F. Schulz, Geschichte der römischen Rechtswissenschaft, Weimar 1961, str. 178–179.

⁵¹⁾ D 40, 1, 4, pr.

⁵²⁾ „das Herrenrecht des Käufers... nur ein formelles Recht ist“ (Seuffert, o. c., str. 7).

⁵³⁾ Carlo Castello, In tema di senatusconsulto Rubriano, Studi in onore di Gaetano Scherillo I, Milano 1972, str. 201 a násl.; Seuffert, o. c., str. 9–13.

senatus consultorum ad fideicommissariam libertatem pertinentium debere induci oportet.“ (D 5, 1, 67)

Podívejme se, jak byla povinnost propustit otroka upravena v případě fideikomisů. Ze tří citovaných usnesení senátu — SC Rubrianum, SC Dasumianum a SC Articuleianum — přichází v úvahu zejména SC Rubrianum z prvních let Traianova principátu.⁵⁴⁾ Podle právníka Marciána (D 40, 5, 26, 7) stanovilo toto: „si hi, a quibus libertatem praestari oportet, evocati a praetore adesse noluissent, si causa cognita praetor pronuntiasset libertatem his deberi, eodem iure statum servari ac si directo manumissi essent.“

Senatusconsultum Dasumianum⁵⁵⁾ doplnilo některé podrobnosti. Nedostaví-li se fiduciář před přetora z důvodu, který omlouvá, propustí se otrok na svobodu z moci úřední, fiduciář však neztratí patronátní práva. Případ, že by se fiduciář před přetora dostavil, ale manumissi provést nechtěl, SC Dasumianum neřešilo.⁵⁶⁾ Mezeru doplnil až po letech Antoninus Pius a nařídil, že při odporu fiduciáře („si praenses non vult manumittere“) se má z moci úřední svoboda vyhlásit tak, jako kdyby se fiduciář nedostavil bez omluvného důvodu.⁵⁷⁾

Jak z výše citovaného místa Ulpianova komentáře vyplývá, postupovalo se při výkupu „suis nummis“ stejně, jisté rozdíly se však přece jen objevily.

K projednání nároku otroka, vykoupeného „suis nummis“, nebyl především kompetentní přetor, ale praefectus urbi v Římě a praeses v provinciích.⁵⁸⁾

Druhá odlišnost byla závažnější. Interpretace trajánských usnesení senátu není nesporná, z textů však se zdá, že v případě fiduciární svobody nepříslušelo otrokovi ještě právo „consistere cum domino“. Zavázaného fiduciáře předvolával „causa cognita“ sám přetor, oprávněný nesvobodný figuroval až do vyhlášení svobody z moci úřední jen jako víceméně pasivní objekt jednání.⁵⁹⁾

Při výkupu „suis nummis“ vystupuje otrok již jako žalobce a účastní se řízení jako sporná strana.⁶⁰⁾ Rozšíření práv a upevnění postavení otroka je

⁵⁴⁾ K datování Castello, o. c., str. 206–208.

⁵⁵⁾ Patrně z roku 119 (Castello, o. c., str. 207–208); T. Mommsen datoval takto (Gesammelte Schriften IV, str. 380): SC Rubrianum roku 103, SC Articuleianum roku 123, SC Dasumianum v mezidobí.

⁵⁶⁾ Seuffert, o. c., str. 10–12.

⁵⁷⁾ „Sive iusta ex causa abest sive latitet sive praesens non vult manumittere, pro absente eum haberi divus Pius rescripsit“ (D 40, 5, 51, 9).

⁵⁸⁾ D 40, 1, 5, pr.

⁵⁹⁾ Castello, o. c., str. 217 a násl.

⁶⁰⁾ Castello (o. c., str. 237) píše: „qui non sembra inutile ribadire ancora una volta quanto cammino venne fatto dal diritto romano in poco più di cinquant'anni: dalla comunicazione dello schiavo fatta al pretore della mancanza di volontà dell'onerato di manomissione fedecommissaria di adempire l'incarico ricevuto senza motivi giustificatori del ritardo, si giunge alla ammissione della sua facoltà di difendere in un giudizio extra ordinem la propria libertà.“ Cf. str. 219.

podmíněno především povahou řízení samého, protože důkazy o zůstavení fideikomisární svobody jsou podstatně jednodušší. Stačí vlastně jenom ověření platnosti testamentu, a to lze snadno provést i bez účasti oprávněného. Při výkupu je situace komplikovanější a řízení předpokládá přítomnost obou, žalobce i zavázaného.

Není ovšem ani vyloučeno, že na přiznání práva žalovat vlastního pána měl jistý vliv i „favor libertatis“, ona tendence chránit osobní svobodu a ulehčovat postavení otroků, jež se v císařské legislativě 2. století projevovala dosti výrazně.⁶¹⁾ Vždyť např. jenom několik málo let před Markem a Verem publikoval Antoninus Pius svůj slavný zákon o ochraně otroků před svévolí pánů.

Právo „consistere cum domino“ bylo ovšem právo, které Římané uznávali vždycky jen ve zcela mimořádných případech.⁶²⁾ Je to pochopitelné, možnost žalovat vlastního pána skrývala v sobě velké nebezpečí, žalob bylo možno velmi snadno zneužít ke sledování nejružnějších společensky nežádoucích a politicky zavržených cílů. Šlo-li pak o mimořádný případ, kdy právní řád považoval prolomení principů za nutné, bylo třeba postupovat opatrně, tak, aby vlastníci otroků nemohli být poškozeni, anebo alespoň šikanováni.

Proto se také při výkupu „suis nummis“ žaloba na pána povolovala jen „sub denuntiatione“: neprokázal-li nesvobodný, že poskytl redemptorovi své peníze (anebo že je poskytl někdo třetí), stíhal jej trest doživotních nucených prací, pokud si snad pán otroka nevyžádal, aby jej potrestal sám. Nesmělo to však být přísněji, než jak stanovil zákon.⁶³⁾

Je jasné, že zavedly-li teprve konstituce Marka a Vera žalovatelnost nároku na manumissi, byla i „denuntiatio“ se sankcí nucených prací novum, které se mohlo objevit až v této souvislosti.

Můžeme tedy prozatím shrnout takto: až do konstitucí Marka a Vera byla juristickou podstatou výkupu „suis nummis“ dobrovolně provedená manumisse. Podle konstitucí mohla být vynucena úředním výrokem, resp. na případ odporu vlastníka vůbec nahrazena „prohlášením svobody“.⁶⁴⁾

Dostáváme se však k problému dalšímu. Z právnických i neprávnických pramenů je zřejmé, že výkup „suis nummis“ mívával dvě formy: buď přímé jednání s dosavadním vlastníkem, anebo jednání zprostředkované, redemptorem provedené. Jde o to, spojily-li konstituce Marka a Vera právní účinky s oběma formami, či uznaly-li vynutitelnost nároku jen v případě redemptora.

Odpověď nemůže pro nedostatek pramenných údajů být jednoznačná, s jistou dávkou pravděpodobnosti lze však tvrdit, že právo „consistere cum domino“ přiznávaly konstituce pouze tomu otrokovi, který se nechal vy-

⁶¹⁾ Castello, o. c., str. 237–239; str. 241–242.

⁶²⁾ Viz dále Hermogeniánův text D 5, 1, 53. Procesní nezpůsobilost byla ostatně jen jedním z důsledků popření právní osobnosti otroka vůbec. Cf. D, 1, 12, 1, 8 (Ulpianus).

⁶³⁾ D 40, 1, 5 (Marcianus).

⁶⁴⁾ K pojmu „proclamatio libertatis“ Franciosi, o. c., str. 181 a násl.

koupit pomocí osoby třetí, ne tomu, který se dohodl s pánem přímo.⁶⁵⁾ Zdá se, že na tento jednoduchý postup se zákonná úprava původně nevztahovala. Nasvědčují tomu alespoň tyto skutečnosti:

1. právníci, kteří jednají o žalobním nároku otroka, mluví pouze o výkupu, který byl proveden redemptorem;

2. odkaz na usnesení senátu o fideikomisární svobodě předpokládá, že jednání se účastnila osoba třetí: redemptor se dostává do stejného postavení, jako fiduciář;

3. bez významu není konečně ani okolnost, že žaloba proti redemptorovi je z hlediska principů římského práva přece jen schůdnější. Redemptor je sice „dominus“, je to ovšem vlastník svého druhu: jeho postavení je již předem modifikováno úmluvou s otrokem, kterého vykupuje. Má-li a chce-li právní řád udělat výjimku ze zásady, že otrok nesmí žalovat svého pána, je žaloba proti „formálnímu“ vlastníkovu postupem snažším.

V souvislosti s tím objeví se však ještě otázka další. Lze se ptát, zda konstituce Marka a Vera redemptora do výkupu „suis nummis“ teprve nezavedly, a zda nové právní účinky nespojily právě až s touto novou formou.

Faktem je, že až do doby Marka a Vera uvádějí prameny převážně výkupy přímé, bezprostředně s vlastníkem sjednávané. Povšimli jsme si již, jak se vykupovali otroci v Plautových komediích, také často citované místo z dopisu filosofa Seneky Lucilliovi nasvědčuje spíše (i když ne nutně) výkupům bez redemptora.

„Quid autem melius potes velle,“ píše Seneca, „quam eripere te huic servituti, quae omnes premit, quam mancipia quoque condicionis extremae et in his sordibus nata omni modo exuere conantur. Peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant.“⁶⁶⁾

O přímých výkupech jednají i autoři-právníci. V úvahu přichází především svědectví Alfena Vara, právníka z posledních let římské republiky (D 40, 1, 6).⁶⁷⁾ Z textu, kde autor řeší problém otrockého peculia, je patrné, že výkup, o kterém mluví, není výkup zprostředkovaný redemptorem, ale přímý: „Servus pecuniam ob libertatem pactus erat,“ říká úvodní věta fragmentu, „et eam domino dederat: dominus prius quam eum manumitteret, mortuus erat, testamentoque liberum esse iusserat et ei peculium suum legaverat.“ Termínem „dominus“ býval sice běžně označován i redemptor, ze stylizace Alfena Vara však vyplývá, že jde o dosavadního pána, z jehož pravomoci se otrok chtěl vykoupit. Nasvědčuje tomu ostatně i odkaz peculia, který předpokládá jistou stabilitu a trvalost vzájemného poměru zůstavitele a odkazovníka. Ale i kdyby tomu tak nebylo, a i kdyby

⁶⁵⁾ Z dikce klasických právníků vyplývá, jak se zdá, že výrazy „emptio suis nummis“ a „suis nummis emere (redimere)“ byly termini technici, vztahující se pouze na výkupy, provedené redemptorem. Teprve u Hermogeniana (viz dále) se obratu „suis nummis redimere“ používá při výkupu přímém.

⁶⁶⁾ Epist. ad Luc., 80, 4; Č e š k a, o. c., str. 16–17.

⁶⁷⁾ K problematice citací Digest Alfena Vara v justiniánské kodifikaci srovnej Schulz, o. c., str. 254–256.

se pod výrazem „dominus“ měl chápat zprostředkovatel (redemptor) a přechod otrokova peculia jako modalita smlouvy trhové, kterou byl výkup realizován, byl by fragment Alfena Vara pro posuzování právní podstaty výkupu „suis nummis“ indiferentní. Nejde v něm totiž o problém výkupu, ale o problém závaznosti testamentární dispozice: ne „pactum“ mezi pánem a otrokem, ale pánův testament nutí dědice, aby osvobození otroka respektovali, event. vrátili peníze, které otrok za svou svobodu testátorovi dal.

Také právníci z prvního a druhého století principátu uvádějí a rozebírají především případy výkupů přímých. Podle svědectví Ulpiánova (D 12, 4, 3, 5) řešil Iulianus ve svých Digestech problém, kdy svobodný člověk, „bona fide serviens“, nabídl svému domnělému pánovi peníze, aby jej propustil.⁶⁸⁾ Právník Neratius rozebíral zase případ Neronovy „dcery“ Domitie, které herec Paris, rovněž svobodný, „bona fide serviens“, zaplatil za své propuštění deset tisíc sesterciů.⁶⁹⁾ V obou situacích jde zcela zjevně o jednání nezprostředkované, o přímé „pactum“ mezi vlastníkem a otročícím. Pramén záleží pak na tom, že se jedná jen o otroka domnělého: do jednání s pánem vstupuje jako otrok opravdový, a to je také pro posuzování problému výkupu „suis nummis“ rozhodující.

Byl tedy před vydáním konstitucí Marka a Vera v praxi znám i výkup zprostředkovaný, pomocí třetí osoby prováděný? Zdá se nesporné, že ano, a to již na základě prosté, třeba i prameny nepodložené úvahy.

Přímé jednání mezi pánem a otrokem bylo vždycky svým způsobem riskantní. Již proto, že vlastník si teprve nabídkou výkupného mohl uvědomit, jak zámožného otroka má a z hlediska práva mu potom nic nebránilo, aby svůj vlastnický nárok uplatnil v plné šíři.

Vzpomeňme jen na scény z Plautovy komedie RUDENS, kde vlastník otroka Gripa právě tímto způsobem zasáhne. Patrně proto také Gripus, když najde cestovní vak, se rozhodne předstoupit před pána se vši opatrností: „ad erum veniam docte atque astu, pauxillatim pollicitabor pro capite argentum . . .“ (RUDENS 928–929). Úplně stejným způsobem zkouší své štěstí otrok Strobilus v AULULARII (823 a násl.).

Zásah třetí osoby toto riziko sice nevylučoval, rozhodně však zmenšoval. Zvláště když nebylo nutno mluvit o eventuální manumissi a celé jednání mezi pánem a redemptorem se chápalo jako prostá smlouva trhová.

Zdá se proto samozřejmé, že manumissi zprostředkovaných redemptorem se v praxi používalo již dávno před dobou Marka a Vera; jak časté bývaly, lze ovšem těžko říci. V právních pramenech je dokládá jen jediné místo, Ulpiánův odkaz na Juliánovo řešení případu, kdy domnělý otrok se dá

⁶⁸⁾ „Si liber homo, qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dederit, ut eum manumittam, et fecero: postea liber probatus an mihi condicere possit, quaeritur. Et Iulianus libro undecimo digestorum scribit competere manumisso repetitionem.“

⁶⁹⁾ „Neratius etiam libro membranarum refert Paridem pantomimum a Domitia Neronis filia decem, quae ei pro libertate dederat, repetisse per iudicem nec fuisse quaesitum, an Domitia sciens liberum accepisset.“ V textu má místo „filia“ stát zřejmě „amita“, cf. Tacitus, Ann., XIII, 19; 27.

vykoupit od osoby třetí, a po *manumissi redemptorem* se zjistí, že propuštěnec byl vlastně odedávna člověkem svobodným.⁷⁰⁾ Jde tedy opět o případ svým způsobem mimořádný a netřeba se podrobněji zabývat problémy, které Iulianus v těchto souvislostech řešil. Pozoruhodné je pouze to, že vztah redemptora k vykoupenému se pojímá jako smlouva příkazní,⁷¹⁾ rozdělování pekuliárního majetku na věci pána a vlastní věci domnělého otroka je však atypické a pro posuzování problému výkupu „*suis nummis*“ vůbec ne směrodatné.⁷²⁾

Vzhledem k ojedinělému svědectví bylo by snad možno konstatovat, že zprostředkovaná *manumisse* bývala v praxi jen případem výjimečným. Takový závěr není však nutný. Pokud se totiž právníci do doby konstitucí Merka a Vera o výkupu „*suis nummis*“ vůbec zmiňují, dělají to vždycky jen v souvislosti s řešením jiného, důležitějšího problému, výkup sám je zajímavá jen okrajově. A právě proto uvádějí spíše jeho jednoduchou podobu a pokud to není nutné, nezatěžují text formou složitější.

Vidíme to velmi názorně na Ulpianově fragmentu D 12, 4, 1, 5, který jsme výše citovali.⁷³⁾ Autor, který psal již po vydání konstitucí a dobře znal formu výkupu zprostředkovaného, analyzuje problém bezdůvodného obohacení jen na příkladu výkupu přímého, jednoduchého, a cituje potom Iuliana a Neratia, kteří rovněž mluví jen o výkupech přímých.

Problém přímého výkupu je až do doby publikace konstitucí Marka a Vera juristicky jasný: závazek vlastníka otroka, stejně jako závazek redemptora, neměl charakter závazku právního. Konstituce prohlásily závazek redemptora za žalovatelný, povaha závazku vlastníka při výkupu přímém zůstává však nejasná. Ulpianus a Marcianus ve svých komentářích přecházejí tuto eventualitu mlčením, text Alfena Vara, který je k Ulpianovi a Marcianovi v *Digestech* přiřazen, sice o přímém výkupu mluví, pochází ale z doby starší a problém výkupu samotného meritorně ani neřeší.

Výmluvnější mohly by snad potom v těchto souvislostech být některé texty další, které zcela jistě, anebo s velkou dávkou pravděpodobnosti, jsou mladší, než reformní konstituce Marka a Vera.

Některé z nich uvádějí pouze formu výkupu zprostředkovaného, jiné staví redemptora vedle formy přímého jednání s vlastníkem.

Ty prvé již nic podstatně nového neobsahují. Z Ulpianova komentáře k zákonu Julia a Papia (D 23, 2, 45, 2) se dovídáme, že patron „*qui non*

⁷⁰⁾ D 17, 1, 8, 5.

⁷¹⁾ „*Si liber homo, cum bona fide serviret, mandaverit Titio ut redimeretur et nummos ex eo peculio dederit, quod ipsum sequi, non apud bonae fidei emptorem relinqui debuit, Titiusque pretio soluto liberum illum manumiserit, mox ingenuus pronuntius est, habere eum mandati actionem Iulianus ait adversus eum cui se redimendum mandavit...*“

⁷²⁾ Text podrobně rozebírá Seuffert, o. c., str. 17–19. Dochází k falešnému závěru, že na výkupné, poskytnuté z otrokova *peculia*, se ještě v době Juliánově nenahliželo jako na výkup „vlastními penězi“. Autor přehlíží, že rozdělování pekuliárního majetku je možné jen v mimořádné situaci, kdy „*bona fide*“ otročí člověk svobodný.

⁷³⁾ Viz poznámku 68.

suis nummis comparavit“, nemá právo zakazovat sňatek své propuštěnce, o omezení patronátního práva mluví Ulpianus i na jiném místě, ve druhé knize spisu „De officio consulis“ (D 25, 3, 5, 22): s odkazem na právníka Marcella uvádí, že patron nemá nárok na výživu od propuštěnce „quem ex causa fideicommissi manumisit quemque suis nummis redemit...“. K tomuto omezení doplňuje reskript císaře Alexandra z roku 224 (C 6, 3, 8) ještě další: ten, kdo byl vykoupěn vlastními penězi, nemá povinnost poskytovat patronovi služby (nec operas ei debes), patron jej také nesmí trestat pro nevědek (neque puniri ab eo utpote ingratus potes...). Za patrona se však redemptor nicméně považuje (patronum tamen tuum esse negari non oportet).

Z textů, které staví obě formy výkupu vedle sebe, a které tedy pro posouzení problému právní úpravy přímého výkupu se zdají být významnější, lze uvést dva: reskript císařů Severa a Antonina z roku 210 a asi o padesát–šedesát let starší úryvek ze spisu „Liber singularis responsorum“ právníka Marcella.

Prvý (C 6, 4, 1) je zajímavý zejména tím, že zdůrazňuje velký rozdíl v právní úpravě výkupu přímého a zprostředkovaného. „Multum interest“, píší císařové, „utrum quis suis nummis emptus et manumissus sit ab emptore, an a domino suo data pecunia mereatur libertatem...“. Rozdílnost úpravy se však podle slov reskriptu týká jen objemu patronátního práva: redemptorovi přísluší pouze právo omezené, vlastník si naproti tomu zachovává k propuštěnci patronátní práva všechna: „omnia iura patronatus retinet.“

Ve stejném smyslu píše i Marcellus (D 37, 15, 3).⁷⁴⁾ Také on zdůrazňuje základní rozdíl mezi oběma formami, také on však svádí odlišnosti jen k různému postavení patrona. Vlastník si zachovává práva všechna (konkrétně: syn a dědic patrona může propuštěnce žalovat pro nevědek), redemptor má patronátní práva jen omezená.

Zdůvodnění rozdílné úpravy je u Marcella velmi příznačné: pán (vlastník) prokazuje otrokovi dobrodiní, třebaže ne zadarmo, redemptor je pouze osoba, která výkup zprostředkuje, nic z jednání nezískává, ani neztrácí. Tam, kde Ulpianus mluví o „přivřených očích“, které přehlížejí, že pekuliární majetek je de iure vlastnictvím pána, píše Marcellus o nabízených penězích přímo jako o majetku cizím: „(dominus) etiamsi non gratum, beneficium tamen praestit.“

Lze důvodně předpokládat, že Marcellus, konsiliář Antonina Pia a Marka Aurelia⁷⁵⁾, reformní konstituce o výkupech „suis nummis“ znal, jeho výklad zůstává však pro řešení právní úpravy výkupu přímého přece jen bez významu. Je totiž jasné, že stejně jako v reskriptu Severa a Antonina, nemíří Marcellova slova o velkých rozdílech na vynutitelnost či nevynutitelnost otrokova nároku, ale pouze na různý objem patronátních práv.

⁷⁴⁾ Schulz, o. c., str. 293–294.

⁷⁵⁾ Schulz, o. c., str. 125.

Ve světle pramenů zůstává tedy právní režim přímého výkupu po vydání konstitucí Marka a Vera nejistý a jen na základě nepřímých argumentů, které jsme výše uvedli, lze tvrdit, že zákonná úprava se původně na přímé výkupy nevztahovala.

Jisté však je, že forma přímého výkupu, ať už s ní konstituce právní důsledky nespojily či spojily, byla praktikována i nadále. Jisté je také to, že neuznaly-li konstituce žalovatelnost nároku na propuštění při přímém výkupu samy, připodobnila praxe a literatura postavení otroka, který dal své peníze pánovi, velmi záhy postavení toho nesvobodného, který se nechal vykoupit redemptorem.

Právník Hermogenianus píše již v první polovině 3. století toto:

„Vix certis ex causis adversus dominos servis consistere permissum eat...“, a uvádí případy, kdy otroci pána žalovat mohou.

Je to krom jiného „fideicommissaria libertas“, případ, který podle senatuskonsult z doby císaře Traiana měl režim zvláštní. Potom následují v textu tři důvody další:

1. „sed et si qui suis nummis redemptos se et non manumissos contra placiti fidei adseverent;

2. liber etiam esse iussus si rationes reddiderit, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet;

3. sed et si quis fidei alicuius elegerit, ut nummis eius redimatur atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat, contractus fidei detegendi servo potestas tributa est.“ (D 5, 1, 53)

Jak z textu patrně, vztahuje se první případ na přímé jednání mezi pánem a otrokem, třetí případ na výkup pomocí redemptora.

V době Hermogenianově se tedy otrokovi přiznával žalobní nárok, který konstituce Marka a Vera možná ještě nepřipouštěly.

*

Redemptio suis nummis, tak jak byla praktikována za republiky, i tak, jak ji upravilo právo období principátu, je na první pohled záležitostí drobnou a spíše snad jen z hlediska právní dogmatiky zajímavou. Nelze ovšem nevidět, že v denním životě mohla a patrně měla možnost vykoupit si vlastními penězi svobodu nemalý význam. Nasvědčuje tomu již prostá skutečnost, že právo výkupu tolerovalo a později dokonce upravovalo, ač byly v rozporu s axiomem majetkoprávní nezpůsobilosti otroka a totálního popření právní osobnosti nesvobodného člověka vůbec. Možnost výkupu byla zřejmě vítaným stimulem, jak udržovat otroka v poslušnosti a oddanosti majiteli moci, pánovi: protože každá redemptio, přímá i zprostředkovaná, závisela v poslední instanci na vůli vlastníka, otroka propustit anebo alespoň prodat.

V zásadě mohl se vlastními penězi vykoupit každý otrok. Konstituce Marka a Vera vylučovala pouze ty nesvobodné, kteří se nějak provinili a byla jim proto nařízena deportace do jiného kraje, anebo byli prodáni s klauzulí, že nesmí být nikdy propuštěni („... si (servus) hac lege venierit,

ne umquam manumitteretur“ — D 40, 1, 4, 9).⁷⁶⁾ Tato doložka nebyla platná, byla-li vložena až do tržní smlouvy mezi pánem a redemptorem. Již staří komentátoři Digest dokázali, že měla-li být závazná, musela se týkat nějaké smlouvy předchozí, např. té, kterou otroka nabyl pán, jenž jej prodával redemptorovi.⁷⁷⁾

Z povahy jednání ovšem vyplývá, že výkup vlastními penězi si nemohl dovolit otrok každý. Zpravidla musel mít jistou hospodářskou nezávislost, musel mít možnost, nashromáždit jmění dostatečně veliké, aby vůbec mohl o nabídce výkupného uvažovat. Plinius (Hist. nat. VII, 128) uvádí, že v jeho době plativali otroci-herci za osvobození částky povážlivě vysoké. Redemptci podstupovali zřejmě hlavně otroci s peculium, otroci nějak kvalifikovaní, sotva kdy otroci, živořící na venkovských villách, někdy dokonce v egastulech.

Redemptio suis nummis může být tak nejen přímým ukazatelem hospodářské samostatnosti některých kategorií otroků, ale i nepřímým ukazatelem hospodářské a společenské diferenciace římských otroků vůbec.

JAROMÍR KINCL

SERVUS SUIS NUMMIS EMPTUS

RÉSUMÉ

Comme en témoignent les textes des comédies de Plaute et quelques sources ultérieures, déjà le droit romain républicain admettait que l'esclave achetât de son maître la liberté aux dépens des ressources de son pécule. En droit, le pécule de l'esclave était, certes, la propriété de son maître, en fait la libera administratio peculii donnait à l'esclave une pas petite part d'indépendance; avec le temps, cette indépendance commença à être respectée même par le droit (notamment les actiones adiectitiae qualitatis de prêteurs) et le pécule de l'esclave fut considéré comme étant une propriété à régime spécial.

Jusqu'au du IIe siècle de notre ère les rachats suis nummis ne s'effectuaient que dans la sphère extra-juridique. Au cas où l'esclave avait offert à son maître le prix de rachat payable sur les ressources du pécule, le maître pouvait accepter le prix mais il pouvait aussi refuser de le faire en alléguant que le prix offert était sa propriété à lui. S'il a accepté l'argent il ne le faisait que de bonne volonté, mais souvent aussi dans la crainte de ne pas provoquer l'esclave à la résistance, à la fuite et ainsi de suite. Il est cependant clair qu'à l'origine le prix que l'esclave offrait, en contrepartie de sa liberté n'était rien d'autre que le mobile (donc un acte n'ayant aucune portée juridique) de l'exécution de la manumission.

A côté des rachats directs, c'est-à-dire des situations où l'esclave offrait l'argent et convenait de l'affranchissement immédiatement avec son maître, on pratiquait aussi dès la république des rachats faits par un intermédiaire, le rédempteur. L'esclave s'entendit avec une personne tierce, celle-ci l'acheta de son maître et ensuite l'affranchit. Or, même en procédant de cette façon, tout dépendait, à l'origine, de la bonne volonté du rédempteur d'affranchir l'esclave après l'exécution du rachat.

Sous le règne des empereurs Marc Aurèle et Lucius Verus les rachats suis nummis ont été réglés par la loi (selon toute apparence par deux constitutions dont la pre-

⁷⁶⁾ Seuffert, o. c., str. 6—7.

⁷⁷⁾ Seuffert, o. c., str. 7, pozn. 6.

mière contenait des directives générales et la seconde donnait la solution de quelques problèmes spéciaux). Comme les sources en témoignent, la réglementation ne s'appliquait qu'à des cas où c'était le rédempteur qui rachetait l'esclave. A la différence de la situation antérieure, l'accord passé entre l'esclave et le rédempteur fut mis sur une nouvelle base et, à l'instar des senatusconsultes Trajaniens sur l'affranchissement des esclaves auxquels a été laissé par testament la fideicommissaria libertas, un droit à l'affranchissement naissait à l'esclave racheté même en cas du rachat suis nummis. Lorsque le rédempteur se refusait à affranchir l'esclave acheté il pouvait être contraint à la manumission par sentence officielle, respectivement la déclaration officielle de la liberté de l'esclave substituait la manumission en général (pronuntiatio libertatis).

La négociation directe de l'esclave avec son maître n'a pas été vraisemblablement réglementée par les constitutions de Marc et de Verus; cependant les sources témoignent que l'interprétation des lois et la pratique accommodaient la situation de l'esclave qui „s'était racheté“ de son maître à celle de l'esclave qui avait été racheté par le rédempteur. Du moins le juriste Hermogenianus cite parmi les cas où il est permis à l'esclave de „consistere cum domino“ tout au moins le cas „si qui suis nummis redemptos se et non manumissos contra placiti fidem adseverent“; le rachat fait par le rédempteur, Hermogenianus l'enregistre dans le texte un peu plus loin à part.

Les conditions des rachats suis nummis furent rendues plus rigoureuses vers la fin du IIIe siècle par l'empereur Dioclétien. S'efforçant d'accentuer l'indépendance de la puissance du propriétaire des esclaves il déclara dans deux rescrits que le maître de l'esclave, racheté par le rédempteur, devait savoir que le prix offert était la propriété pécuniaire. Si le maître n'a aucune connaissance de ce fait il peut faire ses diligences contre le rédempteur et demander ou bien qu'il lui paie le prix de vente de ses propres moyens ou bien qu'il lui rende le manucipium racheté. D'après les constitutions de Marc et de Verus la connaissance du maître touchant la nature du prix offert n'était pas de rigueur car les juristes considéraient, favore libertatis, les biens de pécule comme propriété de l'esclave et le prix de vente payé sur les ressources du pécule comme prix de vente régulier.

La réglementation du rachat suis nummis telle qu'elle a été conçue par Dioclétien est passée même dans quelques lois barbares du Ve—VIIIe siècle (Codex Euricianus, Lex Baiuvariorum).

Sociální struktura a právní postavení obyvatelstva v raném koloniálním období v Massachusetts

(Příspěvek k dějinám státu a práva USA)

STANISLAV BALÍK

Hlubší poznání sociální struktury rané koloniální společnosti i právního postavení jednotlivých vrstev obyvatelstva je jedním z nejdůležitějších předpokladů pro správné pochopení dějin státu a práva Spojených států v koloniálním období, to jest v době před vyhlášením nezávislosti třinácti anglických osad r. 1776.

Svůj příspěvek k objasnění uvedené problematiky zaměřuji na Massachusetts, který byl v XVII. století výrazným představitelem novoanglických osad, v XVIII. století jedním z nejaktivnějších bojovníků za nezávislost v revoluční válce proti Anglii v letech 1776—1783, v XIX. století čelným státem kapitalistického Severu a ještě v polovině téhož století „nejsvobodnějším státem severoamerické republiky“ (MARX).

I. HISTORICKÝ TYP KOLONIÁLNÍ SPOLEČNOSTI V MASSACHUSETTS

Abyste bylo možno vyrovnat se uspokojivě s problematikou, kterou klade námět tohoto příspěvku, je třeba podle mého názoru určit nejdříve historický typ koloniální společnosti v Massachusetts v daném období.

K tomu je třeba odpovědět nejdříve na několik otázek, a to:

1. Kdo a za jakým účelem založil Massachusettskou společnost a kolonii?
2. Jací lidé přicházeli do kolonie a jaký byl jejich postoj k tehdejšímu feudálnímu a raně kapitalistickému pořádku v Anglii?
3. Jaká byla třídní struktura koloniální společnosti v Massachusetts?

Zakladateli Massachusettské společnosti (která organizovala zpočátku osídlování massachusettského území) a kolonie byly vedle skupiny puritánů, u nichž převládal do jisté míry motiv náboženský, také jiné osoby, především angličtí kupci.¹⁾

Účast kupců nejen v tomto případě, ale při osídlování Ameriky vůbec, vyplývala z toho, že kolonisace, podmíněná a vyvolaná mezi jiným předchozím rychlým růstem kupeckého kapitalismu,²⁾ vedla k dalšímu rozkvětu

průmyslu a obchodu v Anglii.³⁾ Lze tedy usuzovat, že zakládání osad se pokládalo za zdroj zisků⁴⁾, jinými slovy, že se mělo stát a skutečně také stalo zdrojem původní akumulace.

V této souvislosti bude jistě vhodné uvést některé názory z literatury o založení Massachusettské společnosti a kolonie. Tak např. byl vysloven názor, že společnost dostala chartu z r. 1629 k obchodním účelům,⁵⁾ a že se na základě výsadní listiny vytvořila „čistě obchodní společnost, jejímž cílem byly rybolov, obchod s kožešinami, zisky a dividendy“.⁶⁾ Jiný autor uvádí, že za prvořadý úkol kolonistů společnost pokládala rybolov,⁷⁾ takže se kolonie měla stát jen jakouci rybářskou základnou. O tom, že rybolov neměl uspokojovat jen potřeby kolonistů, ale směřoval také (zejména ve spojení se zahraničním obchodem) k dosažení zisku, lze stěží pochybovat.

K založení kolonie došlo v době rozkladu feudalismu v Anglii, v době hluboké všestranné krize feudálního společenského řádu v této zemi, zasahující svým způsobem všechny vrstvy anglické společnosti. Je proto pochopitelné, že do osady odcházeli lidé z různých důvodů. Především to byly jistě důvody hospodářské. Lze jistě souhlasit s názorem, že „... takové ekonomické motivy, jako útěk před finančními potížemi, touha po půdě, útěk před cechovním systémem ... byly pro většinu (rozuměj kolonistů — S. B.) nejpozvedlivější motivy ...“⁸⁾ Vedle toho působily nepochybně i jiné motivy, např. náboženské, jejichž význam nelze v podmínkách XVII. století přehlížet.

Svým sociálním původem byli přistěhovalci ve většině „maloměšťáky a rolníky, kteří utekli před evropským feudalismem, aby vytvořili ryze měšťáckou společnost“.⁹⁾ To platí samozřejmě nejen pro Massachusetts, nýbrž i pro ostatní osady. Je však třeba říci, že protifeudální postoj massachusettských osadníků byl zvlášť důrazný: Massachusettští puritáni se — stejně jako angličtí — stavěli ostře proti anglikánské církvi, která byla před revolucí jednou z hlavních opor stuartovské absolutní monarchie

¹⁾ Barry (J. S.), *History of Massachusetts*, I, Boston, 1855, str. 156; Faulkner (H. N.), *American Economic History*, New York—London, 1943, str. 51.

²⁾ Foster (W. Z.), *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha, 1953, str. 12. Srv. dále také Clark (V. S.), *History of Manufactures in the United States, 1607—1860*. Washington, 1929, str. 3.

³⁾ Marx (K.), *Kapitál*, I, Praha, 1953, str. 794.

⁴⁾ Osgood (L. H.), *American Colonies in the Seventeenth Century*, I, New York, 1904, str. 141.

⁵⁾ Faulkner, *American Economic History*, str. 51.

⁶⁾ Barck (O. Th.)—Lefler (H. T.), *Colonial America*, New York, 1958, str. 83.

⁷⁾ Srv. Sly (J. F.), *Town Government in Massachusetts (1620—1929)*, Cambridge, 1930, str. 27, kde se cituje (s odvoláním na spis známého massachusettského autora XVII. století Cottona Mathera, *Magnalia Christi Americana*) příznačná historka. Vypráví se v ní o tom, jak na výzvu nějakého kazatele, aby osadníci byli zbožní, protože „jinak by odporovali původnímu cíli osídlení této divočiny“, zvolal jeden z předních osadníků: „Mýlíte se, pane, ... naším původním cílem bylo lovit ryby (Sir, you are mistaken ... our main end was to catch fish).“

⁸⁾ Barck—Lefler, *Colonial America*, str. 86.

⁹⁾ Marx (K.)—Engels (B.), *Vybrané dopisy*, Praha, 1952, str. 417.

a feudalismu v Anglii. Nepřátelské stanovisko massachusettských osadníků vůči feudálnímu společenskému pořádku v mateřské zemi se projevilo výrazně např. i v jejich odporu proti snahám o rozšíření královské vlády na kolonii (v souvislosti s rozhodnutím nejvyššího dvorského soudu z roku 1635 o zrušení massachusettské výsadní listiny) atd. Protifeudální postoj kolonistů byl proto nepochybně jednou z příčin, proč nedošlo k přenesení feudálních výrobních vztahů do osady (tím není ovšem řečeno, že do ní nebyly vneseny alespoň formálně feudální prvky či instituce) a proč v Massachusetts (jako vůbec ve Spojených státech) „dějiny začínají prvky moderní měšťácké společnosti, jak se vyvinula v XVII. stol.“¹⁰⁾

Zkoumáme-li třídní strukturu koloniální společnosti v Massachusetts, vidíme, že v ní naprosto převládají s v o b o d n í m a l o v ý r o b c i, zejména drobní farmáři (zemědělstvím, spojeným s domácí výrobou předmětů denní potřeby pro farmáře a jeho rodinu se zabývalo zhruba devět desetin obyvatel¹¹⁾) a řemeslníci, tedy maloburžoazie, opírající se o soukromé vlastnictví výrobních prostředků, založené na vlastní práci.

Buržoazie, opírající se o kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků, byla po celé koloniální období slabá a nevypělá v důsledku nerozvinutosti průmyslu a obchodu. Je totiž třeba si uvědomit, že kapitalistická výroba byla — zejména v raném koloniálním období — v Massachusetts (a ještě více v ostatních koloniích) v samých začátcích, neboť dokonce i domácí systém velkovýroby („putting out“ system, domestic system), který je „kapitalistickou formou průmyslu“¹²⁾, se v koloniích (tedy i v Massachusetts) vyskytoval jen poskrovnu.¹³⁾ Rovněž obchod byl nerozvinutý. To platí zejména o vnitřním obchodě, který ve srovnání se zahraničním narážel na značné překážky a obtíže (jednou z nich byla např. nedostatečná poptávka, protože farmáři si takřka všechno vyráběli sami).

Dlouhé převládání drobné roztržité malovýroby nad kapitalistickou výrobou, individuálního soukromého vlastnictví nad kapitalistickým, jakož i zdlouhavý, pomalý rozvoj kapitalistické výroby v koloniálním období byly do značné míry podmíněny tím, že Massachusetts (stejně jako ostatní osady) byl v ekonomickém smyslu svobodnou kolonií, jejíž podstata „záleží... v tom, že masa půdy je ještě vlastnictvím lidu, a proto každý osadník může část z ní proměnit ve své soukromé vlastnictví a ve svůj individuální výrobní prostředek, aniž tím brání pozdějšímu osadníkovi postupovat stejně. V tom spočívá tajemství jak rozkvětu kolonií, tak i rakoviny, jež je hubí — jejich odporu proti usazování kapitálu.“¹⁴⁾ Převaha malovýroby nad kapitalistickou výrobou a velké rozšíření individuálního soukromého vlastnictví výrobních prostředků vedle sporadicky se vyskytujícího kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků v koloniálním

¹⁰⁾ Engels (B.), Postavení dělnické třídy v Anglii. (Předmluva k americkému vydání ze 26. ledna 1887.) Praha, 1950, str. 290.

¹¹⁾ Faulkner, American Economic History, str. 68.

¹²⁾ Lenin (V. I.), Spisy, I, Praha, 1951, str. 221.

¹³⁾ Faulkner, American Economic History, str. 84.

¹⁴⁾ Marx, Kapitál, I, str. 808.

období dějin Massachusetts není ovšem nějakou vývojovou zvláštností kapitalismu v kolonii či v některé jiné zemi, nýbrž obecným jevem, vlastním kapitalismu v počátečním, raném období jeho vývoje.

Poslední složkou koloniální společnosti, o níž je třeba se ještě zmínit, byli nesvobodní dělníci a otroci, kteří se v kolonii objevili teprve později.

Nesvobodní dělníci byli historickými předchůdci pozdější dělnické třídy (svobodných dělníků, proletářů), která se začala v koloniích vytvářet až koncem koloniálního období.¹⁵⁾ Pocházeli většinou z řad městské a venkovské chudiny. Byli to převážně buď přistěhovalci, kteří se pro nedostatek prostředků přistěhovali do Ameriky na cizí účet a byli pak nuceni svůj dluh odpracovávat, nebo přistěhovalci, kteří byli jako zločinci deportováni do kolonií, kde museli po několik let pracovat. Byla to „jedna z nejhrubších forem kapitalistického vykořisťování s určitými prvky nevolnictví...“¹⁶⁾ jedna z forem, spojených s bezprostředním mimoekonomickým donucením, kterého rodící se buržoasie v raném kapitalistickém období často používala. Zavedení zmíněné formy vykořisťování v anglických koloniích bylo vyvoláno nedostatkem pracovních sil, který se nejen v Massachusetts, ale i v ostatních osadách projevoval po celé koloniální období i později. Touto ekonomickou nutností nelze ovšem ani vysvětlit, ani obhájit nepřiměřené tvrdé zacházení s nesvobodnými dělníky, k němuž v koloniích nezdávka docházelo.

Taková byla v hlavních rysech třídní struktura koloniální společnosti v Massachusetts.

Vydeme-li z výše uvedeného rozboru, můžeme odpovědět na otázku, jaký byl historický typ koloniální společnosti v Massachusetts, závěrem, že se v kolonii postupně vytvářela společnost buržoasního typu, nesusoucí — i přes svou nevyspělost a odlišné historické podmínky (šlo v ekonomickém smyslu o svobodnou kolonii) — charakteristické znaky společnosti v raném období vývoje kapitalismu.

II. ROZDĚLENÍ OBYVATELSTVA KOLONIE PODLE „ZÁKONÍKU SVOBOD“ Z R. 1641

Jedním z pramenů, které nás podrobněji informují o rozdělení obyvatelstva v raném období kolonie, je „Zákoník svobod“ (Body of Liberties) z r. 1641,¹⁷⁾ obsahující cenné údaje nejen o rozvrstvení obyvatelstva kolonie, ale i o jejich právním postavení.¹⁷⁾

„Zákoník svobod“ vychází v zásadě ze základního rozdělení obyvatelstva kolonie na svobodné a nesvobodné, jak jsme o tom už výše mluvili.

¹⁵⁾ Foster, Nástin, str. 85.

¹⁶⁾ Foner (Ph. S.), Dějiny dělnického hnutí v USA, Praha, 1952, str. 22, pozn.

¹⁷⁾ Blíže o tomto prvním zákoníku na půdě Spojených států srv. Balík (S.), Někteří významná ustanovení massachusettského „Zákoníku svobod“, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica III/1958, str. 263n.

Je to patrně zcela zřejmé z toho, že vedle titulu „Zvláštní práva, týkající se politicky plnoprávných osadníků“ (čl. 58–78), kde se mluví o vládnoucí vrstvě svobodných, obsahuje zákoník i titul „Práva služebníků“ (čl. 85–88), věnovaný nesvobodným dělníkům. Kromě toho rozlišuje zákoník v čl. 2 a 12 ještě mezi obyvateli (inhabitant) a cizinci (forreiner), jichž se týká dokonce samostatný titul „Svobody cizinců a cizozemců“ (čl. 89–91).

Základním bylo ovšem dělení na svobodné a nesvobodné, vystihující nej přesněji sociální strukturu společnosti. Kromě toho uznával „Zákoník svobod“ ještě další rozvrstvení svobodných do dvou kategorií. Lze tak usuzovat ze znění čl. 12, kde se používá výrazu „free or not free“, což znamená „svobodný nebo nesvobodný“, ale — jak je patrné z „Knihy obecných zákonů a svobod“ z r. 1648 — politicky plnoprávný osadník nebo politicky neplnoprávný osadník.¹⁸⁾

Ze zákoníku zřetelně vyplývá, že v osadě byly různé vrstvy obyvatelstva, které se od sebe značně odlišovaly svým právním postavením.

Svobodní se dělili na politicky plnoprávné osadníky (freemen) a na politicky neplnoprávné osadníky (non-free-men).

Nesvobodní byli v prvních desetiletích kolonie představováni nesvobodnými dělníky či služebníky (servants), později také otroky.

Cizince z tohoto schematu vyjímám, i když se samozřejmě budeme zabývat i jejich právním postavením v kolonii.

V následujících statích tohoto článku se budeme zabývat postupně několika problémy:

1. Základními lidskými právy osadníků a otázkou, zda se vztahovala také na nesvobodné,

2. právním postavením svobodných osadníků,

3. právním postavením nesvobodných a

4. právním postavením cizinců.

Při rozboru budeme vycházet ze základního dělení obyvatelstva kolonie na svobodné a nesvobodné, a budeme se opírat zejména o „Zákoník svobod“, který poskytuje pro námět této práce mnoho cenných údajů.

III. ZÁKLADNÍ LIDSKÁ PRÁVA

O základních lidských právech osadníků se dovídáme především právě ze „Zákoníku svobod“, který je obsahoval či lépe uváděl v úvodních částech (1–17).

Tyto články sice předpokládají v zásadě rozdělení společnosti na svobodné a nesvobodné, jsou však formulovány tak obecně, že se podle svého

¹⁸⁾ General Lauues and Libertyes. Předmluva M. FARRAND, Cambridge, 1929, str. 35. Dále jen „GENERAL LAWES“.

znění mohly vztahovat jak na svobodné, tak na nesvobodné. Zda tomu tak skutečně bylo, pokusím se ukázat jejich rozbořem.

Začneme článkem 1, který stanoví:

„Nikdo nebude zbaven života, nikdo nebude připraven o čest a dobré jméno, nikdo nebude uvězněn a zadržen, vypovězen, zbaven údů ani potrestán jiným způsobem, nikdo nebude zbaven své ženy a dětí, nikomu nebudou odňaty movitosti nebo nemovitosti, ani nebude žádným způsobem poškozen pod záminkou práva nebo výkonu veřejné moci, leč na základě některého výslovného zákona země, ustanoveného zákonodárným shromážděním a dostatečně zveřejněného, který by to dovolil, anebo v případě, že tu není zákona pro zvláštní záležitost, podle Písma svatého, a ve věcech hrdelních nebo ve věcech, na něž se vztahuje odnětí údu nebo vyhnanství, na základě rozsudku, vyneseného zákonodárným shromážděním.“¹⁹⁾

Toto ustanovení, chránící nedotknutelnost osoby, cti, rodiny a majetku osadníků, mělo své hlubší politické opodstatnění.

Až dosud totiž „právo, vykonávané úředníky (kolonie — S. B.), nebylo ničím jiným, než spravedlností (equity), jak její zásady a pravidla existovaly v jejich vědomí a svědomí, usměrňovaném Písmem.“²⁰⁾ Za této situace mohlo dojít velmi snadno ke zneužití soudní pravomoci nebo k jejímu příliš jednostrannému výkladu v neprospěch osadníků. Ti si byli nepochybně vědomi tohoto nebezpečí, jak nasvědčuje zápis ve *Winthropově deníku*, „Dějiny Nové Anglie“ (1630–1649), kde se mluví o tom, že zástupci (deputies) poukazují na „velké nebezpečí pro náš stát s ohledem na to, že naši úředníci pro nedostatek pozitivních zákonů mohou v mnoha případech jednat podle svého uvážení . . .“²¹⁾ Výsledkem snahy o nápravu tohoto stavu bylo vydání „Zákoníku svobod“ a prosazení pokrokové zásady zákonnosti v čl. 1 tohoto zákoníku.

Zákonnost měla být zaručena tím, že:

1. mohlo dojít k odsouzení jen na základě zákona nebo Písma a
2. tím, že soudní pravomoc v nejtěžších trestních věcech (trestné činy hrdelní atd.) mělo mít jen zákonodárné shromáždění, kde zasedali společně s „úředníky“ (tj. orgány výkonné moci) také zástupci svobodníků.

Zásadou zákonnosti navazuje čl. 1 zákoníku na anglické listiny svobod a statuty ze XIII.—XVII. století, mezi něž patří zejména Velká listina svo-

¹⁹⁾ Srv. Elliot (Ch. E.), *American Historical Documents, 1000–1904*, New York, 1910, str. 59n, kde je uveřejněno plné znění zákoníku.

České překlady výňatků ze „Zákoníku svobod“ obsahují následující české publikace:

1. Tureček (J.) a kolektiv, *Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva*, Praha, 1956, str. 346n.

2. Balík (S.)—Litsch (K.)—Malý (K.), *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva. III. Kapitalistický stát a právo*. Praha, 1971, str. 56n.

²⁰⁾ Palfrey (J. G.), *History of New England*, II, Boston, 1859, str. 22.

²¹⁾ *Winthrop's Journal „History of New England“ 1630–1649*. Vyd. Hosmer (J. K.), I, New York, 1908, str. 151.

Autor tohoto deníku John Winthrop byl dlouholetým guvernérem kolonie Massachusetts, kam přišel s velkou skupinou kolonistů r. 1629.

bod z r. 1215, statuty Eduarda III. z let 1331 (5, 9), 1351 (25, st. 5, 4), 1354 (28, 3), 1368 (42, 3), Richarda II. (11, 10) z roku 1387 a Prosba o právo z r. 1628. Je ovšem třeba si uvědomit, že Velká listina svobod a statuty Eduarda III. a Richarda II., vycházející z konkrétních historických podmínek feudálního řádu, usilovaly o zákonnost typu feudálního. Ve XIII. a XIV. století prosazovali tuto zásadu ve svém zájmu proti králi především feudálové, i když okruh chráněných osob se měnil do jisté míry v souvislosti se změnami v třídní struktuře anglické feudální společnosti. Jinak tomu bylo v případě Prosby o právo z r. 1628, vybojované na králi buržoasní parlamentní opozicí. Zde již prosazovala zásadu zákonnosti ve svém zájmu buržoasie a nová šlechta proti feudálnímu státu a panovníku. Tyto pokrokové síly se sice dovolávaly starých zákonů, vydaných za feudalismu, šlo jim však jen o převzetí zásady, které hodlaly vložit nový třídní obsah.

Čl. 1 „Zákoníku svobod“, vydaný v osadě, kde se vytvářela společnost buržoasního typu, prosazoval — podobně jako Prosba o právo — pochopitelně zákonnost typu buržoasního.

Koho však tento článek chránil? Podle mínění se tento článek vztahoval plně jen na svobodné osadníky. Zda chránil také nesvobodné dělníky, není zcela jasné. Věc je totiž komplikována tím, že nesvobodní dělníci podléhali kázeňské pravomoci svých pánů, kteří je mohli trestat pro neposlušnost atd. Vztahoval se článek 1 i na takové případy? Domnívám se, že nikoli. Sám článek 1 zdůrazňuje, jak je patrné z jeho znění, myšlenku nezákonnosti trestů, ukládaných „pod záminkou práva nebo výkonu veřejné moci“. Staví se tak výslovně proti nezákonnému postupu orgánů státu, nikoli soukromých osob. Stát nezasahoval do výkonu pánovy kázeňské pravomoci, pokud její výkon nebyl krutý a nepřiměřený. Ani potom ovšem nešlo o to, aby stát omezoval pánovu pravomoc, ale jen o to, aby ji udržel v náležitých mezích.

Pán nemohl pochopitelně trestat v mezích své pravomoci všechny trestné činy svého služebníka. Jakmile se tedy nesvobodný dělník dopustil trestného činu větší společenské nebezpečnosti, nebo činu, který se vymykal pánově kázeňské pravomoci, musel být postaven před soud, který jej měl soudit buď na základě zákona nebo na základě Pisma.

Z toho lze vyvodit, že čl. 1 se týkal nesvobodných dělníků jen v tom případě, když byli stíháni a trestáni soudně a nikoli tehdy, když byli potrestáni kázeňsky svým pánem, jehož moc nad nimi nebyla čl. 1 ve skutečnosti dotčena. O tom, že následkem této polovičatosti ztratil čl. 1 pro nesvobodné dělníky na ceně, není jistě třeba pochybovat.

Podobně tomu bylo i v případě článku 2, který stanovil:

„Každá osoba, podrobená této pravomoci, ať obyvatel či cizinec, bude požívati téže spravedlnosti a práva, které jsou obecné pro osadu, které ustanovujeme a vykonáváme nestranně navzájem vůči sobě bez průtahů.“

Toto ustanovení obsahovalo podle mého mínění při nejmenším dvě důležité zásady.

První z nich, zásada rovnosti osadníků před zákonem, bylo motivováno patrně jejich záporným postojem k nedemokratickým, „aristokratickým“

představám Winthropa, Cottona a některých jiných členů vládnoucí skupiny. Článek 2 vyjádřil tuto zásadu slovy „každá osoba ... bude požívatí téže spravedlnosti a práva“, tedy slovy, která mají stejný smysl jako známý výrok „zákon je stejný pro všechny“ v čl. 6 francouzského Prohlášení práv člověka a občana z r. 1789.²²⁾

Současně s tím stanovil čl. 2 zásadu, že nikomu nemůže být odepřeno právo a spravedlnost a jejich nestranný výkon. Tím navazuje na čl. 40 Velké listiny svobod z r. 1215, avšak proti tomuto ustanovení zdůrazňuje výslovně myšlenku nestrannosti. Anglické právo nebylo patrně jedinou předlohou, kterou massachusettsští zákonodárci napodobili. Domnívám se, že stejně silně, ne-li dokonce silněji, ovlivnila zákonodárce dvě ustanovení Starého zákona, a to Mojžíš, 2, 12, 49 a Mojžíš 3, 24, 22. Obě zmíněná ustanovení Starého zákona shodně slibují „jednostejné právo“ jak „příchozímu“, tak „domácímu“ či „tu zrodilému“. V zákoníku se obdobně mluví o „téže spravedlnosti a právu“, kterých má požívatí jak „obyvatel“, tak „cizinec“.

Vztahoval se čl. 2 také na nesvobodné? Řešení této další otázky stojí v cestě právnícky neurčitý výraz „o b y v a t e l“ (inhabitant), užitý ve zmíněném ustanovení.

Tento sporný pojem se pokusil v minulosti vyřešit např. M. Chamberlain, který za „obyvatele“ prohlásil dospělé osadníky mužského pohlaví, kteří nebyli ani politicky plnoprávními osadníky, ani nesvobodnými dělníky,²³⁾ jinými slovy svobodné, politicky neplnoprávné osadníky. Pak ovšem by se čl. 2 nemohl vztahovat na nesvobodné. Podle mého mínění se čl. 2 vztahoval, byť i do značné míry jen formálně, i na nesvobodné. Čl. 2 mohl totiž zaručit nesvobodným dělníkům právo žaloby na soudě a použití stejných zákonů, čili, jinými slovy, formální rovnost před zákonem. Nemohl jim však zaručit nestranný výklad a použití těchto zákonů v důsledku třídního složení soudů a porot, protože v těchto orgánech (stejně jako ve všech ostatních) zasedali a působili jen svobodní. Nesvobodní neměli do nich přístup. Přitom soudci, porotci i jiné úřední osoby byli většinou zámožnější lidé. Mnozí z nich sami zaměstnávali nesvobodné dělníky. Za tohoto stavu lze stěží předpokládat nestranné rozhodování, takže i článek 2 přes svou pokrokovost ztratil — díky konkrétním třídním podmínkám — na své ceně.

Čl. 2 se netýkal jen obyvatel kolonie, ale i cizinců. Právo na rovné, nestranné projednávání záležitostí soudem bylo cizincům zaručeno už dříve zákonem z r. 1639, který zřídil zvláštní soud, příslušný ve všech případech, kdy alespoň jednou stranou byl cizinec.²⁴⁾

Vedle už zmíněných práv bylo přiznáno čl. 12 obyvatelům osady i cizin-

²²⁾ Balík a kolektiv, Texty III, str. 89.

²³⁾ Cituje Haynes (G. H.), Representation and Suffrage in Massachusetts, 1620 až 1691. John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 12. serie, Baltimore, 1894, VIII–IX, str. 28.

²⁴⁾ General Lawes, str. 15.

cům právo předkládat své návrhy, petice, žaloby atd. na veřejných shromážděních:

„Každý člověk, ať už obyvatel nebo cizinec, osadník politicky plnoprávný či osadník politicky neplnoprávný, má právo předstoupit před veřejné shromáždění, radu nebo městské shromáždění a ústně nebo písemně navrhnout kteroukoli oprávněnou, vhodnou a závažnou otázku, nebo vznést nutný návrh, stížnost, žádost, písemnou žalobu nebo udání, což toto shromáždění vezme na vědomí, bude-li to podáno ve vhodnou dobu, v náležitém řízení a náležitým způsobem.“

Cílem tohoto článku bylo rozšíření politického vlivu osadníků, zejména na úkor těch orgánů, které byly ovládány příslušníky vládnoucí skupiny. Zajímavé je, že tento článek jako jediný z úvodních ustanovení používá výrazů „politicky plnoprávný osadník“ a „politicky neplnoprávný osadník“. Výraz „politicky neplnoprávný osadník“ se týkal nesporně osadníků, kteří nepožívali plných politických práv.

Měl zákonodárce v čl. 12 na mysli i nesvobodné dělníky, které by bylo možno v širším smyslu slova zahrnout do pojmu „politicky neplnoprávný osadník“? Vycházíme-li ze skutečnosti, že nesvobodní dělníci např. mohli vznášet formou žádosti žalobu apod., můžeme předpokládat, že se čl. 12 vztahoval i na ně. Jiná je otázka, jak tohoto práva využívali. Nesvobodní dělníci museli totiž počítat při jeho uskutečňování s řadou překážek. Jednou z nich bylo složení příslušných orgánů. Nemálo záleželo i na posouzení otázky, zda podání návrhu atd. bylo učiněno „ve vhodnou dobu, v náležitém řízení a náležitým způsobem“. Že se při tom uplatnila třídní, politická, náboženská a často osobní hlediska, není třeba zvlášť zdůrazňovat. Nesvobodný dělník musel počítat ještě více než svobodný osadník s možnými následky prohry, neboť pak mohl být např. podle č. 22 a 37 potrestán pro podávání sužující žaloby (vexatious suit). Uplatnění práva podle čl. 12 mohl zabránit případně i pánův nátlak na služebníka atd.

Následkem toho všeho se stalo uvedené právo pro nesvobodné dělníky ilusorním. Nesvobodní dělníci se rozhodně nemohli pouštět do politických otázek, do kritiky stávajících poměrů, aniž by se nevystavovali nebezpečí přísného potrestání. A tak pod tlakem okolností byli nuceni se omezit v nejlepším případě na podávání žalob a žádostí, které se týkaly jen jich samých. Ani to nebylo bez rizika.

Avšak ani svobodní osadníci bez plných politických práv nebyli na tom o mnoho lépe. I pro ně petiční právo ztratilo hodně na své ceně díky prudkému odporu vládnoucí skupiny proti všem pokusům o kritiku poměrů v osadě či dokonce o jejich změnu. Jak to vypadá s petičním právem ve skutečnosti jim ukázal názorně osud dvou petic, podaných r. 1646. První z nich, podaná dr. Childem a druhý, byla po projednání zamítnuta a remonstranti potrestáni přesto, že mezi nimi byli „někteří velmi ctihodní lidé“. ²⁵⁾ Stejně dopadla i druhá petice, podaná bývalými nesvobodnými dělníky, rybáři atd. ²⁶⁾

²⁵⁾ Winthrop's Journal, II, str. 295n.

²⁶⁾ Winthrop's Journal, II, str. 307–308.

Až dosud jsme mluvili o člancích, zaručujících osadníkům nějaké právo. Čl. 4, o němž budeme nyní mluvit, stanovil sice také právo, avšak jen jako určitou výjimku z pravidla, jako výjimku z povinnosti jinak naprosto nesporné:

„Nikdo nebude trestán za to,“ říkalo se v něm, „že se nedostaví před občanské shromáždění, soud, radu, úřad nebo úředníka, ani za opomenutí úředního výkonu nebo služby, jestliže mu v tom byla učiněna nějaká překážka zjevným zázrakem nebo skutkem prozřetelnosti boží, který nemohl ani předvídat ani se mu vyhnout. S podmínkou, že toto právo se nebude dotýkati návrhů nějaké osoby na spravedlivé náklady nebo odškodnění v nějakém civilním sporu.“

Jak je ze znění čl. 4 patrné, týkal se jednak nedostavení se před některý ze jmenovaných úředních orgánů, jednak opomenutí úředního výkonu nebo služby. Obojí bylo beztrestné jen v tom případě, když zasáhla vyšší moc (*vis maior*). Ve všech ostatních případech bylo nedostavení se před soud nebo jiný orgán trestné²⁷⁾ za předpokladu, že předvolání mělo potřebné náležitosti (podle čl. 21 muselo obsahovat důvod předvolání a místo, kam se dotyčná osoba měla dostavit, a muselo být doručeno nejméně 6 dní předem). Pokud je nemělo, nemusel se předvolaný dostavit. Tohoto práva požíval však jen pod podmínkou, že nešlo o zasedání, svolané mimořádně z neodkladných důvodů.

„Zákoník svobod“ neponechával ovšem řešení otázky, zda se dostavit či nikoli, jen předvolané osobě. Tak podle čl. 21 mohla být předvolaná osoba (obžalovaný) předvedena před soud či jiný orgán úředníkem k tomu zmocněným. Čl. 18 předpokládá buď zatčení a vzetí do vazby (ve věcech hrdelních, pro urážku soudu či v jiných případech, stanovených soudem) nebo složení dostatečné „jistoty, rukojemství nebo záruky“ (*securitie, bayle or mainprize*), že se dostaví k soudu.

Čl. 4 se vztahoval patrně jak na svobodné, tak na nesvobodné, neboť formálně ani jedny ani druhé nevyloučil. Za tohoto předpokladu jim měl poskytnout stejnou ochranu. Ve skutečnosti měli nesvobodní nerovné postavení díky třídnímu složení soudů (či jiných orgánů), třídnímu postoji soudců a úředníků. Tyto okolnosti postavení nesvobodného značně zhoršily a zlehčily po případě i váhu jeho tvrzení.

Je zajímavé, že massachusettské orgány (zejména výkonná rada) netrestaly jen neúčast předvolaných osob, ale dokonce i neúčast svých členů.²⁸⁾ Zde ovšem šlo spíše o zanedbání úřední povinnosti, o němž se čl. 4 konec konců rovněž zmiňuje. Toho se mohli pochopitelně dopustit jen lidé, způsobilí stát se úředními osobami, tj. jen svobodní, politicky plnoprávní osadníci. Proto je třeba tu část čl. 4, která stanoví beztrestnost úředních osob v případě, že nesplnily úřední povinnost pro zásah vyšší moci, vztáhnout jen na svobodné osadníky (pokud byli ovšem úředními osobami), nikoli na nesvobodné.

²⁷⁾ Palfrey, History, I, str. 327 (případ Johna Normana).

²⁸⁾ Stalo se tak např. r. 1639 Siru Richardu Saltonstallovi. Srv. Palfrey, History, I, str. 320.

Stejně jako předchozí ustanovení, skýtaly i další články, o nichž budeme mluvit, osadníkům a cizincům ochranu proti nezákonným zásahům, ať už ze strany orgánů kolonie nebo, což nelze v některých případech vyloučit, dokonce i ze strany mateřské země.

Mezi taková ustanovení patří např. čl. 3, který stanovil:

„Nikdo nebude nucen vykonat přísahu nebo podepsat články, smlouvy nebo prohlášení veřejné a občanské povahy, leč takové, které uváží, povolí nebo vyžádá zákonodárné shromáždění.“

Toto ustanovení, napodobující do jisté míry myšlenky čl. II a X Prosby o právo, bylo přijato do „Zákoníku svobod“ z důvodů politických, sledujíc v podstatě dva cíle:

1. vnitropolitický — omezení vládnoucí skupiny a
2. mezinárodní — znemožnění zásahů mateřské země do života kolonie.

V ohledu vnitropolitickém šlo osadníkům o to, aby vládnoucí skupina nemohla prostřednictvím výkonné rady, jí ovládané, omezovat politická práva osadníků a potlačovat jejich odpor ukládáním přísah věrnosti. Toto úsilí mělo své kořeny i ve špatných zkušenostech z mateřské země, kde se přísahy věrnosti velmi často zneužívalo právě k omezení a potlačení práv obyvatel. Obava z možného následování této nezákonné praxe i skutečné pokusy vládnoucí skupiny o zkrácení politických práv osadníků vedly proto k omezení guvernéra a výkonné rady, kteří až dosud měli podle výsadní listiny právo ukládat přísahu věrnosti.²⁹⁾ Napříště pak už mělo mít toto právo jen zákonodárné shromáždění, kde zasedali i zástupci osadníků.

V ohledu mezinárodním se čl. 3 snažil předejít zásahům mateřské země do života osady. Především šlo o to, aby některá ze stran, bojujících v mateřské zemi o moc, se nepokusila vnutit své stanovisko osadníkům a proti jejich vůli je vtáhnout do konfliktu.³⁰⁾ Čl. 3 je nepřímým vyjádřením stanoviska, že mateřská země (či dokonce jen některá ze stran v ní) nemůže svými opatřeními osadníky bez dalšího zavazovat. Jinými slovy, že k tomu, aby se osadníci cítili vázání akty mateřské země, je třeba jejich souhlasu. Na tomto stanovisku setrvali osadníci nejen za revoluce, ale i později. Zda se toto stanovisko stalo skutečností či zda zůstalo jen politickým postulátem, záviselo ovšem na konkrétní mocenské situaci.

Z ustanovení čl. 3 lze vyvodit, že napříště mohly být osadníkům uloženy jen takové přísahy či akty, které byly zákonné, tj. takové, které „uváží, povolí nebo vyžádá zákonodárné shromáždění“ (teoreticky tedy i jím schválené akty mateřské země).

V této souvislosti je možno zastavit se ještě u přísahy věrnosti, která podle čl. 3 nejspíš padala v úvahu.

²⁹⁾ Poore (B. P.), *Federal and State Constitutions, Colonial Charters, and other Organic Laws of the United States*, I, Washington, 1878, str. 940.

³⁰⁾ O neochotě osadníků stát se závislými na parlamentu a podřídit se jeho zákonům, svědčí odmítnutí návrhu, aby se osada dala pod ochranu parlamentu. Srv. k tomu Winthrop's Journal, II, str. 24.

Prísaha tohoto druhu byla uložena v kolonii např. v r. 1634:

1. výkonnou radou všem mužům, starším 20 let, nepožívajícím občanských práv, kteří se usídlili nebo v budoucnu měli usídlit po dobu nejméně 6 měsíců jako majitelé domů nebo jako dočasní obyvatelé (sojourners),³¹⁾ jimiž snad byli míněni cizinci, a

2. zákonodárným shromážděním všem osadníkům.³²⁾

Obě přísahy zavazovaly k věrnosti vládě osady, nikoli králi. V době konfliktu mezi kolonií a královskou mocí to byl jistě zjev zcela pochopitelný. Sám fakt uložení přísahy věrnosti byl nemálo zajímavý po právní stránce. Podle anglických právních představ nebylo totiž třeba tuto přísahu ukládat, protože každý poddaný byl povinen zachovávat věrnost státu bez ohledu na to, zda přísahu vykonal (např. jako úředník) nebo nevykonal.³³⁾ Promítnuto do poměrů kolonie by to znamenalo, že politicky plnoprávní osadníci a úředníci jsou povinni vykonal přísahu, zatímco ostatní osadníci jsou povinni zachovávat věrnost státu i bez formálního vykonání přísahy věrnosti. Věc však nebyla tak jednoduchá. Osadníci byli totiž právně poddanými anglického krále. Jako takoví mu byli povinni zachovávat věrnost, bez ohledu na to, že mu ji výslovně nepřisahali. V důsledku toho by byli museli stát v případě sporu mezi osadou a králem na jeho straně. Aby se tomu předešlo, nařídily koloniální orgány osadníkům pod trestem vyhnání vykonání přísahy věrnosti koloniální vládě, zbavující tím osadníky povinnosti zachovávat věrnost králi v případě konfliktu s ním.³⁴⁾ Toto počínání bylo z hlediska mateřské země sice nezákonné, nicméně z hlediska osady zcela logické a mocensky udržitelné.

Z nařízení výkonné rady o vykonání přísahy věrnosti osadě není jasné, zda se týkalo také nesvobodných dělníků. Nejasnosti vyplývají totiž z výrazu „sojourner“, který může znamenat jak „příchozí“ (jímž byl ovšem i nesvobodný dělník), tak „přechodný obyvatel“, „host“ (jímž by byl nejspíš cizinec). Konečné vyřešení otázky, zda přísahu věrnosti konali také nesvobodní dělníci, je znesnadněno i nedostupností pramenů, které by mohly věc blíže objasnit. Lze však předpokládat, že většina nesvobodných dělníků musela přísahu vykonal vzhledem k tomu, že byla povinna sloužit v milici. Nepřímo je to možno vyvodit z nařízení, upravujícího volbu starších poddůstojníků (sergeant-major) pluků.³⁵⁾ Toto nařízení totiž stanovilo, že volební právo mají mít všichni vycvičení vojáci, a to nejen politicky plnoprávní osadníci, ale také „všichni ostatní, kdož vykonali nebo mají vy-

³¹⁾ Winthrop's Journal, I, str. 122; Barry, History, I, str. 271; Felt (J. B.), Ecclesiastical History of New England, Boston, I, 1855, str. 178; Palfrey, History, I, str. 376–377.

³²⁾ General Lawes, str. 56.

³³⁾ Laws of England. Vyd. Earl of Halsbury aj., Londýn, VI, 1910, str. 342 s odvoláním na Cokeovy Instituce (2, 121).

³⁴⁾ O tom, že osadníci byli rozhodnutí v takovém případě se bránit, svědčí stanovisko zákonodárného shromáždění, zmíněné ve Winthrop's Journal, I, str. 145.

³⁵⁾ General Lawes, str. 39.

konat přísahu věrnosti (vyjma neusazených osob)“. Těmito „neusazenými osobami“ byli vedle cizinců míněni patrně i nesvobodní dělníci. Z toho by pak vyplynulo, že nesvobodní dělníci sice konali přísahu věrnosti jako příslušníci milice, že však z politických důvodů byli zbaveni volebního práva, takže vykonaná přísaha nerozšířila jejich politická práva. Svobodné, politicky neplnoprávné osadníky výkon přísahy naopak opravňoval volit vojenské hodnostáře, jinými slovy, rozšiřoval jejich politická práva.

Jestliže výkon přísahy nezlepšil postavení nesvobodných ani v milici, tím méně se mohl promítnout ze stejných třídních a politických důvodů do jejich právního postavení v občanském životě.

Ukazuje to do jisté míry nařízení o obsazování míst porotců atd.³⁶⁾ I když toto nařízení mluví obecně o „obyvatelích (třeba politicky neplnoprávných), kteří vykonali nebo vykonají přísahu věrnosti vládě“, má na mysli nepochybně jen svobodné, nikoli nesvobodné osadníky. Výkon přísahy měl v tomto případě nesporně politický význam – opravňoval např. zasedat v porotách atd. Pokud by tedy nesvobodní dělníci byli přísahu konali, museli by být buď oprávněni k výkonu těchto práv nebo (jako v případě voleb poddůstojníků) by jich museli být zbaveni. První možnost nepadá v úvahu, protože nesvobodní dělníci byli skutečně vyloučeni ze zasedání v porotách a nemohli hlasovat v městských shromážděních atd. Nařízení nemluví však také o jejich vyloučení. Lze proto předpokládat, že zákonodárce s nimi vůbec nepočítá jako se skupinou lidí, vykonávajících přísahu věrnosti. Výkon vojenské přísahy věrnosti, kterou nesvobodní vykonávali jako příslušníci milic, neměl pro jejich právní a politické postavení v občanském životě žádných důsledků.

Je ovšem třeba říci, že tento výklad se opírá o stav, zachycený „Knihou obecných zákonů a svobod“ z r. 1648. Zda se stejné zásady uplatnily v plné míře už r. 1634, lze těžko s jistotou říci.

Ať však už nesvobodný dělník měl přísahu vykonat či nikoli, byl jistě povinen zachovávat věrnost vládě, jako kdyby přísahu vykonal. Povinnost přísahu vykonat mu ovšem mohla být zvlášť uložena. Toto právo vlády souviselo s myšlenkou svrchovanosti (suverenity) státu nad všemi osobami, usídlenými v jeho hranicích. Nesmíme totiž zapomínat, že osadníci pokládali Massachusetts spíše za samostatný stát se svrchovanými právy, než za kolonii, i když osada se od mateřské země formálně neoddělila. Cítili se vázání anglickými zákony jen v tom případě, že je sami uznali. Z tohoto hlediska museli pochopitelně pokládat každé vynucování přísahy věrnosti ze strany mateřské země za porušení svrchovanosti. A to i v tom případě, když by k přísaze byli donucováni nesvobodní dělníci, kteří byli podle představ osadníků rovněž poddanými kolonie a její vlády. Dáme-li stranou nezákonnost této představy z hlediska anglického právního řádu, vidíme, že se v tomto ohledu čl. 3 vztahoval i na nesvobodné dělníky, které rovněž chránil proti aktům anglického krále či parlamentu.

³⁶⁾ General Lawes, str. 51.

„Zákoník svobod“ chránil osadníky i proti jiným nezákonným zásahům, jako např. proti neoprávněnému donucování k veřejným pracím, službám, atd.

Tuto otázku upravovaly čl. 5 a 6, které stanovily:

„Nikdo nebude nucen k veřejným pracím nebo službám, leč by donucení bylo založeno na nějakém aktu zákonodárného shromáždění a za rozumnou náhradu“ (čl. 5).

„Nikdo nebude osobně donucován k nějakému úřadu, práci, válkám nebo jiné veřejné službě, pokud je vyňat nezbytně a dostatečně pro nějakou přirozenou nebo osobní překážku, jako je nedostatek věku, vysoké stáří, duševní porucha nebo nemohoucnost údů“ (čl. 6).

Zkoumáme-li pozorně tyto články, vidíme, že ve skutečnosti byli všichni osadníci (vyjma osob, uvedených v čl. 6) povinni zúčastnit se zákonně nařízených veřejných prací, služeb atd. A stejně měli být chráněni proti nezákonnému ukládání takové povinnosti. Tato ochrana, která je nepochybně výsledkem politického úsilí osadníků, kteří se bránili proti nadměrnému zatěžování ze strany ústřední moci, měla být zajištěna mimo jiné (podobně jako v případě čl. 3) právě tím, že o těchto povinnostech mělo rozhodovat výhradně zákonodárné shromáždění. Jedině to mohlo zmocnit nižší orgány (včetně výkonné rady) k uložení veřejných prací.

Výjimky z obecné povinnosti, které podléhali v zásadě všichni osadníci, stanovil čl. 6. Není však vyloučeno, že této povinnosti nepodléhaly ještě některé jiné kategorie osob, jako duchovní, úředníci atd. Tak např. nařízením z r. 1634 byli z povinných veřejných prací vyňati výslovně úředníci a duchovní (Magistrates & Officers of Churches and Comon-wealth).³⁷⁾ Důvodem vynětí bylo společenské postavení té které osoby. Z tohoto důvodu nebyli úředníci a duchovní povoláváni k fyzickým pracím toho druhu, jako bylo budování cest, mostů, veřejných budov apod. Některé kategorie byly vyňaty ze služby v milici. Přihlíželo se při tom rovněž ke společenskému postavení a po případě i k povolání. Na druhé straně nelze předpokládat, že by mohli být donucováni k úřadům nesvobodní dělníci, kteří k nim neměli přístup vzhledem ke svému podřízenému sociálnímu postavení.

Povinnost veřejných služeb, prací atd., o nichž se mluví v článku 6, byla spjata se dvěma důležitými podmínkami:

První z nich spočívala v tom, že donucení k této povinnosti se mohlo zakládat jedině na nějakém aktu zákonodárného shromáždění, složeného nejen ze členů vládnoucí skupiny, ale i ze zástupců politicky plnoprávných osadníků a ostatních svobodných osadníků. Prováděním takového aktu byla někdy pověřována města, jindy různé jiné orgány. Ty pak přikazovaly konání veřejných prací nebo služeb v konkrétních případech. Tímto způsobem se postupovalo už ve třicátých letech XVII. století, jak ukazují např. nařízení z let 1634³⁸⁾ a 1636³⁹⁾.

³⁷⁾ General Lawes, str. 9.

³⁸⁾ General Lawes, str. 9.

³⁹⁾ Palfrey, History, I, str. 435.

Další podmínkou bylo poskytnutí přiměřené náhrady. Tato otázka byla řešena tím, že např. za služby (ať řádné či mimořádné) byla poskytována úhrada ve formě přidělů půdy⁴⁰⁾ či prominutí daní na určitou dobu.⁴¹⁾ R. 1634 bylo přiznáno:

1. guvernérovi, jeho zástupci, členům výkonné rady, soudcům, porotcům, členům zákonodárného shromáždění a vojenským zmocněncům právo na úhradu jejich nezbytných výdajů jednotkou, která jejich služeb použila (města, hrabství, kolonie)⁴²⁾ a

2. všem osobám, které se zúčastnily veřejných prací, právo na „mimořádnou odměnu“ (plat, extraordinary wages).⁴³⁾

R. 1638 bylo uloženo městům nést náklady svých úředníků a zástupců během zasedání zákonodárného shromáždění. O rok později pak bylo nařízeno, že k tomu má být použito prostředků, získaných z pokut a peněžitých trestů.⁴⁴⁾

Vydržování duchovních bylo zajištěno mimo jiné už způsobem zakládání nových měst a vesnic.⁴⁵⁾

Mimořádné odměny a slušné nebyly dávány jen účastníkům veřejných prací, úředníkům, duchovním atd., ale také vojínům a důstojníkům.⁴⁶⁾ Kromě slušného byly státem uhrazeny také náklady vojáků o důstojníků, spojené s vojenským tažením. Avšak i tak znamenala vojenská tažení pro vojáky i důstojníky (kteří mimo službu se zaměstnávali zemědělstvím, řemeslem, obchodem atd.) značnou hospodářskou újmu.

Této skutečnosti nemohla čelit dost účinně ani různá opatření na ochranu vojáků, k nimž sáhla některá města, jako např. Dorchester.⁴⁷⁾

Osadníci si toho byli nepochybně dobře vědomi. Pocitující válečná tažení jako tíživou povinnost nejen po stránce osobní, ale i po stránce hospodářské, vyslovili k ní své stanovisko také v „Zákoníku svobod“:

„Nikdo nebude nucen jíti za hranice této osady (v době) útočné války, kterou tato obec nebo některý z našich přátel nebo spojenců dobrovolně podnikne,“ říká se v čl. 7. „Avšak každý se musí zúčastnit takových trestních a obranných válek v náš vlastní prospěch nebo ve prospěch našich přátel a spojenců, které budou podniknuty radou a se souhlasem zákonodárného shromáždění nebo orgánem, k tomu od něho zmocněným.“

Anglickými vzory tohoto ustanovení byly pravděpodobně starší statut Eduarda III. (1, st. 2, 5) z r. 1327 a novější statut Karla I. (16, 28) z r. 1640.

⁴⁰⁾ Osgood, American Colonies, I, str. 484.

⁴¹⁾ Osgood, American Colonies, I, str. 484.

⁴²⁾ General Lawes, str. 9. Tato zásada byla převzata čl. 63 „Zákoníku svobod“.

⁴³⁾ General Lawes, str. 9.

⁴⁴⁾ Osgood, American Colonies, I, str. 485.

⁴⁵⁾ Eggleston (M.), The Land System of the New England Colonies. John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 4. série, Baltimore, 1886, XI–XII, str. 35/578.

⁴⁶⁾ Osgood, American Colonies, I, str. 484.

⁴⁷⁾ Weeden (W. B.), Economic and Social History of New England 1620–1789, I, Boston, 1890, str. 82.

Podle prvního z nich nesměly být donucovány k účasti ve válce osoby, kterým povinnost vojenské služby nebyla uložena už na základě jejich držby (především rytířské). Podle statutu z r. 1640 (Karel I., 16, 28) nesměli být angličtí poddaní „násilně odváděni nebo nuceni“ (to be impressed or compelled) sloužit za hranicemi země ve válkách jako vojáci,“ leč v případě nutnosti za nenadálého příchodu cizích nepřátel do království nebo leč by byli jinak vázáni držbou svých pozemků nebo statků“ (except in case of necessitie of the sudden comming in of a strange enemies into the Kingdome or except they be otherwise bound by the tenure of their lands or possessions).

Z těchto statutů je zřejmé, že v Anglii se rozlišovalo mezi tažením za hranice (zpravidla s útočnými úmysly) a válkou obrannou, odrážející nepřátelský vpád. V prvním případě byli vázáni podle feudálních představ (byť i ne zcela neomezeně) královští leníci, ve druhém případě (při naléhavé obraně země) i ostatní angličtí poddaní. Násilné odvody v takovém případě nebyly pokládány za nezákonné. Nezákonnými se staly podle těchto statutů jen tehdy, mělo-li být vojáků násilně odvedených použito pro službu za hranicemi.

Massachusettsští zákonodárci vycházeli v čl. 7 rovněž z dělení válek na útočné a obranné, uplatňující při tom spíš hledisko strategické než taktické. Není jisté bez zajímavosti, že na roveň obranným válkám se stavěly války trestní, namířené proti Indiánům. Tyto války, jejichž záminkou se stalo zpravidla „nepřátelské“ počínání či úmysly Indiánů, byly většinou v praxi válkami útočnými, směřujícími k vyhnání domorodců a jejich vyhlazení. Není vyloučeno, že právě v této souvislosti se mluví v čl. 91 „Zákoníku svobod“ také o spravedlivých válkách, v nichž mohli být vzati „zákonní zajatci“ (Indiáni), které pak bylo možno prodat do otroctví, jak tomu bylo v případě některých zajatých Pequotů r. 1637.⁴⁸⁾

Válek tohoto druhu (ať obranných nebo trestních) se museli zřejmě zúčastnit jak svobodní, tak nesvobodní (vyjma osob, vyňatých z této povinnosti příslušnými právními předpisy). Na druhé straně lze předpokládat, že také obojí byli čl. 7 chráněni před donucováním k účasti na válečných taženích za hranice, už proto, že donucení, které by postihlo jen nesvobodné, nebylo dost dobře možné z třídních a politických důvodů a konec konců, přihlédneme-li k hospodářským zájmům pánů, i z důvodů ekonomických.

Dalším ustanovením, zabráňujícím nezákonným zásahům do práv osadníků, byl čl. 17, který zaručoval osadníkům právo svobodně se vystěhovat.

Tento článek, vložený do zákoníku s největší pravděpodobností pod dojmem sporu, k němuž došlo r. 1634 v zákonodárném shromáždění, když část členů výkonné rady a zástupců se postavila proti odchodu skupiny osadníků do Connecticutu, stanovil:

„Každý, kdo spadá pod tuto pravomoc, má právo bez ohledu na jakoukoli

⁴⁸⁾ Winthrop's Journal, I, str. 227–228.

civilní moc se vystěhovat sám a se svou rodinou podle svého přání pod podmínkou, že tu není žádné opačné zákonné překážky.“

Z čl. 17 vyplývá podle mého mínění několik skutečností:

Předně, že právo vystěhovat se nebylo ani podle tohoto článku pojmově neomezené, neboť se mohlo uplatnit jen za předpokladu, že zde nebylo zákonné překážky, čili, za předpokladu, že orgány kolonie nerozhodly jinak. V každém případě osadníkové právo vystěhovat se záviselo na vůli koloniálních orgánů.

Dále se dá usuzovat, že čl. 17 se týkal přes svou všeobecnou formulaci jen svobodných. Nesvobodný nemohl totiž svého pána opustit bez jeho souhlasu. Jeho vystěhování záviselo nejen na rozhodnutí úřadů, ale také na vůli pána. Služebník se tudíž nemohl svobodně vystěhovat. Samozřejmě je třeba dodat, že toto omezení pominulo ve chvíli, kdy skončila lhůta nesvobodné práce a nesvobodný dělník se stal svobodným.

A konečně, přihlédneme-li k politickým pohnutkám, které vedly k přijetí tohoto článku, vidíme, že jeho skutečným smyslem nebylo ani tak zaručit právo na svobodné vystěhování se jednotlivcům, jako spíš celým skupinám osadníků, jak tomu bylo právě v souvislosti s odchodem většího počtu massachusettských osadníků do Connecticutu.

Čl. 17 je podle mého mínění posledním ustanovením ze skupiny článků, chránících osobnost osadníků, jejich čest, svobodu atd. Další skupinu tvoří články, věnované ochraně jejich majetku.

Nejdůležitějším z nich byl čl. 8, který stanovil:

„Nikomu nebude odnímán dobytek nebo majetek jakéhokoli druhu pro veřejný užitek nebo službu, leč by to bylo na základě zmocnění, založeného na nějakém aktu zákonodárného shromáždění, (a) aniž by to bylo bez poskytnutí odpovídajících cen a nájemného obvyklé výše v zemi. Jestliže tento dobytek nebo majetek bude zničen nebo utrpí škodu při takové službě, bude vlastník dostatečně odškodněn.“

Toto ustanovení bylo pravděpodobně ovlivněno zásadami čl. 28, 30, 31 Velké listiny svobod, které zakazovaly královským úředníkům a vykonavatelům:

1. odejmout cizí „obilí nebo jiný movitý majetek bez náležitého zaplacení“ (čl. 28),

2. najmout „koně nebo vozy nějaké svobodné osoby k ukládání (vozové, přípravné) povinnosti“ bez vlastnickova souhlasu (čl. 30) a

3. zabírat „cizí les“ (a dříví) na hrady nebo na jinou naši (tj. — královu — S. B.) činnost“ bez souhlasu vlastníka (čl. 31).

K omezení vlastnickových práv ve veřejném zájmu mohlo tedy dojít podle Velké listiny svobod jen s jeho souhlasem a za náhradu.

Čl. 8 „Zákoníku svobod“ předpokládá rovněž obecný zájem slovy „pro veřejný užitek nebo službu“. Z tohoto důvodu mohlo dojít buď k odnětí vlastnictví věci nebo k omezení vlastnickových práv. V čl. 8 se totiž mluví o „poskytnutí odpovídajících cen a nájemného“, čímž se zřejmě připouští obě možnosti. Vedle nájemného — při nuceném nájmu věci — sliboval čl. 8 vlastníkovi také dostatečné odškodnění v případě, že „dobytek nebo

majetek bude zničen nebo utrpí škodu při takové službě“. Zásada, že vlastníkovi má být poskytnuta přiměřená náhrada je formulována — na rozdíl od čl. 30 a 31 Velké listiny svobod — výslovně.

Není jistě bez zajímavosti, že čl. 8 nevyžaduje formálního souhlasu vlastníka k vyvlastnění nebo nájmu věci či dobytčete, zatím co Velká listina svobod v citovaných ustanoveních (hlavně v čl. 30 a 31) jej výslovně požaduje. Tento rozdíl vyplynul ze skutečnosti, že „Zákoník svobod“ vyjadřuje myšlenku nadřazenosti veřejného zájmu nad soukromým, kdežto ve Velké listině se prohlašuje za rozhodující vůle vlastníka, nikoli královského orgánu.

K vyvlastnění či nucenému nájmu mohlo dojít jen na základě zákona.

Touto myšlenkou navazuje čl. 8 na čl. 1, v němž se říká, že „nikomu nebudou odňaty movitosti nebo nemovitosti... leč na základě některého výslovného zákona, který by to dovolil, byl ustanoven zákonodárným shromážděním a dostatečně zveřejněn“.

Oba články tedy souhlasně prohlašují, že k vyvlastnění majetku či k nucenému nájmu může dojít jen na základě zákona.

Tuto podmínku formulovaly už v minulosti Velká listina svobod a po ní statuty Eduarda III., v XVII. století ji potvrdila Prosba o právo. Tak např. v čl. 39 Velké listiny svobod se zdůrazňuje: „Nechť žádný svobodný člověk není... vypuzen z držby... leda podle zákona země.“ Statutem Eduarda III. (5, 9) z r. 1331, chránícím svobodu a život králových poddaných, bylo stanoveno, že ani jejich „pozemky, nemovitosti, svršky ani movitý majetek (nebudou) dány do královských rukou proti ustanovení Velké listiny svobod a zákonu země“ (lands, tenements, goods, nor chattels seised into the king's hands against the form of the Great Charter, and the law of the land). Výraz „podle zákona země“ nebo „proti... zákonu země“, užitý ve Velké listině svobod a ve statutu z r. 1331, neznamená, že v Anglii musel nutně existovat nějaký zvláštní předpis, nějaký zvláštní zákon o vyvlastnění. Výrazem „podle zákona země“ se rozumělo „v řádném soudním řízení“ či „náležitým postupem práva“. Tento výklad zmíněného slovního obratu, použitého v čl. 39 Velké listiny svobod, podal už v XVII. století slavný anglický právník C o k e. Mohl se přitom opřít mimo jiné i o další statut Eduarda III. (28, 3) z r. 1354, kde se používá přesnějšího vyjadřování, když se stanoví, že „nikdo... nebude zbaven půdy nebo nemovitosti“ jinak, než „náležitým postupem práva“ (by due process of law).

Čl. 8 „Zákoníku svobod“ předpokládá rovněž, že k vyvlastnění dojde — řečeno slovy statutu z r. 1354 (Eduard III., 28, 3) — „náležitým postupem práva“, tj. v řízení, které mělo ovšem probíhat „na základě zmocnění, založeného na nějakém aktu zákonodárného shromáždění“. Jinými slovy, mohlo k němu dojít jen na základě zákona, jak jsme to už zdůraznili výše.

Vycházíme-li z těchto skutečností, vidíme, že se čl. 8 svým pojetím vyvlastnění blíží do jisté míry pozdějším buržoasním normám o vyvlastnění. I když z pochopitelných důvodů nedosahuje ještě jejich přesnosti, přece jen vychází už v polovině XVII. století ze stejných zásad, které byly později tak jasně a přesně vyjádřeny v čl. 17 francouzského Prohlášení

práv člověka a občana z r. 1789.⁴⁹⁾ Čl. 8 „Zákoníku svobod“ totiž předpokládá, stejně jako čl. 17 Prohlášení práv člověka a občana, podřízení zájmů jednotlivce zájmům celku, neboť podle obou ustanovení mohla být věc vlastníku odňata, vyžadoval-li to veřejný zájem, uvedený v zákoně. V obou případech mohlo být vyvlastnění provedeno jen za přiměřenou náhradu. Zda se tato náhrada měla poskytovat předem či dodatečně, není z čl. 8 jednoznačně jasné.

Článek 8 chránil nepochybně také vlastnictví nesvobodných dělníků, neboť ani toto, ani žádné jiné ustanovení zákoníku nezbavilo jejich majetek právní ochrany. Právní řád osady respektoval — jak uvidíme později — vlastnické právo nesvobodných dělníků dokonce i proti jejich pánům, kteří mohli získat věc svého služebníka proti jeho vůli teoreticky jen na základě soudního řízení.

Kromě čl. 8 je třeba zmínit se ještě o dalších úvodních ustanoveních zákoníku, která sledovala více méně týž cíl, tj. ochranu soukromého vlastnictví. Vedle výše zmíněného čl. 1 to byly zejména čl. 10, 11, 13, 16 a do jisté míry i čl. 9.

Článkem 10 byl právně zabezpečen rozvoj buržoasního soukromého vlastnictví k půdě, kterou mohl napříště vlastník v mezích právního řádu svobodně nakládat.⁵⁰⁾ Vlastníci půdy jím byli chráněni proti možnému vymáhání různých feudálních povinností a břemen se strany krále tím, že tato feudální práva zrušil. Článek se vztahoval bezpochyb na veškerou půdu, tedy i na půdu nesvobodných dělníků, pokud ovšem nějakou měli (takové případy mohly nastat jistě jen ve zcela ojedinělých případech).

Čl. 11 zaručoval vlastníkům půdy právo nakládat svobodně svými pozemky a nemovitostmi jak za života, tak na případ smrti, a to dokonce i tehdy, když byli vyobcováni z církve a odsouzeni. Právo vlastníků půdy nebylo ovšem neomezené. Mohlo být omezeno z důvodů veřejného zájmu. Nesvobodní dělníci — pokud měli půdu a nemovitosti — byli pravděpodobně omezeni v nakládání půdou a nemovitostmi po dobu své služby i souhlasem svého pána.

V souvislosti s čl. 11 je třeba zmínit se ještě o čl. 14, který stanovil, že vdané ženy, nezletilci a osoby duševně choré mohou své pozemky a jiný nemovitý majetek zcizit atd. jen se souhlasem zákonodárného shromáždění. Stalo se tak v důsledku toho, že právní řád nepřiznával těmto osobám plnou právní způsobilost.

Další ustanovení, čl. 13, chránil majetek a důchody osadníků v cizině před zdaněním v kolonii. Stanovil totiž v zásadě, že orgány kolonie nemohou takový majetek zdanit. Massachusettsští zákonodárci právem předpokládali, že tento majetek (zejména půda) bude zdaněn v té které zemi. Tomu nemohli a jistě ani nechtěli zabránit. Stavěli se však proti tomu, aby vlastník platil dvojí daň.

⁴⁹⁾ Balík a kolektiv, Texty III., str. 91.

⁵⁰⁾ Blíže o této otázce srv. Balík, Některá významná ustanovení massachusettského „Zákoníku svobod“, str. 265n.

Čl. 13 se vztahoval nepohybně jak na svobodné, tak na nesvobodné, pokud ovšem měli nějaký majetek či důchody v cizině. Lze předpokládat, že takových případů bylo málo, i když je nemůžeme vyloučit. Na druhé straně lze mít pochybnosti o praktické ceně tohoto článku, který se mohl vztahovat jen na minimální počet případů. Přesto byla jeho hlavní myšlenka převzata do „Knihy obecných zákonů a svobod“ z r. 1648. I v tomto vydání massachusettských zákonů se stanoví, že pozemky v Anglii nemají být zdaňovány.⁵¹⁾ Kromě toho bylo v „Knize obecných zákonů a svobod“ stanoveno ještě, že půda má být zdaněna tam, kde leží.⁵²⁾

Ochranu soukromého vlastnictví skýtal i čl. 16, upravující právo rybolovu a lovu ptáků. Toto právo, poskytnuté výslovně jen majitelům (držitelům) domů, bránilo nepřímo jiným vstupovat na cizí pozemky bez souhlasu majitele.

Čl. 9 chránil vlastnické právo vynálezce k jeho vynálezu.⁵³⁾ Ochrana byla poskytována jen dočasně formou výlučného práva vyrábět vynalezenou věc a po případě ji také prodávat. Všem ostatním lidem byly výroba a prodej po stanovenou dobu zakázány. Mohlo být uvedené právo uděleno i nesvobodnému dělníku? Domnívám se, že to teoreticky bylo možné, i když v praxi se takové případy mohly stát jen zcela výjimečně. Pokud vůbec takový případ nastal, mohl právní řád zaručit nesvobodnému dělníku plnější ochranu jen ve vztahu k ostatním osadníkům, nikoli k dělníkovu pánu, protože mezi dělníkem a jeho pánem existoval vztah závislosti a podřízenosti. Nesvobodný dělník potřeboval k tomu, aby mohl pracovat pro sebe, tj. výlučně vyrábět a prodávat vynalezenou věc ve svém vlastním zájmu, pánovo svolení. Od něho také patrně musel získat potřebné prostředky k výrobě. V důsledku toho se nesvobodný dělník stal na pánovi ještě závislejší. Není třeba jistě zvlášť zdůrazňovat, že tato okolnost poskytla objektivně pánovi i větší možnost k vykořisťování nesvobodného dělníka, takže nakonec by se byl vynález obrátil proti vynálezci. Této hrozbě mohl nesvobodný dělník čelit v zásadě jen jediným způsobem, a to zamlčením svého vynálezu po dobu svého nesvobodného postavení.

Základní lidská práva, obsažená v úvodních článcích „Zákoníku svobod“, byla výsledkem politického zápasu mezi masami osadníků a vládou „aristokratickou“ skupinou. Byla ovlivněna ekonomickými, sociálními a politickými poměry v osadě, vztahy mezi kolonií a mateřskou zemí, i revolucí, probíhající v Anglii.

Úvodní články, obsahující tato základní lidská práva, se přibližují ve své většině podobným ustanovením anglických listin svobod a statutů. Massachusettští zákonodárci však těmto zásadám vtiskli nový politický a třídní

⁵¹⁾ General Lawes, str. 11.

⁵²⁾ General Lawes, str. 10.

⁵³⁾ Blíže k této otázce srv. Balík, Některá významná ustanovení massachusettského „Zákoníku svobod“, str. 267n, nebo též, Etude de quelques aspects juridiques des monopoles en Angleterre et au Massachusetts du XVIe au XVIIe siècle. Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 3/1967, str. 291n.

obsah, daný odlišnými historickými podmínkami. Zatím co převážná část anglických pramenů usilovala o upevnění feudálních pořádků, směřovaly úvodní články „Zákoníku svobod“ o základních lidských právech k rozvoji a upevnění společnosti jiného historického typu, společnosti buržoasní.

Třídně omezené poskytnutí základních lidských práv nesvobodným dělníkům nesetřelo pochopitelně sociální a politické rozdíly mezi nimi a svobodnými. Tyto rozdíly trvaly i nadále a sehrály svou zápornou úlohu právě při uplatňování těchto práv nesvobodnými dělníky.

IV. PRÁVNÍ POSTAVENÍ SVOBODNÝCH OSADNÍKŮ

Jak jsme řekli výše, dělili se svobodní osadníci na osadníky politicky plnoprávné a na osadníky politicky neplnoprávné.

Obojí byli osobně svobodní, měli stejnou způsobilost k právům, právním povinnostem a k právním úkonům ve smyslu občanskoprávním a požívali základních lidských práv.

Politická práva přiznával právní řád po určitou dobu jen osadníkům politicky plnoprávným, tvořícím pouhý zlomek obyvatelstva. Jedině oni byli plnoprávními občany kolonie.

Anglickým výrazem „freemen“, kterým se politicky plnoprávní osadníci označovali, se původně, podle královské výsadní listiny z r. 1629, označovali také členové Massachusettské společnosti, která měla organizovat osídlování kolonie. Později, když kolonie přesídlila do Ameriky, nabývá výraz „freemen“ nového, specifického významu politického, protože se vztahuje na politicky plnoprávné osadníky.

Počet těchto politicky plnoprávných osadníků byl v prvních letech nepatrný. Avšak už během třicátých let XVII. století začal rychle vzrůstat a to v souvislosti s politickým bojem mezi vládoucí skupinou a osadníky, kteří si zvětšení počtu politicky plnoprávných osadníků více méně vynutili.

Přijetí za politicky plnoprávného osadníka nebylo zprvu spojováno se žádnými zvláštními podmínkami. Podle královské výsadní listiny se jím mohl stát každý, koho orgány a členové společnosti pokládali za vhodného, ovšem za předpokladu, že i dotýčný s tím souhlasil.⁵⁴⁾

Avšak už po r. 1631 byl přijat zákon, podle něhož se mohl stát politicky plnoprávným osadníkem jen člen některé z církví v osadě.⁵⁵⁾ Touto podmínkou, prosázenou z politických důvodů vládoucí skupinou, byla prakticky naprostá většina dospělých mužů⁵⁶⁾ zbavena možnosti stát se politicky plnoprávními osadníky.

Práva politicky plnoprávných osadníků byla vymezena už královskou výsadní listinou z r. 1629. Podle ní jim příslušelo aktivní a pasivní volební právo, byli oprávněni společně s guvernérem (místoguvernérem)

⁵⁴⁾ Poore, *Federal and State Constitutions*, I, str. 937.

⁵⁵⁾ Srv. Bishop (C.F.), *History of Elections in the American Colonies. Studies in History, Economics and Public Law*, III, New York, 1893, str. 56.

⁵⁶⁾ Ženy, i když byly členkami církví, se nemohly stát politicky plnoprávními.

a výkonnou radou vydávat nejrůznější předpisy, ustanovovat úředníky kolonie, atd. V letech 1630–1631 byla však tato práva politicky plnoprávných osadníků vládnoucí skupinou nezákonně omezována.

Politicky plnoprávní osadníci se však s tímto protiprávním postupem nesmířili a v následujících letech svedli s vládnoucí skupinou boj o obnovení svých práv.

Tento zápas byl v celku úspěšný, jak je patrné ze „Zákoníku svobod“, který v titulu „Práva, týkající se zvláště politicky plnoprávných osadníků“ (čl. 58–78) zaručuje politicky plnoprávným osadníkům řadu politických práv.

Především jim bylo přiznáno čl. 62, 67, 68 a 74 aktivní a pasivní volební právo. Na základě těchto článků mohli politicky plnoprávní osadníci volit:

1. všechny vyšší úředníky kolonie (čl. 67),
2. zástupce (Deputies), vysílané do zákonodárného shromáždění (čl. 62, 68) a
3. členy městské správy (Selectmen) v tom kterém městě (čl. 74).

Vyššími úředníky kolonie byli podle čl. 67 guvernér, jeho zástupce (místoguvernér), členové výkonné rady, pokladník osady, velitel ozbrojených sil kolonie, admirál atd. Tito úředníci, vybíraní výlučně z řad politicky plnoprávných osadníků, měli být voleni každoročně na tzv. volebním shromáždění (Court of Election) všemi politicky plnoprávními osadníky. Zprvu každý z politicky plnoprávných osadníků musel volit osobně, později mohl volit prostřednictvím zplnomocněných zástupců (by proxy). Aktivní a pasivní volební právo měli podle čl. 67 jen politicky plnoprávní osadníci. Ostatní svobodní osadníci bez plných politických práv a nesvobodní dělníci (služebníci) volební právo neměli.

Zkoumáme-li blíže úpravu volebního práva podle čl. 67, vidíme, že nepřinesla po právní stránce nic nového, protože zákonodárci jen převzali starší úpravu z r. 1634, kdy politicky plnoprávní osadníci dosáhli plného obnovení volebního práva. S tohoto hlediska je třeba čl. 67 „Zákoníku svobod“ hodnotit především jako ustanovení, které znovu potvrdilo výsledky zápasu mezi politicky plnoprávními osadníky a vládnoucí skupinou osady.

Podobně tomu bylo i v případě práva politicky plnoprávných osadníků volit a vysílat své zástupce do zákonodárného shromáždění.

Volba zástupců byla upravena už zákonem z r. 1634. Podle něho měli právo volit a vysílat své zástupce do zákonodárného shromáždění jen politicky plnoprávní osadníci. Počet zástupců, kteří směli být vybíráni jen z jejich řad,⁵⁷⁾ byl upraven zákony z let 1636 a 1638.⁵⁸⁾

Zástupci, vysílaní do zákonodárného shromáždění, měli mít „plnou moc a hlasy všech řečených politicky plnoprávných osadníků, poskytnuté jim k vypracování a ustanovení zákonů, přidělování pozemků a k jednání ve

⁵⁷⁾ Zvolení politicky neplnoprávního osadníka a jeho vyslání do zákonodárného shromáždění bylo trestné. Srv. Felt, *Ecclesiastical History*, I, str. 256.

⁵⁸⁾ General Lawes, str. 17.

všech ostatních záležitostech státu, kde tak politicky plnoprávní osadníci mohou činit“.⁵⁹⁾ Tímto ustanovením vyslovil zákon z r. 1634 v podstatě pokrokovou, byť i třídně a politicky omezenou myšlenku svrchovanosti celku politicky plnoprávných osadníků, tj. lidu v politickém slova smyslu, od něhož měli zástupci odvozovat svou moc.

Čl. 62 a 68 „Zákoníku svobod“ navazují rovněž na předchozí úpravu. Oba potvrzovaly především výslovně aktivní a pasivní volební právo politicky plnoprávných osadníků. Vůbec se nezabývaly počtem vysílaných zástupců, který ponechaly mlčky beze změny. Stejně jako dříve nevolili toho kterého zástupce politicky plnoprávní osadníci celé kolonie, nýbrž jen plnoprávní osadníci určitého volebního obvodu (hrabství, města). Ostatní osadníci, ať už politicky neplnoprávní svobodní osadníci nebo nesvobodní dělníci byli i v tomto případě zbaveni volebního práva, které tak zůstalo vyhrazeno jen poměrně nevelkému počtu osob.

Stejně nedemokratický byl i čl. 74, který upravoval volby členů městské rady (radních). I v tomto případě bylo aktivní a pasivní volební právo vyhrazeno pouze politicky plnoprávným osadníkům.

Tento stav trval až do r. 1647, kdy byl pod dojmem rostoucí nespokojenosti svobodných, politicky neplnoprávných osadníků⁶⁰⁾ přijat zákon, podle něhož politicky neplnoprávní osadníci

1. se mohli stát porotci a
2. mohli být voleni za členy městských rad a jako takoví rozhodovat o městských záležitostech.

Podmínkou uskutečnění těchto práv bylo vykonání přísahy věrnosti vládě a dosažení 21 let věku.

Zákon z r. 1647 byl nepochybně úspěchem svobodných, politicky neplnoprávných osadníků. Až dosud mohli — i podle čl. 50 „Zákoníku svobod“ — volit porotce jen politicky plnoprávní osadníci. Zákon však zůstává třídně omezeným v tom směru, že — stejně jako „Zákoník svobod“ — nepočítá s nesvobodnými dělníky.

Tato omezenost a neochota zrovnoprávnit nesvobodné dělníky politicky se projevila např. i v otázce voleb poddůstojníků milice. Ani v tomto případě nesvobodní dělníci nenabyli aktivního a pasivního volebního práva, ačkoli museli nést, stejně jako svobodní, plně tíži vojenské služby. A tak zůstávají pohříchu massachusettsští zákonodárci plně „na výši doby“, stejně jako angličtí levelleri, kteří zaujali obdobné stanovisko.⁶¹⁾

„Zákoník svobod“ nedal politicky plnoprávným osadníkům jen právo volit nejvyšší úředníky osady. Čl. 67 jim poskytoval také právo tyto úředníky odvolávat během jejich funkčního období za předpokladu, že „budou uvedeny a prozkoumány pravé příčiny“. Pokud funkční období

⁵⁹⁾ General Lawes, str. 16–17.

⁶⁰⁾ Jedním z projevů nespokojenosti bylo např. i podání petice dr. Childa a druhů. Srv. Winthrop's Journal, II, str. 289n.

⁶¹⁾ Wolfe (D. M.), Leveller Manifestoes of the Puritan Revolution, New York, 1944, str. 402, 403.

úředníků skončilo a dotyčný úředník se ucházel znovu o úřad, mohli ho politicky plnoprávní osadníci odmítnout odevzdáním záporného hlasu.

Zásada odvolatelnosti nebyla v „Zákoníku svobod“ nikterak původní. Předlohami v tomto případě byly zákoníku jednak královská výsadní listina z r. 1629, jednak zákon z r. 1631, který na chartu navazoval. Právo politicky plnoprávných osadníků odvolat i nejvyšší úředníky se patrně mělo stát významným nástrojem politicky plnoprávných osadníků v jejich boji s vládnoucí skupinou. Domnívám se, že se jím nestala. Vládnoucí skupina mu mohla předejít nejen díky svému vlivu, ale i díky tomu, že zákonodárné shromáždění, které mohlo podle čl. 67 během funkčního období úředníky odvolat, se skládalo nejen ze zástupců politicky plnoprávných osadníků, ale i ze zástupců vládnoucí skupiny, kteří mohli návrh vetovat. Následkem toho se uvedené právo stalo ilusorním.

Politicky plnoprávní osadníci měli rozhodující úlohu v massachusettských městech. Čl. 66 jim bylo zaručeno právo usnášet se na opatřeních, týkajících se nejrůznějších městských záležitostí, včetně městské pokladny (čl. 78), svobodného rybolovu a lovu ptáků (čl. 16) atd. Politicky neplnoprávní osadníci získali právo spolurozhodovat o městských záležitostech teprve r. 1647.

Podle čl. 35 měli politicky plnoprávní osadníci právo poskytovat dočasné útočiště (asyl) nesvobodným dělníkům. Ani toto právo, které mělo chránit nesvobodné dělníky před „tyranstvím a krutostí“ pánů, nepříslušelo nesvobodníkům.

Vycházíme-li z těchto skutečností, vidíme, že právní postavení obou zmíněných vrstev svobodného obyvatelstva, stejné v podstatě co do právní způsobilosti ve smyslu občanskoprávním a co do přiznaných základních lidských práv, se lišilo značně co do politických práv, která právní řád poskytoval zpočátku jen politicky plnoprávným osadníkům.

K určitému setření politických rozdílů mezi osadníky politicky plnoprávními a osadníky politicky neplnoprávními došlo teprve kolem r. 1647 přiznáním některých politických práv osadníkům politicky neplnoprávným.

V. PRÁVNÍ POSTAVENÍ NESVOBODNÝCH DĚLNÍKŮ A OTROKŮ

Právní postavení dalších skupin obyvatel osady, tj. nesvobodných dělníků a posléze černých otroků je jednou z nejzajímavějších otázek v právních dějinách Massachusetts i ostatních osad v koloniálním období.

Její zkoumání je tím důležitější, že podle odhadu jedna polovina bílých přistěhovalců v koloniálním období byli nesvobodní dělníci.⁶²⁾ Početní poměr svobodných a nesvobodných byl ovšem v různých osadách různý. Poměrně málo bylo — díky odlišným hospodářským podmínkám — nesvobodných právě v novoanglických osadách včetně Massachusetts. Avšak i tam sehráli zejména nesvobodní dělníci svou důležitou historickou úlohu.

Nesvobodní dělníci či doslovně služebníci (servants) pocházeli, jak už jsme řekli výše, převážně z řad městské a venkovské chudiny v Anglii nebo v jiných evropských zemích.

Obecně vzato, mohli se tito lidé stát nesvobodnými dělníky různým způsobem.⁶³⁾

Nejčastěji tak, že uzavřeli písemnou smlouvu (indenture), podle níž se zavázali pracovat po určitou dobu jako nesvobodní dělníci pro svého pána, který naopak se zavazoval mezi jiným, že jim zaplatí cestu do Ameriky. Nesvobodní dělníci, vázaní smlouvou, se nazývali smluvní služebníci (indentured servants).

V mnoha případech však písemná smlouva nebyla uzavřena. Přistěhovalec se jen ústně dohodl s majitelem či kapitánem lodi, plující do Ameriky, o přepravě přes oceán pod podmínkou, že přepravné zaplatí nějaký příbuzný, přítel, známý atd. Za tím účelem měla být dána přistěhovanci možnost ve stanovené lhůtě vyhledat osobu, která by byla ochotna cestovné zaplatit. V praxi se ovšem taková osoba zpravidla nenašla nebo ani najít nemohla, protože přistěhovanci nebyli pro jistotu puštěni na pevninu. V důsledku toho pak měl kapitán či majitel lodi právo prodat přistěhovance jako nesvobodného dělníka kterémukoli zájemci. Tito nesvobodní dělníci se nazývali anglicky „redemptioners“, což znamená v podstatě služebník, odpracovávající přepravné či služebník za přepravné.

Nesvobodnými dělníky se stávaly nezřídka také osoby, odsouzené anglickými soudy k těžkým trestům pro nevelký trestný čin nebo pro potulku, žebrotu či nezaměstnanost na základě tzv. krvavých zákonů. Tito odsouzení mohli však získat milost pod podmínkou, že odjedou do kolonií a tam budou pracovat po určitou dobu jako nesvobodní dělníci. Tuto možnost předpokládala celá řada zákonů, vydaných v Anglii za restaurace. Počítá s ní i „Habeas Corpus Act“ (Karel II., 31, 2) z r. 1679 ve svém článku XIV.⁶⁴⁾ Volba mezi výkonem trestu a žádostí o milost a přesídlení do Ameriky byla však dobrovolná, neboť odsouzenec mohl, ale také nemusel a udělení milosti požádat. Soudy samy nemohly uložit přesídlení za moře jako trest, neboť by to bylo odporovalo mimo jiné právě tomuto zákonu, jehož smyslem bylo zabezpečení svobody poddaných a zabránit jejich uvěznění za mořem, čili deportaci do kolonií.⁶⁵⁾ Tohoto práva nabyly soudy teprve r. 1717 statutem Jiřího I. (4, 11). Nesvobodné dělníky tohoto druhu lze označit jako nesvobodné dělníky-trestance (convict servants). Přezdívalo se jim také „Sedmiletí poutníci Jeho Veličenstva“

⁶²⁾ Faulkner, American Economic History, str. 72; Foner, Dějiny dělnického hnutí, str. 24.

⁶³⁾ Farnam (H. W.), Chapters in History of Social Legislation in the United States to 1860. Vyd. C. Day, Washington, 1938, str. 62; Faulkner, American Economic History, str. 69n; Foner, Dějiny dělnického hnutí, str. 25n. Podrobně a přehledně zpracovává tuto otázku Morris (R. B.), Government and Labor in Early America, New York, 1947.

⁶⁴⁾ K anglickému znění a českému překladu zákona srv. Balík a kolektiv, Texty III, str. 115.

⁶⁵⁾ Plyne to ostatně již z označení zákona „Act for the better securing of the Liberty of the Subject, and for Prevention of Imprisonment beyond the Seas“.

(His Majesty's Seven Year Passengers) nebo „Sedmiletí služebníci“ (Seven Years Servants).⁶⁶⁾

Od těchto nesvobodných dělníků-trestanců, vyvezených větším dílem do Virginie, menším dílem do Západní Indie, je nutno rozlišovat nesvobodné dělníky trestance, odsouzené přímo v koloniích. V tomto případě šlo o osadníky, kteří byli pro nějaký trestný čin odsouzeni koloniálním soudem k nucené práci jako nesvobodní dělníci. K prvním případům tohoto druhu došlo v Massachusetts ve třicátých letech XVII. století.⁶⁷⁾

Vedle uvedených osob se nesvobodnými dělníky stávaly také různé osoby (zejména děti a mladiství), lstí a násilím odvláčené do osad a tam prodané různými profesionálními verbíři a obchodníky s lidmi (kidnappers či kidnabbers), jejichž činnost je jednou z nejhanebnějších stránek v dějinách kolonialismu, a to nejen anglického, ale také holandského, francouzského atd.⁶⁸⁾. Je sice pravda, že anglické úřady stíhaly odvlékání osob, avšak činily tak patrně až na výjimky spíš jen formálně, protože se nepodařilo tuto zločinnost potlačit. Rovněž koloniální soudy se zabývaly žalobami odvláčených osob. Podle Morris⁶⁹⁾ se takové žaloby projednávaly nejdříve v Nové Anglii.

Nesvobodnými dělníky se stávali také insolventní dlužníci. Institut nesvobodných dělníků pro dluhy či dlužníků nesvobodných dělníků měl svého prastarého předchůdce už ve starověkém dlužním otroctví. Na rozdíl od anglického práva, které stíhalo dlužníka vězením, znalo massachusettské právo jak odsouzení k nucené práci pro věřitele, tak vězení pro dluhy, což je patrné z čl. 33 „Zákoníku svobod“. Příklad odsouzení dlužníka k nucené práci byl v Massachusetts zaznamenán už r. 1634 či 1635, kdy jeden osadník byl odsouzen pracovat jako nesvobodný dělník pro svého věřitele až do odpracování dluhu.⁷⁰⁾ Příklad tohoto druhu nebyl ani v Massachusetts, ani v ostatních osadách ojedinělý.⁷¹⁾

Posledním, nemálo důležitým zdrojem nesvobodné práce bílých bylo učení, spojené nezřídka s dětskou prací. Učení se týkalo jen nezletilých (dětí a mladistvých), neboť bylo omezeno věkovou hranicí 21 let u hochů a 18 let u dívek. Dále se lišilo také svým účelem, totiž vyučit učedníka určitému řemeslu. Učedníky se mohli stát jak chlapci, tak dívky, buď se souhlasem rodičů nebo poručníka (učební poměr dobrovolný), nebo, šlo-li o děti chudších, sirotky nebo nemanželské děti, úředních orgánů (učební poměr nucený). Obě formy učebního poměru se od sebe do jisté míry odlišovaly. Předně tím, že dobrovolný učební poměr byl vázán na souhlas rodičů, vyjádřený písemnou smlouvou (projev vůle učedníkovy nemusel být ve smlouvě obsažen), uzavřenou mezi učedníkem a jeho rodiči nebo poručníkem na jedné straně a mistrem na druhé straně, zatím co k učeb-

⁶⁶⁾ Morris, Government, str. 325.

⁶⁷⁾ Morris, Government, str. 346.

⁶⁸⁾ Srv. Marx, Kapitál, I, str. 792.

⁶⁹⁾ Morris, Government, str. 341.

⁷⁰⁾ Morris, Government, str. 356–357.

⁷¹⁾ Morris, Government, str. 354.

nímu poměru nucenému došlo na základě úředního rozhodnutí. Učební poměr dobrovolný byl kratší a rovněž zacházení s učedníky bylo pravděpodobně lepší.

Délka nesvobodné práce byla upravena buď písemnou smlouvou nebo — pokud jí nebylo — zákonem, právním obyčejem či soudním rozsudkem. V Massachusetts (podobně jako v jiných osadách) se pohybovala zhruba od 1 do 7 let. Dolní hranice byla stanovena r. 1631, kdy bylo vydáno nařízení, že nikdo, vyjma usazené držitele domů, se nemůže stát nesvobodným dělníkem na dobu kratší jednoho roku.⁷²⁾ „Zákoník svobod“ stanovil horní hranici 7 lety (čl. 88). Tato hranice nebyla však ve skutečnosti nejzazší, neboť ji bylo možno prodloužit. Předpokládá to podle mého mínění též článek, který stanovil, že nesvobodní dělníci, kteří jsou „nevěrní, nedbalí nebo neužiteční ve své službě... nebudou propuštěni (podtrženo mnou — S. B.), pokud nedají zadostiučinění podle rozhodnutí veřejné moci“. Čl. 88 sice nestanoví blíže, o jaké zadostiučinění mělo jít, ale lze předpokládat, že jím bylo právě uložení mimořádné služby (extra service) čili prodloužení dosavadního závazku rozhodnutím příslušného orgánu. Důvodem podle čl. 88 bylo špatné plnění povinností. Prodloužením mohli být postiženi také nesvobodní dělníci, kteří se pokusili o útěk a byli dopadeni.⁷³⁾ Do jaké míry však byl v těchto případech tento trest používán, lze těžko říci.⁷⁴⁾ Věc je totiž komplikována, že se uprchlík zpravidla dopustil ještě nějakého trestného činu (např. krádeže), pro který pak mohl být potrestán právě prodloužením služby. To ovšem znamená, že k prodloužení služby (uložení mimořádné služby) mohlo dojít nejen za útěk, ale i za různé trestné činy, jako byla např. krádež nějaké věci, potřebné k útěku, v pánově domě. Žhářství, což byl zvláště nebezpečný trestný čin, se trestalo až 21 lety nesvobodné práce.⁷⁵⁾ Podle pozdější soudní praxe (v Essexu) mohla být nesvobodnému dělníku prodloužena služba v případě, že jeho žena uprchla.⁷⁶⁾

Je zajímavé, že koloniální orgány nejen v Massachusetts, ale i jinde stály na stanovisku, že služebníci nemají být propuštěni na svobodu před uplynutím lhůty. Pokud se tak stalo, mohl být pán pokutován a služebníkovy bylo uloženo pracovat až do uplynutí lhůty buď u dosavadního pána nebo u pána jiného.⁷⁷⁾

Po dobu své nesvobodné služby byl nesvobodný dělník pokládán za movitý majetek (podle anglických právních představ za osobní vlastnictví, personal property).⁷⁸⁾ Současně mu byla na druhé straně do určité míry přiznána právní způsobilost (způsobilost k právům a k právním povinnostem a právním úkonům).

⁷²⁾ Morris, Government, str. 390.

⁷³⁾ Morris, Government, str. 437—438.

⁷⁴⁾ Morris, Government, str. 439.

⁷⁵⁾ Morris, Government, str. 466.

⁷⁶⁾ Morris, Government, str. 439—440.

⁷⁷⁾ Morris, Government, str. 390.

⁷⁸⁾ Morris, Government, str. 412.

Za movitý majetek (osobní vlastnictví) byl podle mého mínění pokládán proto, že pán měl dočasné (po dobu dělníkovy nesvobodné práce) nad nesvobodným dělníkem neúplné vlastnictví. Mohl ho prodat, odkázat závětí, darovat, pronajmout či dát věřiteli k uspokojení jeho nároků. Mohl nesvobodného dělníka přiměřeně tělesně trestat, avšak nesměl ho zabít.

Zavedení nesvobodné práce v osadě nebylo zavedením feudálního nevolnictví do osady. Něco takového by bylo ostatně v rozporu i se „Zákoníkem svobod“, který stanovil v čl. 91: „Nikdy nebude mezi námi... nevolnictví...“. Nesvobodný dělník nebyl feudální nevolník. Nesvobodný dělník nebyl připoután k půdě (*glebae adscriptus*), jako tomu bylo v případě nevolníka. Byl zbaven svobody a některých práv jen dočasně. Šlo tedy o stav přechodný, zatím co u nevolníka šlo v zásadě o stav trvalý, přenášený dědičně z generace na generaci.

Nesvobodná práce, přibližující se svými formami předkapitalistickým formám vykořisťování, sehrála ve vývoji kolonie nemalou historickou úlohu. Nesmíme zapomínat, že Massachusetts (stejně jako ostatní osady) byl v ekonomickém smyslu svobodnou kolonií, trpící chronickým nedostatkem pracovních sil. Zavedení nesvobodné práce mělo právě tento nedostatek odstranit a vytvořit předpoklady pro rozvoj kapitalismu v osadě.⁷⁹⁾

Řekli jsme už, jaká práva měl pán nad svým nesvobodným dělníkem. Je třeba ještě dodat, že tato práva byla právním řádem důrazně chráněna. Tak např. byly stíhány velmi přísnými tresty (bičováním, posazením do želez atd.) osoby, které odlákaly nebo násilně odvlékly cizího nesvobodného dělníka. Bylo trestáno i podplácení a vydržování nesvobodných dělníků za tímto účelem. Bylo zakázáno pod pokutou používat k práci cizího nesvobodného dělníka bez souhlasu jeho pána. Pán měl právo žádat vydání uprchlého nesvobodného dělníka z některé jiné osady a mohl podat žalobu proti osobám, které rušily jeho vlastnické právo k nesvobodnému dělníku.⁸⁰⁾

Pánova moc nad nesvobodným dělníkem nebyla však pojmově neomezená. Tak pán nebo po jeho smrti vykonavatel poslední vůle či správce pozůstalosti nemohli podle čl. 86 bez úředního svolení poskytnout (např. pronajmout) nesvobodného dělníka třetí osobě na dobu delší 1 roku. Tato zásada byla převzata i do „Knihy obecných zákonů a svobod“ z r. 1648, která navíc stanovila, že bez úředního souhlasu „každé takové postoupení bude podle práva zrušeno“ (*everie such Assignment to be void in Law*).⁸¹⁾ Nesvobodného dělníka toto ustanovení chránilo i tak jen nepatrně, protože získat úřední svolení nebylo jistě nic obtížného.

Jak jsme už řekli, mohl pán své nesvobodné dělníky (včetně učedníků) přiměřeně tělesně potrestat, pokud se ovšem nerozhodl pohnat je před soud. Pokud pán své kázeňské pravomoci nad nesvobodným dělníkem

⁷⁹⁾ Marx (K.), *Bída filosofie*, Praha, 1950, str. 102.

⁸⁰⁾ Morris, *Government*, str. 416–419.

⁸¹⁾ General Lawes, str. 39.

zneužíval a choval se k němu se zvláštní krutostí, mohl nesvobodný dělník podle čl. 85 (opírajícího se patrně o ustanovení Mojžíš 5, 23, 15, 16) požádat některého politicky plnoprávného osadníka o poskytnutí asyly. Článek 87 rovněž chránil nesvobodné dělníky před krutostí pánů. Stanovil, že pán, který by zmrzačil nebo zohyzdil svého služebníka (ať muže nebo ženu), je povinen ho propustit na svobodu a dát mu odškodnění, stanovené soudem. Toto ustanovení, jehož starozákonní předlohu bychom našli v Mojžíš 2, 21, 26–27, pokládalo pachatele za nevinného, došlo-li ke zmrzačení nebo zohyzdění nesvobodného dělníka při bití „zjevně nešťastnou náhodou“. Tato výhrada poskytovala ovšem mnoho možností pánovi, takže ustanovení čl. 87 se stalo pro nesvobodné dělníky ve většině případů bezcenným. Na druhé straně však nelze říci, že se příliš kruté zacházení pánů se služebníky vůbec nestíhalo, neboť čas od času byli někteří páni skutečně potrestáni pokutou, napomenutím, vyobcováním z církve a v ojedinělých případech odnětím nesvobodného dělníka.⁸²⁾

Pán samozřejmě neměl vůči nesvobodnému dělníku jen práva, ale také určité povinnosti. Byl povinen poskytovat mu stravu, oděv a ubytování. Mzdu — až na výjimečné případy — páni svým nesvobodným dělníkům během služby nevypláceli. Na konci služby měla být dána nesvobodným dělníkům výslužka. V Massachusetts tuto pánovu povinnost předpokládá čl. 88 „Zákoníku svobod“, který stanovil, že „služebníci, kteří sloužili pilně a věrně pro blaho svých pánů po sedm let, nebudou odesláni s prázdnou“. Tato zásada byla vtělena do „Zákoníku svobod“ patrně jak pod vlivem Starého zákona (Mojžíš 2, 21, 2; Mojžíš 3, 25, 39–40; Jeremiáš 34, 14), tak pod vlivem anglického práva. Výslužka zahrnovala zpravidla svršky, nástroje apod. V některých osadách byla nesvobodným dělníkům dáвана také nevelká výměra půdy.⁸³⁾ Zda se i tato praxe přidělování půdy prováděla v Massachusetts, není jisté. „Zákoník svobod“ sám takové přiděly půdy nepředpokládá. Výslužku bylo možno vymáhat soudně (pouze půda jako příslibená část výslužky nebyla vymahatelná).⁸⁴⁾ Ustanovení čl. 85–88, o nichž jsme právě mluvili, svědčí teoreticky o poměrně humánním přístupu zákonodárců k nesvobodným dělníkům. Jejich skutečný význam nelze však nijak přeceňovat, protože v tvrdých, drsných podmínkách koloniálního života v XVII. století zůstávaly namnoze spíše jen jakýmsi zbožným přáním zákonodárců než skutečností.⁸⁵⁾

Jak jsme už řekli výše, přiznával právní řád nesvobodným dělníkům právní způsobilost (způsobilost k právům a právním povinnostem a k právním úkonům), nikoli však v plném rozsahu a bez omezení.

Tak zejména je třeba znít se o tom, že nesvobodný dělník nebyl způsobilý uzavřít bez pánova souhlasu a zmocnění smlouvu, zavazující pána. Pokud se tak stalo, pán nebyl smlouvou vázán (jestliže ji dodatečně ne-

⁸²⁾ Morris, Government, str. 473, 476–477.

⁸³⁾ Osgood, American Colonies, I, str. 458.

⁸⁴⁾ Morris, Government, str. 396.

⁸⁵⁾ Připouští to i někteří buržoasní autoři. Srv. např. Farnam, Chapters, str. 65.

uznal) a nesvobodný dělník mohl uplatňovat u soudu námitku, že smlouvu uzavřel jako nesvobodný dělník, a žádat o její zrušení.⁸⁶⁾

R. 1630 vydala výkonná rada nařízení, které zakazovalo nesvobodným dělníkům obojího pohlaví v době služby „dát, prodat nebo směniti jakékoli zboží“ (to give, sell or truck any commodities whatsoever) bez pánova svolení, pod pohružkou pokuty či tělesného trestu.⁸⁷⁾

Jinými slovy, tímto nařízením byla omezena služebníková způsobilost uzavírat samostatně smlouvy darovací, trhovou a směnnou. Toto omezení se patrně netýkalo jen pánových věcí (i když je zákonodárce měl především na mysli), ale také věcí nesvobodného dělníka. Usuzuji tak z toho, že nesvobodný dělník mohl nakládat svým majetkem (i když jej získal před započítím služby) jen se souhlasem pánovým. To ovšem neznamená, že si pán mohl majetek služebníkův přivlastnit nebo jej užívat, protože pán mohl služebníkův majetek získat proti jeho vůli jen na základě soudního řízení. Z toho lze vyvodit, že služebnickovo vlastnictví k majetku, získanému před službou, bylo právním řádem respektováno. A nejen to. Nesvobodný dělník mohl nabývat i během služby pro sebe majetkových práv, ať už na základě darování mezi živými či na základě závěti. Pokud konal se souhlasem pána práci pro osoby třetí, náležela mu za ni odměna. Na druhé straně mohl nesvobodný dělník obdarovat se souhlasem pána jiné osoby (zpravidla příslušníky pánovy rodiny). Mohl také odkázat svůj majetek závěti. V ojedinělých případech vystupují nesvobodní dělníci dokonce jako věřitelé.

Nesvobodný dělník mohl žalovat (zejména také, byla-li mu upírána svoboda po uplynutí doby nesvobodné práce) a býti žalován. Mohl také vystupovat na soudě jako svědek a to dokonce i proti svému pánu či naopak v jeho prospěch. Nesvobodný dělník musel ovšem při uskutečňování svých práv počítat s několika nepříznivými činiteli. Jedním z nich bylo složení soudů a porot, kde zasedali pouze zámožnější svobodní lidé. Pán mohl ovlivnit výsledek soudního řízení působením na svědky (zejména, šlo-li o jeho služebníky). Kromě toho hrozilo nesvobodnému dělníkovi nebezpečí, že bude potrestán, jestliže soud shledá jeho obžalobu proti pánovi za „neoprávněnou“.⁸⁸⁾ Že toto opatření bylo namířeno proti nesvobodným dělníkům, kteří se chtěli dovolávat spravedlnosti u soudu třídně složeného a třídně smýšlejícího, není třeba zvlášť dokazovat.

Pokud jde o druhou formu nesvobodné práce, o t r o c t v í černých, je třeba říci, že nesehrálo v Massachusetts nikdy takovou úlohu jako v jižních koloniích. Rovněž počet černých otroků tam nebyl nikdy příliš vysoký.⁸⁹⁾

V prvních desetiletích se v kolonii dokonce projevovaly silné protiotrocké

⁸⁶⁾ Morris, Government, str. 512.

⁸⁷⁾ General Lawes, str. 38. Toto nařízení se v praxi skutečně provádělo. Jeden z prvních případů uvádí např. Palfrey, History, I, str. 321.

⁸⁸⁾ K procesní způsobilosti nesvobodných dělníků i k jejímu omezení různými činiteli srv. Morris, Government, str. 500n.

⁸⁹⁾ Barry, History, II, str. 6. První černochoz přivezl ze Západní Indie r. 1638 William Pierce. Srv. Felt, Ecclesiastical History, I, str. 333.

nálady, a to nejen mezi prostými osadníky, ale i mezi příslušníky vládnoucí vrstvy.⁹⁰⁾

Tyto nálady, vycházející z hledisek ekonomických (nízká produktivita otrocké práce) a filosofických, našly svůj výraz i v čl. 91 „Zákoníku svobod“ (umístěném příznačně pod titulem „Práva cizinců a cizozemců“), který stanovil:

„Nikdy nebude mezi námi otroctví, nevolnictví nebo poroba, leč by šlo o zákonné zajatce, vzaté ve spravedlivých válkách a o takové cizince, kteří se sami prodali nebo nám byli prodáni. A ti budou požívat všech svobod a křesťanského zacházení, jaké podle mravních zásad vyžaduje boží zákon, ustanovený v Izraeli, [a] týkající se takových osob.“

Protiotrocké nálady se projeví výrazně i o několik let později v případě kapitána Jamese Smitha a Thomase Keysera, stíhaných pro dovoz černých otroků z Guineje. Zákonodárné shromáždění projednávalo věc v letech 1645–1646. Odsoudilo zavlečení černochoů jako ohavný a do „nebe volající hřích“ (heinous and crying sin) a nařídilo odvézt černochoy zpět do vlasti.⁹¹⁾

Oba uvedené prameny (čl. 91 „Zákoníku svobod“ i nařízení zákonodárného shromáždění z r. 1646) nasvědčují tomu, že v prvních desetiletích (přinejmenším ve 30. a 40. letech XVII. století) bylo otroctví v osadě formálně zakázáno. Určité pochybnosti by mohla vzbudit slova „leč by šlo o ... takové cizince, kteří se sami dobrovolně prodali nebo nám byli prodáni,“ obsažená v čl. 91. Z této výhrady by se totiž dalo naopak usuzovat, že přece jen čl. 91 otroctví připouštěl. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. O nečetných černoších, kteří se v osadě objevili poměrně brzy, se sice někdy mluví jako o otrocích⁹²⁾, ve skutečnosti však nešlo o otroky, ale o černé nesvobodné dělníky, kteří se po uplynutí stanovené lhůty stali svobodnými.⁹³⁾ Tito černí nesvobodní dělníci mohli mít, podobně jako bílí, majetek, mohli nabývat ze závěti, atd. Mohli vystupovat jako svědci, sloužili v milici a mohli se stát i členy církve.⁹⁴⁾ Děti zrozené z černé matky, se nestávaly zprvu z tohoto důvodu nesvobodnými.⁹⁵⁾

Podobně tomu bylo i v jiných osadách. Avšak později, počínaje šedesátými lety XVII. století, se právní postavení černochoů začalo zhoršovat. Z černých nesvobodných dělníků se stávali postupně otroci. Jak tento proces, tak změny v právním postavení černochoů spadají mimo časový rá-

⁹⁰⁾ Tento postoj nicméně nebránil tomu, aby r. 1638 nebyli prodáni indiánští zajatci do Západní Indie. Srv. Winthrop's Journal, I, str. 227–228.

⁹¹⁾ Srv. k tomuto případu Felt, Ecclesiastical History, I, str. 554–555, 584.

⁹²⁾ Tak např. Felt, Ecclesiastical History, I, str. 555.

⁹³⁾ Foner, Dějiny dělnického hnutí, str. 25.

⁹⁴⁾ Winthrop's Journal, II, str. 26. Na rozdíl od Palfreye, History, II, str. 30, pozn. 2, kde se mluví v této souvislosti o otrokyni, používá Winthrop výrazu „černá dívka, služebnice“ (a negro maid, servant), nikoli slova „otrokyně“.

⁹⁵⁾ Palfrey, History, II, str. 30, pozn. 2. Později následovalo dítě, právní postavení matčino. Srv. k tomu Kent (J.), Commentaries on American Law. Vyd. J. M. Gould, II, Boston, 1896, str. 253/372, pozn. a.

mec, který si v této stati stanovíme. Proto se o nich zmíníme jen ve vší stručnosti.

Uvedený proces, probíhající zvláště výrazně v jižních osadách, začal zákazem propouštění černochů na svobodu. Příčina tohoto zákazu tkvěla ve zjištění, že otrocká práce je levnější než práce nesvobodných dělníků, neboť náklady na otroka byly menší a přitom ho mohl pán vykořisťovat ne po několik let, ale po celý život, nemluvě ani o tom, že mu náležely i děti jeho otrokyně.

Tento proces neprobíhal ve všech koloniích stejně rychle a se stejnou intenzitou. Zdá se však, že koncem koloniálního období uznávaly otroctví všechny osady.⁹⁶⁾ Je ovšem třeba dodat, že na druhé straně ty kolonie, kde otrocká práce nehrála v hospodářství příliš významnou úlohu, zrušily otroctví brzy po nabytí nezávislosti (Massachusetts r. 1780).

Pokusíme-li se shrnout naše poznatky o právním postavení nesvobodných, musíme si předem uvědomit, že v prvních desetiletích trvání osady byli v ní pouze nesvobodní dělníci (většinou běloši a jen ve zcela nepatrném počtu také černoši).

Jejich právní postavení lze charakterizovat takto:

Nesvobodní dělníci, nad nimiž měl pán dočasné, neúplné vlastnictví, neměli ve srovnání se svobodnými plné právní způsobilosti. Právní způsobilost nesvobodných dělníků bylo totiž nutno v zájmu jejich pánů omezit tak, aby měli možnost vykonávat nad nesvobodnými svou moc a plně je vykořisťovat.

Základní lidská práva byla nesvobodným — na rozdíl od svobodných — přiznána jen v míře, únosné z hlediska třídních a politických zájmů jejich pánů i ostatních osadníků. Čl. 85–88 „Zákoníku svobod“ jim pak byla zaručena jistá, byť i poněkud ilusorní právní ochrana.

Politických práv nesvobodní dělníci neměli. Zatím co politicky plnoprávní osadníci je měli od samého počátku a svobodní, politicky neplnoprávní osadníci je získávali postupně, nesvobodným dělníkům byla upírána po celé koloniální období.

Otroctví, proti němuž se zprvu projevoval z ekonomických a filosofických důvodů značný odpor, stalo se právem uznaným zařízením teprve později.

VI. CIZINCI A JEJICH PRÁVA

I v této stati se opřeme hlavně o „Zákoník svobod“, který je pro rané období i v otázce nejcennějším pramenem.

O právech cizinců se v tomto zákoníku mluví v šesti ustanoveních, z nichž polovina (čl. 89–91) byla soustředěna v titulu „práva cizinců a cizozemců“, další dvě (čl. 2 a 12) v úvodní části zákoníku a šesté ustanovení (čl. 52) v titulu „Zvyklosti, práva a svobody, týkající se soudních řízení“.

⁹⁶⁾ F a r n a m, Chapters, str. 65.

Z těchto ustanovení se především můžeme dovědět, že čl. 2 bylo cizincům zaručeno, že budou požívat „téže spravedlnosti a práva, jež jsou obecné pro osadu“, a čl. 52 jim byla poskytnuta „taková ulehčení a dispense v trestní nebo v jiné záležitosti, jak to vyžaduje náboženství a právo“. Zajímavé na věci je, že čl. 2 mluví o cizincích jako o lidech, „podrobených této jurisdikci“, tj. soudům či jiným orgánům osady. Zákonodárci uplatnili v tomto případě nepochybně myšlenku svrchovanosti státu nad všemi osobami, nalézajícími se v jeho hranicích, tedy myšlenku, která se rozvíjela v anglickém právu přinejmenším už během XVI. století.⁹⁷⁾

Vedle zmíněných práv, zajištěných ostatně už zřízením zvláštního cizineckého soudu, měli cizinci teoreticky i právo předstoupit před osadní veřejná shromáždění (*publique Courts*) a podávat jim své petice, žaloby, návrhy atd., což by svědčilo o tom, že jim právní řád přiznával jistě nemálo důležité právo petiční. Do jaké míry mohli toto právo skutečně uplatnit, není zcela jednoznačné vzhledem k postoji koloniálních orgánů vůči cizincům před rokem 1641.⁹⁸⁾

Do jisté míry tomu tak bylo i v případě čl. 89, slibujícího všem lidem jiných národů „zastávajícím pravé křesťanské náboženství“ právo na asyl „před tyranstvím nebo útlakem jejich pronásledovatelů nebo před hladem, válkami nebo z jiné takové nezbytné a nutkové příčiny“. Toto ustanovení bylo vloženo do zákoníku patrně právě pod dojmem otřesných zkušeností ze současných událostí na bojištích třicetileté války i z doby feudálně absolutistického útlu v mateřské zemi. Jeho cenu zmenšilo bohužel právě hledisko náboženské (podkreslené důvody politickými), které nepochybně zbavilo řadu lidí možnosti získat v kolonii útočiště.

Čl. 90 pak chránil cizince, ztroskotavší na pobřeží kolonie, před „násilím nebo bezprávím (vůči) jejich osobám nebo majetku“. Trosečníkům měla být podle tohoto článku poskytnuta pomoc bez ohledu na to, šlo-li o trosečníky z plavidel „přátelských nebo nepřátelských“. V praxi se patrně další postup vůči „nepřátelským“ trosečníkům řídil zásadou reciprocity. Pokud jde o jejich majetek, přidržel se zákoník v podstatě anglické úpravy, podle níž byl majetek uložen pro vlastníka po dobu roku a dne. Teprve po ní připadl králi.⁹⁹⁾ Zákoník nestanoví sice tuto lhůtu, ale pravděpodobně ji zachovával. Ztroskotané věci připadly nejspíš kolonii.

Poslední ustanovení, čl. 91, chránilo cizince před nezákonným zajičením či lépe nezákonným odvečením (*kidnapping*), jak tomu bylo v případě guinejských černochů, odvečených kapitánem *Smithem* a *Thomasem Keyserem*. Současně s tím je chránilo i před zotročením.

Sám zákaz otroctví, vyjadřující protiotrokářské nálady osadníků, byl jistě pokrokovým rysem čl. 91, odpovídajícím i anglickému obecnému právu, které neuznávalo otroctví jakožto instituci, odporující přirozenému

⁹⁷⁾ Holdsworth (W. S.), *A History of English Law*, V, London, 1945, str. 49.

⁹⁸⁾ K více či méně nepřátelským opatřením vůči cizincům srv. Felt, *Ecclesiastical History*, I, str. 255–256, 287–288, 341, 362, atd.

⁹⁹⁾ Kent, *Commentaries*, II, str. 360/565.

právu.¹⁰⁰⁾ Nicméně týž čl. 91 připouští nesvobodnou práci cizinců v osadě, jestliže se „sami dobrovolně prodali nebo nám byli prodáni“. Připouští také zajetí a uvržení do stavu nesvobodných, došlo-li k němu „ve spravedlivých válkách“.

Článkem 91 jsme vyčerpali ustanovení „Zákoníku svobod“ o cizincích.

Zákonodárci v nich nepodali ucelený obraz o právním postavení cizinců, omezující se jen na vymezení některých jejich práv. Domnívám se, že tento obraz ani podat nemohli, protože dokonce ani v anglickém právu, mnohem propracovanějším, by byli nemohli ve své době ještě najít dostatečných podkladů.

ZÁVĚR

Koloniální společnost Massachusetts byla společností buržoasního typu, nesoucí charakteristické prvky společnosti v raném období vývoje kapitalismu.

Sociální struktura rané koloniální společnosti byla produktem historických podmínek, mezi nimiž hraje nejdůležitější úlohu skutečnost, že Massachusetts byl, stejně jako ostatní kolonie v severní Americe, v ekonomickém ohledu svobodnou kolonií.

Sociálně-ekonomické struktury odpovídá i politické zřízení s politickými rozdíly nejen mezi svobodnými a nesvobodnými, ale i mezi oběma skupinami svobodných osadníků.

Nerovné je i právní postavení jednotlivých kategorií obyvatelstva. Právní řád je, přes buržoasní charakter formující se koloniální společnosti, z objektivních historických důvodů ještě příliš dalek formální rovnosti lidí před zákonem, proklamované buržoasními revolucemi XVIII. a XIX. století, a zůstává, jak ani jinak nemůže být, odrazem své doby a své sociálně-ekonomické základny.

STANISLAV BALÍK

SOCIAL STRUCTURE AND LEGAL STATUS OF THE POPULATION IN THE EARLY COLONIAL PERIOD IN MASSACHUSETTS

SUMMARY

In his article „Social Structure and Legal Status of the Population in the Early Colonial Period in Massachusetts“ the author discusses a number of problems.

In Part I paying attention to the analysis of the historical type of the colonial society in Massachusetts he comes to the conclusion that in the Colony developed gradually a bourgeois type society bearing — notwithstanding its lack of maturity and the different historical conditions (it was a free colony in the economical sense) — the typical features of a society in the early period of the development of capitalism.

¹⁰⁰⁾ Kent, Commentaries, II, str. 248/365.

In Part II he shows the fundamental division of the society into those who were free and those who were not. From the fundamental division follows yet a further division:

a) of the free colonists into colonists enjoying full political rights (freemen) and colonists with restricted political rights (non-freemen).

b) of the non-free colonists into non-free workers or servants and slaves.

In Part III basic human rights are dealt with. Starting, in particular, from an analysis of the Body of Liberties of 1641 the author shows that the basic human rights were the result of the political struggle between the masses of colonists and the ruling „aristocratic“ group. The rights were influenced by the economical, social and political conditions in the Colony, by the relationship between the Colony and the mother-country as well as by the revolution taking place in England.

The formulation of the basic human rights recalls, according to the author, the provisions of the English freedom charters and statutes. But the Massachusetts legislators imprinted them with a new political and class content, aiming at the development and strengthening of a society of another historical type, of a bourgeois society.

In Part IV on the legal status of the individual groups of the free population, i. e. of the colonists enjoying full political rights (freemen) and the colonists denied full political rights (non-freemen), the author points out the differences between the two groups. He demonstrates that the legal status of the two groups, equal in principle with respect to civil legal capacity and with respect to the basic human rights accorded, differed considerably as far as the extent of the political rights granted to them was concerned.

The legal system of the Colony at first accorded political rights just to colonists enjoying full political rights (freemen) to extend them only later partly to free colonists with restricted political rights (non-freemen).

In Part V the author analyses the legal status of the non-free components of the population, of the non-free workers and slaves, both from the aspect of legal capacity and from that of political rights.

In the final Part VI the status of aliens is discussed by the author. He concludes that though the legal system safeguards some of their rights, the ruling leaves gaps, not providing a complete picture of the status of the aliens in the Colony.

Отзвуки движения „Чешских братьев“ в Прибалтике в 18—19 веках

Universita P. Stučky, Riga, Lotyšská sov. soc. republika

В. О. МИЛЛЕР — Э. А. МЕЛЬКИСИС

Прибалтийские земли, населенные латышами и эстонцами, в 13 веке огнем и мечем были завоеваны германскими крестоносцами, а населявшие народы их поработены. С этого времени вплоть до 20 века здесь господствовало остзейско-немецкое дворянство и духовенство. В 18 веке (1721 г.) Прибалтика была присоединена к России, что имело прогрессивное значение для исторических судеб прибалтийских народов, для их дальнейшего развития. Но и после присоединения к России немецкое господство до конца 19 века сохраняло большинство своих привилегий.

В 18—19 вв. в Прибалтике среди латышских и эстонских крестьян получили распространение религиозно-политические идеи так называемых гернгутеров. Религиозно-общественное движение гернгутеров зародилось в местечке Гернгуте, Саксония (Германия). Но своими корнями это движение уходит к „чешским братьям“ — представителям религиозной секты, возникшей, как известно, в середине 15 века после поражения таборитов в Чехии. Возникновение гернгутерских общин непосредственно связано с той ветвью „чешских братьев“, которая действовала в Моравии и именовалась „моравскими братьями“.

Как известно, общины „моравских братьев“ после ликвидации политической самостоятельности Чехии, последовавшей в результате Белогорской битвы в 1620 году, подвергались разгрому. Значительное большинство „моравских братьев“ во главе с их последним епископом — видным чешским мыслителем Яном Амосом Коменским (1592—1670) эмигрировало сначала в Польшу, потом и в другие страны.

В Моравии оставалась и продолжала нелегально действовать лишь небольшая часть „моравских братьев“. Но в начале 18 века и они вынуждены были покинуть родину.⁴⁾ Под руководством своего предводителя Христиана Давида (1690—1751) оставшиеся „моравские братья“ в 1722 году переселились в Саксонию, где они нашли покровителя в лице саксонского графа Николая Людвига фон Цинцендорфа (1700 до 1760), позже ставшего идейным руководителем гернгутерских общин. В имении Цинцендорфа переселенцы из Моравии обосновали свою

⁴⁾ См. Р. Каливода. Моравские братья. Философская энциклопедия, т. III, М., 1964, стр. 498.

колонию, получившую название „Гернгуте“ (Herrnhut — нем. „господское стадо“).

С именем предводителя „моравских братьев“ Х. Давида связано также возникновение гернгутерских общин в Прибалтике. В октябре 1729 года Х. Давид с целью распространения идей гернгутерства прибыл в Ригу, где его гостеприимно принял лютеранский пастор Гауфман (Haufmann) и его помощник Лодер, являвшийся в то время ректором рижского лицея. Уже до конца 1729 года в Риге образовался небольшой кружок (13 чел.) из сторонников братских общин. Правда, в этот самый начальный период приверженцами гернгутерских идей являлись только немцы, принадлежавшие к привилегированным сословиям. Некоторые из них заинтересовались чисто религиозным содержанием движения, идеями нравственнорелигиозного очищения и морального самосовершенствования, а другие (помещики, пасторы) рассчитывали, что с помощью распространения таких гернгутерских идей, как непротивление злу, смирение, покорность и трудолюбие удастся смягчить враждебность латышского и эстонского крестьянства к остзейскому дворянству и духовенству, воспрепятствовать развитию классовой борьбы и повысить производительность крестьянского барщинного труда.

Среди латышских и эстонских крестьян гернгутерское движение начинается с 1730 года, когда проповедник Х. Давид по приглашению нескольких помещиков совершил поездку в северную Лифляндию (как в ту ее часть, которая была населена латышами, так и в ту, которая была населена эстонцами). Здесь он, работая столяром, непосредственно общался с латышскими ремесленниками, крестьянами, овладел латышским языком.

Тяжелое крепостное рабство и эксплуатация крестьян, откуда крестьяне и ремесленники не видели выхода, а также тесная связь господствовавшей в Лифляндии лютеранской церкви с эксплуататорами-помещиками, неприкрыто немецкий характер церкви, помещичий образ жизни пасторов — все это составляло социальную почву, где разрастались семена новых гернгутерских идей. Особо привлекательным для крестьян был известный внутренний демократизм нового движения, его близость к трудовой жизни крестьян и ремесленников, унаследованный из учений таких идеологов чешско-моравских „братьев“ как Лукаш Пражский (р. ок. 1460—1528), Ян Амос Коменский и др. Гернгутеры объединились в общине без пасторов, под руководством своих старейшин. Они не требовали от членов общин разрыва с лютеранской или католической церковью. Богослужения происходили в „домах сходов“ или под открытым небом без соблюдения церковных церемоний. Вступившие в общину крестьяне становились ее активными деятелями. Со временем любовью из них мог стать руководителем общины. Члены гернгутерских общин называли друг друга братьями, откуда и само объединение получило название „братской общины“.²⁾

Как отмечалось выше, распространению в Прибалтике отдельных положительных сторон организации и деятельности общин „чешских братьев“, являвшихся демократической организацией чешского народа, хранительницей его национально-освободительных традиций и крупной культурной силой,³⁾ способствовало определенное сходство исторических условий, в которых находились народы Чехии и Прибалтики. Как

одни, так и другие находились в крепостной зависимости, под иноземным игом. Как одни, так и другие в условиях жестокой феодальной эксплуатации и национального угнетения сохранили живое стремление добиться политического и экономического освобождения.

Латышские и эстонские крестьяне ненавидели своих угнетателей и боролись против них. Они ненавидели и господствовавшую церковь, уклонялись от выполнения насильственно навязанных им церковных обрядов. Остзейское дворянство даже не стеснялось в проекте „Свода рыцарского и земского права Лифляндии“ (1740 г.) прямо записать о том, что церковь должна всемерно защищать власть помещиков: „в целях предотвращения неповиновения крестьянских масс и чтобы по возможности глубже укрепить в них уважение к помещикам и прочему начальству, что необходимо для обеспечения безопасности помещиков, пасторы немецких⁴⁾ приходов должны неотступно и серьезно говорить об этом крестьянам и по возможности лучше прививать им нужное послушание“.⁵⁾ Крестьяне в общем верно понимали, что лютеранские пасторы, жившие в своих имениях и эксплуатировавшие подчиненных им крестьян, были такими же крепостниками, как и все прочие помещики. В противоположность этому, простота „братских общин“ и их близость к народным массам, являлись для крестьян большой притягательной силой.

Главным центром гернгутерского движения в Лифляндии стал Валмиерский уезд. Имения этого уезда — Валмиермуйжа, Мурмуйжа, Буртниеки и Зварте принадлежали вдове генерала Галларта, которая находилась под влиянием пиетизма и оказывала гернгутерскому движению свое покровительство. В 1736 году в г. Валмиеру приехал приглашенный Галларт главный организатор гернгутеров, саксонский граф Цинцендорф. Чтобы способствовать распространению гернгутерского учения, по совету Цинцендорфа, Галларт основала в 1737 году в Валмиермуйже специальную семинарию, где латышских юношей обучали грамоте и подготавливали для работы проповедниками и учителями. Из семинарии вышли деятели латышских братских общин, среди которых особенно активными были Петерис Шкестерс и Петерис Кисис, позже выступившие защитниками крепостных крестьян от произвола остзейских помещиков.

Вскоре гернгутерские общины стали выходить из-под влияния немецкого дворянства. В январе 1739 года в гор. Балмиера было организовано первое собрание латышей, представителей ближайших общин, а летом — большое празднование троицы, получившее широкие отзвуки среди латышских крестьян северной части Лифляндии.⁶⁾

В 1742 году в г. Валмиера была основана первая гернгутерская община; в том же году были основаны еще три общины — в местечках

²⁾ См. История Латвийской ССР, том I, Изд. АН Латв. ССР, 1952, стр. 301.

³⁾ См. В. Д. Неронова. Община чешских братьев и ее эволюция. Научные доклады высшей школы. Исторические науки, 1961. № 1, стр. 175.

⁴⁾ „Ненемцы“ назывались латыши и эстонцы, т. е. коренное население Прибалтики.

⁵⁾ Budberg—Schrader. Des Herzogthums Livland Ritter- und Landrechte, ЦГИА Латв. ССР, ф. 4038, оп. 2, д. 372.

⁶⁾ См. М. Plitt. Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland, Gotha, 1861, S. 113.

Страупе, Лиепе и Марсенах. Общее количество организованных членов общин к этому времени в латышской части Лифляндии уже достигало почти 3 тысяч, а в эстонской части (с островом Саарема) около 9 тысяч.

В среде латышских и эстонских крепостных крестьян гернгутерское движение, как признано историками Советской Латвии, „приобрело весьма определенную политическую окраску“.⁷⁾ Несмотря на отсталую сектантско-религиозную форму, гернгутерское движение, охватившее крестьянские массы, приобрело значение классового протеста против господствовавшей лютеранской церкви и ига остзейского дворянства. История показывает, что в условиях феодально-крепостнической эксплуатации, когда крестьянская масса подавлена беспросветной нуждой и темнотой, классовые противоречия нередко принимают религиозную окраску. Протесты эксплуатируемых выражаются в форме сектантских движений, враждебных господствующему классу.

В начале 40-х годов 18 века в эстонской части Лифляндии крестьяне, объединившиеся в братские общины, в ряде случаев открыто демонстрировали свою ненависть к игу остзейских баронов. Их ненависть к угнетателям, мысли о необходимости активной борьбы против помещиков выражались в форме „пророческих предсказаний“ и „проповедей“. Большую популярность среди эстонских крестьян приобрел проповедник гернгутерской общины Таллинаский Паап (1710—1768), в проповеднической деятельности которого видно было „яркое выражение антикрепостнической идеологии крестьянства“.⁸⁾ Подобно Томасу Мюнцеру Таллинаский Паап считал себя прямым орудием в руках божьих, с помощью которого может быть изменен общественный строй. На сходках у Таллинаского Паапа, где собирались не только члены общин, но и многие окрестные крестьяне — не члены общин, обсуждались вопросы о тяжелом экономическом положении крестьян, о том, как освободиться от крепостного рабства.⁹⁾ Таллинаский Паап проповедовал, что скоро придет время, когда имения будут принадлежать не помещикам, а самим крестьянам. За такие открытые антикрепостнические выступления в 1742 году был арестован как сам Таллинаский Паап, так и около 60 крестьян — его слушателей и наиболее убежденных сторонников.

Очень скоро остзейское дворянство и духовенство начали понимать, что гернгутерское движение, которое кое-кто из них намеревался использовать для усиления своего господства, постепенно стало оборачиваться против них. Вступившие в общины гернгутеров крепостные крестьяне выходили из-под влияния лютеранских пасторов. Представители лютеранского духовенства не без основания стали жаловаться, что братские общины подрывают авторитет местных пасторов, объединяют крестьян в организации, находящиеся вне церковного контроля. Помещики со своей стороны стали проявлять недовольство тем, что члены гернгутерских общин, собираясь в своих молитвенных домах, часто по ночам, обсуждают не только религиозные, но и чисто житейские вопросы. На этих собраниях часто намечались планы сопротивления увеличению по-

⁷⁾ История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Второе переработанное и дополненное издание, под ред. академика А. А. Дризула, Рига, 1971, стр. 104.

⁸⁾ История Эстонской ССР, том I, Таллин, 1961, стр. 544.

⁹⁾ История Эстонской ССР, том I, Таллин, 1961, стр. 544.

мещиками количества барщинных дней и усилению крепостнической эксплуатации. Особенно не нравилось помещикам, что члены гернгутерских общин обучаются грамоте.

По предложению консистории и коллегии лифляндского ландтага генерал-губернатор Лифляндской губернии граф Ласси в 1743 году назначил специальную комиссию из дворян и пасторов для расследования деятельности гернгутеров. Остзейскому дворянству удалось убедить императрицу Елизавету издать в 1743 году указ о запрещении деятельности гернгутерских братских общин. В связи с этим прекратила свое существование и руководимая гернгутерами учительская семинария в городе Валмиера. Руководители гернгутерского движения стали подвергаться репрессиям. Реакционная лифляндская консистория требовала изгнать из Прибалтики (Лифляндии) гернгутерских „братьев“ иностранцев, запретить им переписываться с лифляндскими „братьями“, уничтожить написанные на латышском языке гернгутерские книги и привлечь к ответственности тех пасторов, которые более или менее благосклонно относились к гернгутерскому движению. На практике эти требования были осуществлены лишь частично.

Несмотря на запрещение и репрессии, гернгутерское движение в Прибалтике не прекратилось, так как не изменилось социально экономическое положение крестьян, сохранилось недовольство крестьян этим положением. Почти все гернгутерские общины продолжали свою деятельность, но теперь уже как нелегальные организации. Сходки гернгутеров происходили тайно, большей частью ночью, в крестьянских хуторах, а иногда и в лесу. В условиях нелегального существования гернгутерская община организационно распадалась на небольшие кружки от трех до пяти человек в каждом. Руководство кружками находилось в руках латышей и эстонцев. Три — семь кружков составляли конференцию, которая собиралась по воскресным вечерам. Таким образом, запрещение движения гернгутеров, вопреки ожиданиям дворянства, способствовало большему организационному укреплению „братских“ общин, усилению антиклерикального, антикрепостнического содержания их деятельности.

Кроме того, запрещение гернгутерского движения способствовало развитию латышской рукописной литературы. Надо иметь в виду, что в условиях созданного немецкими колонизаторами жестокого режима феодально-колониального угнетения и порабощения, не могла успешно развиваться ни материальная, ни духовная культура латышского и эстонского народов. Завоеватели, держа в своих руках всю политическую, экономическую и идеологическую власть, всячески препятствовали получению образования, созданию своей письменности и печатной литературы прибалтийских народов. Так как в период запрещения официальная гернгутерская литература, как правило, конфисковывалась, то гернгутеры энергично создавали свою рукописную литературу. Правда, до середины 18 века она в своем большинстве представляла тексты религиозных догматов, но уже во второй половине 18 века содержание гернгутерской литературы заметно расширилось. Распространение получили хроники общин и жизнеописания отдельных их членов, в которых отражались факты и события того времени. Характерно и осуждающее отношение авторов многих хроник и жизнеописаний. напр., Кишу Пе-

тера, Приекулю Подию Мартина¹⁰⁾ и др. к фактам произвола и угнетения со стороны помещиков и пасторов. На традициях гернгутерской письменности выросла немногочисленная, но идейно значимая антикрепостническая рукописная латышская литература.¹¹⁾

Царское правительство вскоре убедилось, что для крепостничества наибольшую опасность представляют нелегальные „братские общины“ гернгуторов, поскольку они оказались всецело в руках латышских и эстонских крепостных крестьян. Для того, чтобы подчинить гернгутерское движение контролю местных властей и дворянства, царское правительство решило легализовать общины и отменить указ 1743 года. В 1764 году гернгутерам снова была предоставлена свобода религиозной деятельности. Однако из-за саботажа лютеранских пасторов это распоряжение не имело большого значения и только около 1770 г. гернгутерское движение открыто возобновилось.

Когда в 70—80-х годах 18 века в Лифляндии вспыхнули крестьянские волнения, гернгутерские очаги, как, например, Валмиера, Цесис, Рауна и другие стали центрами крестьянского движения.¹²⁾ Члены гернгутерских общин, как констатировали историки Советской Латвии М. Сваране и Т. Зейдс, „почти целое столетие были руководителями крестьянского движения в Лифляндии“.¹³⁾ Однако то большое влияние, которое оказывали гернгутеры на крестьянское движение, имело и свои отрицательные стороны. В частности, исходя из примиренческого отношения гернгуторов к законам, в крестьянских массах насаждалась вера в „доброту царя“ — справедливую законодателя. Царь, якобы, являлся хорошим, но помещики искажали его волю, его законы. Отсюда у крестьян появлялось настойчивое стремление стать крестьянами „казенными“, т. е. подчиненными не помещикам, а государству.

Наибольший подъем гернгутерское движение в Лифляндии пережило в 20-е годы 19 века, когда количество членов общин достигло более 40 тыс.¹⁴⁾ В 1822—1823 гг. под влиянием гернгуторов развернулось широкое крестьянское движение по активному бойкоту мероприятий по „освобождению“ крестьян от крепостной зависимости без земли. Без наличия разветвленной сети братских общин, как указывал академик Я. Зутис, было бы невозможным, чтобы многие тысячи крестьян (около $\frac{1}{5}$ всех крестьян, подлежащих „освобождению“) включились в это движение.¹⁵⁾ Однако руководители гернгутерского движения в Лифляндии

¹⁰⁾ См. Endzelins H. Skati Valmieras pils. draudzes un noyada pagatne, Valmiera, 1932., 152.—156.lpp.

¹¹⁾ См. А. Апинис. Латышская антифеодальная рукописная литература. Автореферат на соискание ученой степени канд. филолог. наук, Рига, 1965, стр. 4.

¹²⁾ См. История Латвийской ССР, том I, стр. 303.

¹³⁾ М. Svarane, T. Zeids. Zemnieku kustiba, LME, 3.sej., Riga, 1970., 745.lpp. См. также T. Zeids. Formen des bauerlichen Klassenkampfes in Lettland im Zeitalter des Feudalismus. „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas“, Berlin, H.12, 1968.

¹⁴⁾ См. J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sakuma (1804.—1819.), Riga, 1954., 191.lpp.

¹⁵⁾ Там же.

(в частности, пастор Эвальд) и зажиточная часть членов общин, испугавшиеся предупреждений местных властей и ввода в Лифляндию крупных воинских сил, которые были размещены по уездам и даже отдель-

ным имениям, отказались от своих прежних заявлений и обещали исполнять все предусмотренные законом обязательства.

Гернгутерские братские общины, начиная с 20-х годов 19 века, все более стали отмежевываться от беднейшей части крестьянства, препятствовали поднятию сознания крестьян до понимания необходимости классовой борьбы против дворян. Общины стали организацией, выражавшей интересы зажиточной части крестьянства, которая позже превратилась в кулачество.

С 30-х годов движение братских общин пошло на убыль. В 1832 году деятельность общин царским правительством была подчинена полному контролю лютеранской церкви. В 1834 году распоряжением правительства был установлен ряд существенных ограничений деятельности общин. В частности, проповедникам и членам общин, не имеющим высшего образования, не разрешалось произносить проповедей; ограничивалось и право передвижения гернгутеров.

В изменившихся социально-экономических условиях движение братских общин, хотя оно сохранилось вплоть до начала 20 века, постепенно утрачивало свое общественное влияние и значение.

Таким образом, демократические традиции и идеи „чешских братьев“, распространившиеся в 18-м и начале 19-ого веков в Прибалтике, в сходных с Чехией исторических условиях, оказали в конечном счете положительное воздействие на развитие антикрепостнического классового сознания и национально-освободительных тенденций латышского и эстонского народов.

V. O. MILLER, E. A. MELKISIS

Ohlas hnutí českých bratří v Pobaltí V 18.–19. století

REZUME

V 18.–19. století se mezi lotyšskými a estonskými rolníky rozšířily ideje přívrženců tzv. ochranovského hnutí. Toto hnutí se zrodilo v saském městečku Ochranov (Herrnhut), ale svými kořeny sahá až do poloviny 15. století — k ideologii českých bratří.

Samotné městečko Ochranov bylo založeno přesídlenci z Moravy. Jejich zástupce Kristián David navštívil v r. 1729 Rigu a tato jeho cesta vedla k založení prvních „bratrských občin“ v Pobaltí. Členové těchto občin se navzájem nazývali bratry. Sdružovali se bez pastora, pod vedením svého staršiny. Bohoslužby se pořádaly v domácnostech anebo pod širým nebem.

Vnitřní demokratismus nového hnutí přitahoval zejména rolníky a řemeslníky, nenávidějící své utiskovatele — pobaltskou německou šlechtu a duchovenstvo. V Lotyšsku byl hlavním centrem tohoto hnutí Valmierský újezd. V městě Valmiera byl r. 1737 dokonce založen zvláštní seminář, kde se připravovali bratrští kazatelé a učitelé.

Nehledě na svou zaostalou formu náboženské sekty vyjadřovalo ochranovské hnutí třídní protest pobaltského rolnictva namířený proti praktikám vládnoucí luteránské církve a proti útisku německé šlechty. Představitelé luteránského duchovenstva si nikoliv bezdůvodně začali stěžovat, že bratrské obcíny podřývají autoritu místních pastorů, neboť sdružují rolníky do organizací, které nejsou kontrolovány ze strany církve.

Statkáři začali pak být nespokojeni tím, že na shromážděních členů bratrských občin se projednávají nejen náboženské otázky, ale že se tam vyvíjí i vzdělávací činnost, kritizuje rozsah roboty apod. Pod tímto tlakem zakázala carevna Alžběta v r. 1743 činnost ochranovských občin a započalo se s represí jejich členů. Přesto však obcíny

ve svém působení pokračovaly nyní již jako ilegální organizace, a to převážně v poměrně málo početných kroužcích. Carská vláda nebyla s to tomu účinně bránit a proto byla nucena změnit taktiku. V roce 1764 opět Ochranovským povolila svobodně vykonávat náboženskou činnost, při čemž bylo zároveň vyvinuto značné úsilí k tomu, aby se tato činnost dostala pod kontrolu místních orgánů a šlechty.

Pod vlivem Ochranovských vzniklo v letech 1822–1823 široké rolnické hnutí, usilující o bojkot opatření „osvobozujících“ rolnictvo od nevolnické závislosti bez půdy. Vedoucí představitelé ochranovských bratrských občin však později přestali toto hnutí podporovat. Vůbec možno říci, že od dvacátých let XIX. století se tyto obcíny začaly měnit v organizace vyjadřující zájmy bohatších rolnických vrstev.

V roce 1832 byly podřízeny úplné kontrole ze strany luteránské církve. Roku 1834 byla vládou jejich činnost značně omezena. I když se bratrské obcíny zachovaly až do začátku XX. století, ztrácely ve změněných sociálně-ekonomických podmínkách postupně svůj vliv a význam.

V MONOGRAFICKÉ ČASTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE —
IURIDICA

vydáno od roku 1903:

Maly Karel, dr. Poznámky k zákonu
o soudní reformě

Čepelka Cestmír, dr. Les conséquences
juridiques de la loi internationale
national contemporaine française

Kadlec Jan, dr. Rozhodnutí
soudů v č. právu

Čiastek Dagmar, dr. Odbor v č.
mezinárodním právu

Kučera Zdeněk, dr. Surveys in
private international law (anglicky)

Kučera Zdeněk, dr. Studie o mezinárodním
právu v českém právu

Kučera Zdeněk, dr. Odbor v č.
mezinárodním právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1 - 1913

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

Kučera Zdeněk, dr. Nekonečné
právo v č. právu

ve svém působení pokračovaly, nyní již jako ilegální organizace, a to zejména v poměrech málo početných křesťanů. Česká vláda brýla s to tento úkol brány a proto byla nucena změnit taktiku. V roce 1881 opět Ochrannýkyn povolila svobodně vykonávat náboženskou činnost, při čemž byla zároveň výrazně znížena úloha k církvi, aby se tato činnost dostala pod kontrolu místních orgánů a církvi.

Pod vlivem Ochrannýkyn vzniklo v letech 1880-1881 široké náboženské hnutí, které s sebou přineslo „otvorenýkyn“ vztahů k náboženské činnosti. Při této Vědomí představitelů ochrannýkyn hnutí však předešl přestali být hnutí podporovat. Vůbec možno říci, že se ochrannýkyn let 1881, když se tyto obdoby začaly měnit v organizace vyjadřující námy vnitřních náboženských vztahů.

V roce 1882 byly podřízeny úplně všechny se strany náboženské církve. Roku 1884 byla vláda jejich činnost značně omezena. I když se ochrannýkyn počiny zachovaly, až do začátku 20. století, strážily ve svých náboženských sociálně-ekonomických podmínkách postupně svou sílu a význam.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4 — 1973

Redakční rada časopisu: prof. dr. Zd. Lukeš (předseda), dr. K. Malý (tajemník), doc. dr. J. Kincl, doc. dr. E. Kučera, doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. J. Nezkusil, doc. dr. J. Švestka

Graficky upravil Jaroslav Přibramský

© Universita Karlova, Praha 1974

Ediční referentka Zdeňka Vávrová-Rejšková, prom. fil.

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Náklad 500 výtisků. Vydání I. Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE –
IURIDICA

vyšlo od roku 1963:

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony
Říjnové revoluce

Cepelka Čestmír, dr., Les conséquences
juridique du délits en droit inter-
national contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod man-
želství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs.
trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in
private international law (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích,
kolónech a propuštěncích ve vizigót-
ském státě 5.–8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a spe-
ciální zmocnění ve správě na úseku
ochrany veřejného pořádku

Štajgr František, dr., Některé teore-
tické otázky civilního práva proces-
ního

Kučera Eduard, dr., Marx a Engels
o proletářské politické společnosti

Čížkovská Věra, dr., Socialistické ma-
jetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm ně-
mecké říše v 19. století

Novotná Eva, dr., K zásadním ry-
sům a tendencím právní úpravy pra-
covní doby

Fiala Josef, dr., Spory vznikající
z podnětu výkonu rozhodnutí (exe-
kuční spory)

Potočný Miroslav, dr., Deklarace zá-
sad mírového soužití

Bakeš Milan, dr., Měnové vztahy a
jejich právní problematika

Švestka Jiří, dr., Osvojení v česko-
slovenském právním řádu

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty Uni-
versity Karlovy, 116 40 Praha 1, nám.
Curieových 7.

